

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	2
I FƏSİL	
Beynəlxalq maliyyə qurumlarının təsnifatı və onların beynəlxalq əməkdaşlıqda rolu	
1. 1 BMT nəzdində olan maliyyə təşkilatları.....	6
1. 2 Digər beynəlxalq maliyyə təşkilatları.....	24
1. 3 Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının dövlətlərin iqtisadi siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində rolu.....	30
II FƏSİL	
Transmilli münasibətlər və transmilli korporasiyalar	
2. 1 Transmilli korporasiya anlayışı, strukturu və onların yaranma səbəbləri.....	42
2. 2 Dövlətlərarası münasibətlərə transmilli korporasiyaların təsiri və hökumətlərin nəzarəti itirməsi problemi.....	55
2.3 Qloballaşma dövründə TMK-ların rolu.....	66
III FƏSİL	
Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə qurumları və transmilli korporasiyalarla əməkdaşlığının perspektivləri	
3. 1 Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əlaqələri.....	80
3. 2 TMK-ların iqtisadi qloballaşmaya təsiri və bundan Azərbaycana düşən pay.....	91
Nəticə.....	100
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	105
Summary	
Resume	
Referat	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında beynəlxalq təşkilatlarla olan beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və TMK-lar dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq münasibətlər sisteminin vacib inkişaf elementlərindən sayılır. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlıq demək olar ki, bütün dövlətlərin xarici siyasətinin əsas prioritetinə çevrilmişdir. Çoxsaylı beynəlxalq təşkilatlarla bu əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi, inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiya işində beynəlxalq maliyyə qurumlarının yaranması və məqsədləri, müasir şəraitdə ölkələrin beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığının xarakteri və xüsusiyyətləri, Azərbaycanın maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığı və maliyyə qurumlarının ölkəmizdə həyata keçirdiyi layihələr, transmilli korporasiyaların formalaşması səbəbləri, onların təşkilatlanması təmayülləri, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi və beynəlxalq rəqabət mühitində TMK-ların intensiv fəaliyyəti barədə məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın məqsədi. Dissertasiya işində tədqiqatın əsas məqsədi beynəlxalq maliyyə qurumları ilə dünya dövlətlərinin əlaqələri, sözügedən bankların dünya ölkələrində həyata keçirdiyi layihələr və onların iqtisadi təsirlərini ələ almaq, beynəlxalq maliyyə qurumlarının müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində rolunu və dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi siyasətinə təsirini dəyərləndirmək və onun inkişaf perspektivlərini müəyyən etməkdir.

Beynəlxalq korporasiyalar bir tərəfdən beynəlxalq münasibətlər sisteminin məhsulu sayılır, digər tərəfdən isə özləri onlara təsiretmə mexanizmini təmsil edirlər. Bunu nəzərə alaraq, dissertasiya işində həmin dəqiq hərəkət imkanlarını onların fəaliyyətlərinin uğurla funksionallaşması şəraitində öyrənməyə çalışmışam.

Təcrübi əhəmiyyəti. Burada əksini tapan təhlil və araşdırma müddəaları, beynəlxalq maliyyə qurumlarının həyata keçirdiyi layihələr dünya dövlətlərində xidmətin, infrastrukturun, istehsalın təkmilləşdirilməsi istiqamətində müəyyən

nəzəri tədqiqat üçün elmi baza kimi istifadə oluna bilər. Beynəlxalq maliyyə qurumlarının layihələrinin dəyərliliyi ondan ibarətdir ki, onlar nəinki əlavə maliyyə resursları əldə etməyə, hətta sosial və iqtisadi inkişaf məsələləri ilə məşğul olan iri beynəlxalq təşkilatların təcrübə və məlumatlarından yararlanmağa imkan yaradır.

Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq iqtisadi siyasətə tətbiq etsək, TMK-lar fəal iştirakçı (həm individual və ya kollektiv) kimi öz sərəncamında olan aktiv və potensial resurslardan və onlardan daha effektiv istifadə imkanları hesabına öz şəxsi maraqlarından çıxış edərək beynəlxalq münasibətlər sistemində həlledici və uzun müddətli təsiretmə strategiyasını həyata keçirir və qərar qəbul edir. Bu aktorların o zaman beynəlxalq kateqoriya əldə etməsindən danışmaq olar ki, söhbət bir dövlətin çərçivələrini öz fəaliyyəti ilə aşan, qəbul edilmiş idealları (maraqları) təmsil edən mükəmməl şəkildə təşkilatlanmağa meyl edən strukturlaşmış ictimaiyyətdən söhbət getsin.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Bura beynəlxalq maliyyə qurumlarının yaranması, məqsədi və vəzifələri, strukturları, əsas fəaliyyət istiqamətləri, dünya ölkələrində həyata keçirdikləri sosial-iqtisadi inkişafa yardım layihələri, Dünya Bankının Azərbaycanın neft və qaz sektoruna ayırdığı kreditlərdən istifadənin vəziyyəti, istehsal, xidmət və infrastruktur sahələrində Azərbaycanın Dünya Bankı ilə əməkdaşlığının genişləndirilməsi istiqamətləri aiddir.

Dissertasiya işimin əsas tədqiqat sahəsi eyni zamanda TMK-ların böyük inkişaf imkanlarının üzə çıxarılmasıdır. Transmilli korporasiyalar qeyri-hökumət aktorları kimi iştirakçı kartlarına sahib olduğundan bütün təsərrüfat münasibətləri spektrindən yanaşsaq, dünya siyasi və iqtisadi maraq qruplarının öz ideallarının həyata keçirilməsinin böyük tərəfdaşı sayılır və inkişaf lokomotivi kimi təşəbbüs edilir, layihələndirilir. Ona görə də onların yayılma və inkişaf istiqamətlərinə həm daxili, həm də xarici siyasi-iqtisadi fəaliyyət səviyyəsində yanaşılmalıdır. Bütün bunlara baxmayaraq, yenə də əvvəlki tək dövlətin həlledici aktor kimi qalması əsas beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi məktəblərinin başlıca tədqiqat

predmetidir. Bu mübahisəli və müqyisəli yanaşmanı özüm üçün prioritet hesab etdiyimdən bu nisbəti dissertasiya işimdə araşdıraraq verməyə çalışmışam.

İşin strukturu və həcmi. Dissertasiya işinin strukturu qarşıya qoyulan məqsədə uyğun olaraq formalaşdırılmışdır. Mövzu quruluşu girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən və sonra istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin yazılması zamanı informasiya mənbəyi kimi mövzu ilə əlaqədar mövcud milli və xarici elmi və dərslik ədəbiyyatından, yerli və xarici alimlərin və mütəxəssislərin araşdırmalarından, internet resurslarından istifadə edilmişdir. Dissertasiya işi ümumilikdə 111 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin birinci fəslə “Beynəlxalq maliyyə qurumlarının təsnifatı və onların beynəlxalq əməkdaşlıqda rolu” adlanır. Burada beynəlxalq maliyyə qurumlarının yaranma tarixi, strukturu, məqsədi və vəzifələri, əsas fəaliyyət istiqamətləri haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Dünya Bankı (DB) rəsmi olaraq BMT-nin Monetar və Maliyyə Konfransı (01-22 iyul, 1944) nəticəsində qəbul edilən Bretton-Vuds Sazişinin beynəlxalq arenada ratifikasiyasından sonra yaradılmışdır. DB-nin fəaliyyətinin əsas məqsədi dünyada yoxsulluq səviyyəsini azaltmaq, insanların həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq, üzv ölkələrin iqtisadi maliyyə islahatlarına yardım etmək, xarici maliyyə qaynaqlarından daxil olan investisiya vəsaitləri ilə təmin etmək, ölkələrin xarici dövlət borcu mexanizmini normal hala gətirmək və beynəlxalq iqtisadi tarazlığı təmin etmək, yerli şirkətlərin maliyyə vəsaitlərinə yaranan ehtiyaclarını aradan qaldırmaq və s.dən ibarət olmuşdur. Beynəlxalq maliyyə qurumları dünyanın zəif inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinə grant və güzəştli kreditlər təqdim edir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə “Transmilli münasibətlər və transmilli korporasiyalar” adlanır. Burada transmilli korporasiyaların strukturu, transmilli qarşılıqlı əlaqələr və təşkilatlar, dövlətlərin sosial-iqtisadi həyatında rolu, transmilli münasibətlərdə mərkəz-dövlət paradiqması, TMK-ların inkişafında əsas

tendensiyalar, istehsalın beynəlxalq kooperativləşməsi və TMK-larda idarəetmə modellərindən ətraflı bəhs olunmuşdur.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslü “Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə qurumları və transmilli korporasiyalarla əməkdaşlığının perspektivləri” adlanır. Dissertasiya işinin bu fəslində Azərbaycan və beynəlxalq maliyyə qurumlarının əməkdaşlığından, transmilli korporasiyaların iqtisadi qloballaşmaya təsirindən bəhs olunur. Ümummillü Lider Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən inamla davam etdirilməsi sayəsində Azərbaycanda yaradılmış sosial-iqtisadi potensial davamlı iqtisadi inkişafı və makroiqtisadi sabitliyi təmin etmişdir. Bu strategiyanın həyata keçirilməsi nəticəsində iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sahələrinin, regionların inkişafı sürətlənmiş, strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi təmin olunmuşdur. Ölkə başçısının müəyyən etdiyi siyasətin həyata keçirilməsi gələcək illər üçün dayanıqlı inkişafın möhkəm təməlinin yaradılmasına, Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasının sürətləndirilməsinə, əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına imkan vermişdir.

Dissertasiya işi nəticə ilə tamamlanır. Beləliklə, Beynəlxalq maliyyə qurumları yarandığı anda əsas məqsədi dünya ölkələrini 2-ci dünya müharibəsindən sonra dirçəltmək idisə, hal-hazırda ən başlıca məqsədi yoxsulluğun qlobal səviyyədə ləğv edilməsidir. Beynəlxalq maliyyə qurumlarının fəaliyyəti də məhz bu məqsədə çatmaq üzərində cəmlənib. Transmilli korporasiyalar beynəlxalq münasibətlərin yalnız iştirakçı aktoru deyil, o, özü dəyişmə, hərəkət və daşınma hərəkətlərinin başında gedən siyasi cərəyanın nəhənglərindəndir.

I Fəsil Beynəlxalq maliyyə qurumlarının təsnifatı və onların beynəlxalq əməkdaşlıqda rolu

1.1 BMT-nin nəzdində olan maliyyə qurumları

BMT-nin nəzdində olan maliyyə təşkilatları beynəlxalq maliyyə sistemində əsas rol oynayır. Dünya Bankı Qrupu dünyada ən böyük investisiya institutudur.

Dünya Bankının yaranma kökləri hələ 1923-1932-ci illərdə bütün dünyanı bürümüş olan dərin iqtisadi böhranlar dövrünə gedib çıxır. İqtisadi ədəbiyyatlarda o dövrü “böyük depressiya” dövrü adlandırırlar. Kənd təsərrüfatı məhsulları və torpaq dəyərindən dəfələrlə ucuz satılır, heyvandarlıq ziyanla işləyir, minlərlə bank müflisləşir, bütün sahələrdə işsizlik baş alıb gedir, zavodlar işləmirdi. Bir sözlə, iqtisadiyyatın bütün sahələri “iflic” vəziyyətinə düşmüşdü. Bu vəziyyət eyni zamanda özünü beynəlxalq və pul-kredit bazarında da göstərirdi. Bir sıra ölkələr, o cümlədən, Birləşmiş Krallıq qızıl standartlarından, yəni valyuta dəyərinin qızilla təyin edilməsi prosesindən məcburi surətdə imtina etməli oldular. Hansı ki, bu qanun uzun müddət idi ki, pulun dəyərinin sabit saxlanmasına qulluq edirdi. Kağız pulun dövriyyəyə buraxılması azaldıldı. Bu da iş yerlərinin azalmasına səbəb oldu. Həyat səviyyəsi kəskin şəkildə aşağı düşdü. Bəzi ölkələr milli pulun xarici pula dəyişdirilməsinə qadağa qoydular və barter mübadiləsinə tətbiq etməyə başladılar. Bir qism ölkələr isə öz milli valyutalarını dəyərlərindən aşağı qiymətə xarici alıcılara satmaqla öz kənd təsərrüfatı məhsullarını əslində çox ucuz qiymətə satdılar. Bununla da onlar digər ölkələrin ticarət əlaqələrini pozurdular. Yəni rəqabət devalivasiyası yaradırdılar. Məhsulun dəyəri ilə pulun nisbəti pozulurdu. Beləliklə, bütün bunlar nəticə etibararı ilə dünya iqtisadiyyatının dağılmasına gətirib çıxartdı.¹ Bu problemləri həll etmək üçün 30-cu illərdən başlayaraq dəfələrlə beynəlxalq konfranslar çağırılsa da, lakin qəbul edilmiş müvəqqəti qərarlar məsələni tam həll etmirdi. Bunun üçün dünyanın əksər ölkələrinin birgə əməkdaşlığı lazım idi. Yalnız bu halda bütün dövlətlərdə valyuta sistemini tənzimləyən və böhran nəticəsində iqtisadiyyatı dağılmış

---

¹ X. А. Шреплер «Международные экономические организации».

ölkələrə uzun müddətə kredit verə bilən bir maliyyə təşkilatının yaradılması mümkün idi. Odur ki, 1940-cı illərin əvvəllərində Birləşmiş Ştatlardan Qarri Dekster Uayt və Birləşmiş Krallıqdan Con Meynard Keyns məhz belə bir sistemin yaradılması yollarını təklif etdilər. Onlara görə, bu sistem hazırkı şəraitə təsir etməliydi. Çoxsaylı danışıqlardan sonra çətin vəziyyətdə olan beynəlxalq aləm belə bir sistemin yaradılmasına və nəzarət etmək üçün təşkilatlanmasına razılıq verdi. 1944-cü ilin iyul ayında BMT-yə daxil olan 45 dövlətin iştirakı ilə ABŞ-ın Bretton-Vuds şəhərində (Nyu-Hempşir Ştatı) Beynəlxalq Valyuta Maliyyə konfransı keçirildi. Bu konfrans tarixə “Bretton-Vuds Konfransı” kimi daxil oldu. Konfransın qəbul etdiyi qərarla 1945-ci ilin dekabr ayında BMT-nin iki xüsusiləşmiş təşkilatı – Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) təsis edildi. Bu qurumlara çox zaman Bretton-Vuds “əkizləri” də deyirlər. Müqavilənin beynəlxalq ratifikasiyası 1945-ci il 27 dekabrda həyata keçirilmişdir.²

“World Bank” termini ilk dəfə 1944-cü il 22 iyul tarixində Bretton-Vuds konfransına həsr olunmuş və “Economist” jurnalında dərc olunmuş məruzədə Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankına (BYİB) istinadən işlədilmişdir. BYİB və BVF-in idarəetmə heyətinin 1946-cı ilin martında ABŞ-ın Corciya ştatının Savanna şəhərində keçirilən 1-ci toplantısından sonra Vaşinqton Post qəzeti də daxil olmaqla konfrans haqqında dərc edilən bəzi məqalələrdə bu termin işlədilməyə başladı. 1975-ci ildən isə bu termin BYİB və BİA-nın rəsmi qısaldılmış adı kimi işlənməyə başladı. Dünya Bankı rəsmi fəaliyyətə 1946-cı ilin 25 iyun tarixindən başlayır. Bu bankın əsas məqsədi iqtisadi keçid dövrü keçən inkişaf etməkdə olan ölkələrə və yoxsul ölkələrə kreditlər vasitəsilə yardım etmək və yoxsulluğun səviyyəsini azaltmaq, həmçinin üzv dövlətlərin inkişafını təmin etməkdir. İlk prezidenti eyni zamanda Eugene Meyer&Company və Vaşington Postun sahibi olan Eugene Meyer olur. Dünya

---

² “The Role of the International Financial Institutions in Addressing Global Issues” VINAY BHARGAV

Bankının ilk kredit verdiyi ölkələr isə Çili, Çexoslovakiya, Danimarka, Fransa, Lüksemburq və Polşa olmuşdur. Dünya Bankının hazırda 188 üzvü var.³

Dünya Bankı idarəetmə şurasının rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir. İdarəedici şura Bankın siyasətini müəyyən edən və qərar qəbul edən ali orqandır. Hər bir üzv ölkə idarəedici şurada təmsil olunur. Və hər bir üzv dövlət adətən nazir səviyyəsində hökumət rəsmisindən ibarət olan başçı təyin edir. Üzv olan ölkələrin icraçı direktorları idarəetmədə öz payları olan aksionerlərdir. Hansı ki, son qərar qəbul olunanda onların fikri nəzərə alınır. Hər üzv olan ölkə idarəçi və alternativ idarəçi təyin edir ki, onlar da Baş İdarə Heyətinin qərarlarını yerinə yetirir. İdarəçilər hökumətin nümayəndələri ilə Dünya Bankının hər ilin payızında Vaşinqtonda keçirilən iclasında görüşürlər. Onlar Dünya Bankının əsas fəaliyyət prinsipləri haqqında qərarlar qəbul edir və ya üzvlükdən azad edirlər, ilkin kapital haqqında dəyişikliklər barədə qərar qəbul edirlər və Dünya Bankının gəlirlərinin bölünməsinə, büdcəni və maliyyə hesabatlarını təsdiqləyirlər. Göründüyü kimi hökumət nümayəndələrinin görüşü ildə bir dəfə keçirilir. Əsas işi isə Direktorlar Şurası görür.

Beş iri aksionerin – ABŞ, Fransa, Almaniya, Yaponiya və İngiltərənin ayrılıqda öz icraçı direktorları var. Ənənəyə görə Dünya Bankının prezidentliyinə 5 il müddətinə ən iri aksioner ölkənin – ABŞ-ın vətəndaşı seçilir. O, Direktorlar Şurasına rəhbərlik edir və Dünya Bankının ümumi fəaliyyətinə cavabdehdir.

Dünya Bankı Qrupuna:

1. Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, 1945
2. Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, 1960
3. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, 1956
4. İnvestisiya Təminatı üzrə Beynəlxalq Agentlik, 1988
5. İnvestisiya Mübahisələrinin Nizamlanması üzrə Beynəlxalq Mərkəz – aiddir.

---

³ World Bank Group, 2012.

Sosial ədalət prinsipləri üzərində qurulmuş stabil, dayanıqlı inkişaf prosesində hər bir inkişaf etməkdə olan dövlətə yardım etmək məqsədilə Dünya Bankı öz maliyyə resurslarından, yüksək ixtisaslı personalından və geniş bilik bazasından istifadə edir. Burada əsas diqqət əhalinin yoxsul təbəqələrinə və yoxsul ölkələrə yardım göstərməkdir. 2010-ci maliyyə təqvimində qurum tərəfindən 30 mlrd. dollardan çox kredit vəsaiti bankın beynəlxalq miqyasda müştəri ölkələrinə paylanmışdır. Təşkilat 100-dən çox inkişaf etməkdə olan ölkədə çalışmaqla ən kasıb əhali və ən kasıb ölkələrə yardım etmək kimi sadə və əhəmiyyətli hədəflər uğrunda iş görür. Dünya Bankının əsas məqsədi inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə dəstəyi ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə həyat şəraitini yaxşılaşdırmaqdır. DB vasitəsilə verilən kreditlər iki əsas növdə təqdim olunur: investisiya kreditləri və inkişaf məqsədilə verilən kreditlər. İnvestisiya kreditləri uzun müddətə verilir (5-10 il). İnvestisiya kreditlərindən ən müxtəlif sektorlarda sosial-iqtisadi inkişaf layihələri çərçivəsində əmtəə, iş və xidmətlərin maliyyələşdirilməsi məqsədilə istifadə olunur. Son 2 onillik ərzində investisiya kreditləri DB tərəfindən ayrılan kreditlərin 75-80%-ni təşkil etmişdir. Hal-hazırda investisiya kreditlərinin 7 növünü fərqləndirirlər:⁴

Adaptasiya proqram kreditləri - uzunmüddətli inkişaf proqramlarının reallaşdırılmasına kömək məqsədilə təqdim olunur.

Fövqəladə bərpa kreditləri - adətən ölkə iqtisadiyyatına ağır zərbə vurmuş müharibə, təbii fəlakət kimi fövqəladə hadisələrdən sonra istehsalı bərpa etmək məqsədilə verilir.

Maliyyə vasitəçilərinə verilən kreditlər - yerli maliyyə institutlarına investisiya tələblərini ödəmək məqsədilə uzun müddətə verilən kreditlərdir. Bu kreditlər maliyyə sektorunda islahatlar, maliyyə sisteminin rəqabət qabiliyyətliyinin artırılması məqsədilə verilir.

---

⁴ “Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar” Müəffər Məmmədov, Elçin İbadov, Bakı 2008 dərslik

Eksperimental və innovasiya kreditləri - bu kiçik investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə verilir və həcmi adətən 5 mln ABŞ dolları, layihənin müddəti isə 2-3 il olur.

Konkret investisiya layihələrinə verilən kreditlər - iqtisadi, sosial və institusional infrastrukturun yaradılması, bərpası məqsədilə həyata keçirilən layihələrə dəstək məqsədilə verilir.

Sahəvi əhəmiyyəti olan investisiya kreditləri - konkret sektorlarda dövlət proqramlarına təqdim olunur.

Texniki yardım kreditləri - üzv ölkələrə institusional potensialın artırılması məqsədilə təqdim olunur.

İnkişaf məqsədilə verilən kreditlər institusional və siyasi islahatların dəstəklənməsi məqsədilə tezləşdirilmiş maliyyə resurslarının ayrılması yolu ilə təqdim olunur. Adətən 1-3 il müddətinə verilir. Son 2 onillik ərzində bu kreditlər Dünya Bankı tərəfindən ayrılan bütün kreditlərin 20-25%-ni təşkil etmişdir.⁵

Dünya Bankının əldə etdiyi bir sıra nailiyyətlərə nəzər yetirək:

- əhalinin orta yaş müddəti 55-dən 65-ə qalxmışdır;
- yaşlı əhali arasında savadlıların sayı iki dəfə artmışdır;
- məktəblərdə oxuyan şagirdlərin sayı 411 milyondan 681 milyona çatmışdır;
- uşaq ölümü 50 % azalmışdır.

DB-nin əsas məqsədi özünün maliyyə, kadr və geniş təcrübə imkanlarından istifadə etməklə kasıb ölkələrin yoxsul əhalisinə yardım etmək, ölkələrə yoxsulluğun aradan qaldırılması, iqtisadi artımın təmin olunması və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə kömək etməkdir. 100-dən artıq İEOÖ-lə əməkdaşlıq etməklə DB həmin ölkələrdə səhiyyə və təhsil sistemini inkişaf etdirməyə, korrupsiya ilə mübarizə aparmağa, kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə, yol və limanların tikilməsinə və ətraf mühitin qorunmasına kömək

---

⁵ “Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar” Müzəffər Məmmədov, Elçin İbadov, Bakı 2008 dərslik

edir. Dünya Bankının yoxsulluğun azaldılması strategiyasının 2 mühüm prinsipi aşağıdakılardır:

- Əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına dəstək;
- Kasıb əhaliyə səlahiyyətlərin verilməsi.

Ötən illərdə Dünya Bankının kredit verərkən qoyduğu yüksək faiz və verilən kreditin azlığı inkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən narazılığa səbəb olmuşdur. Bu narazılığı ortadan qaldırmaq üçün Dünya Bankı öz siyasətində bəzi dəyişikliklər etmişdir. Bu dəyişikliklər aşağıdakılardır:

- Dünya Bankı dövlət qurumlarına və sahibkarlara kreditlər verir, amma özəl sektora kredit verərkən aid olduğu dövlətin, Mərkəzi Bankın, ya da başqa səlahiyyətli orqanın zəminliyini tələb edir. 1970-ci ildən sonra Dünya Bankının kredit siyasətində mühüm inkişaf oldu. Bunlardan biri proqram kreditlərinin verilməyə başlanmasıdır.

- 1982-ci ildə Dünya Bankı “struktur krediti” proqramını həyata keçirməyə başladı. Orta və uzun illər ərzində iqtisadi inkişaf və xarici investorlarla ayaqlaşma siyasətini izləyir. Kənd təsərrüfatı, enerji, sənaye kimi sektorlar və sub-sektorlar investisiyalarla təmin olunur.

BYİB 1944-cü ildə BMT-nin maliyyə məsələləri ilə bağlı Bretton-Vudsda keçirilən konfransında yaradılıb. 1945-ci ildə 28 ölkə “BYİB haqqında razılıq statutu”nu imzaladı. 1947-ci ildə Baş Məclis bu razılığı təsdiqlədi. Orada deyilirdi ki, BYİB xarakterinə görə müstəqil beynəlxalq təşkilatdır və belə də fəaliyyət göstərməlidir. BYİB ixtisaslaşmış qurum kimi BMT-nin tərkibinə daxildir. Bankın BMT qarşısında vəzifəsi konsultasiyalarda iştirak etmək və qeyri-konfidensial informasiyanı təqdim etməkdir.⁶ Qərargahı Vaşinqtonda, Avropa bürosu Parisdə, Asiya bürosu isə Tokiodadır.

BYİB-nin əsas məqsədləri:

---

⁶ Герчикова И. Н. «Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности». Изд-во «Консалтбакир». Москва, 2002. Стр.: 104

1. İstehsal məqsədli kapital qoyuluşunu genişləndirməklə inkişaf və rekonstruksiya sahəsində əməkdaşlıq etmək;

2. Özəl xarici investisiya qoyuluşunun artırılması;

İnvestisiyaların kreditləşdirilməsi məsələsinə BYİB-in yanaşması “layihə tsikli” adlanan xüsusi prosedura təzahür edir. Bu tsikl beş mərhələdən ibarətdir:

- layihənin seçilməsi, hazırlanması və qiymətləndirilməsi;

- danışıqlar aparılması;

- layihənin icraçı direktorlar şurasına təqdim edilməsi;

- layihənin həyata keçirilməsi və onun gedişinə cari nəzarət;

- layihənin reallaşdırılmasının nəticələrinin qiymətləndirilməsi.

Kreditin təqdim edilməsi şərtləri bank ilə borcalan ölkə arasında sazişə əsasən müəyyən edilir. Kreditlərin əksəriyyəti, bir qayda olaraq 15-20 il müddətinə verilir. Bu müddətin 3-5 ili güzəştli dövrdür. Həmin müddətdə borc alan yalnız borcun cari məbləği üzrə faizlər ödəyir, əsas borcun məbləğini isə bu dövrdə ödəmək tələb olunmur. Borcun ödənilməsinin standart şərtləri ölkələrin kateqoriyalarına, o cümlədən borcalan ölkənin tədiyyə qabiliyyətinə və onun əhalisinin adambaşı gəlirlərinə əsaslanır. BYİB-na üzvlük ancaq BVF-nun üzvlərinə, DB-nın müəyyən etdiyi şərtlərlə açıqdır. Hər yeni üzv olan dövlət Banka kapital qoymalıdır. Qoyulacaq kapitalın miqdarı bank tərəfindən müəyyən olunur.

BYİB-in maliyyə vasitələri üzvlük haqları, investisiyalar və dünya kapital bazarı (fond əməliyyatlarının 90%) hesabına yaradılır. Yarandığı dövrdən indiyədək BYİB-in Afrika, Asiya, Avropa və Latın Amerikasında regional missiyaları fəaliyyət göstərir. Bankın 70 regional və ölkə büroları və nümayəndəlikləri mövcuddur. Hər bir ölkənin payı, həmin ölkənin iqtisadiyyatının, dünya iqtisadiyyatına nisbəti ilə müəyyənləşir. Sənayecə İnkişaf Etmiş Ölkələrin payına (Böyük Yeddilik –Group 7) 45% düşür. Bu onların beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə tutduğu əhəmiyyətli yerlə izah olunur. Amerika Birləşmiş Ştatlarının payı 17 % təşkil edir.

BYİB-nın quruluşu aşağıdakı kimidir:⁷

1. Müdirlər Şurası
2. İcraçı Direktorlar Şurası və komitələr
3. İnkişaf komitəsi
4. Prezident

Müdirlər Şurası BYİB-nın ali orqanı sayılır. Bütün səlahiyyətlər ona məxsusdur. Hər bir dövlət burada bir idarəedici və onun müavini ilə təmsil olunur. Onlar beş ilə təyin edilirlər, təkrar təyinat mümkündür. İdarəedicilər dövlətin nazirlər səviyyəsində məsul şəxsləri olur. Müdirlər Şurası adətən ildə bir dəfə təkliddə, həmçinin BVF-nun İdarəedicilər Şurası ilə birgə müşavirə keçirir. Bankın ümumi siyasətini müəyyənləşdirir. Həmçinin yeni üzvləri qəbul edir, bankın nizamnamə kapitalının həcmi barədə qərar verir, təmiz gəliri müəyyənləşdirir. Statut razılaşması ilə ancaq onun səlahiyyətləri çərçivəsinə aid olan bəzi xüsusi səlahiyyətləri çıxmaqla, (yeni üzvlərin qəbulu, nizamnamə kapitalın artırılması və ya azaldılması, üzvlüyün dayandırılması kimi məsələlər), öz səlahiyyətlərini İcraçı Direktorlar Şurasına verir.⁸ Əgər xüsusi bir prosedur nəzərdə tutulmayıbsa, İdarəedicilər Şurasında qərarlar adi səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Hər bir ölkənin səs payı nə qədər səhmlərə malik olmasından asılıdır. Səslərin 17,42%-i təkcə ABŞ-a məxsusdur. Təəssüfedicili hal odur ki, eyni miqdarda səs faizinə həmçinin 140 inkişaf etməkdə olan ölkə malikdir. İcraçı Direktorlar Şurası Bankın operativ fəaliyyətinə cavabdehdir. Onlar bankın siyasətini müəyyənləşdirir, borc və kreditlər haqqında təklifləri qiymətləndirir, hesabları auditor yoxlamasından keçirir və s.. İdarəçilər Şurasının 24 üzvü var. Ən çox səhmlərə malik olan beş idarəçi direktora malikdir. Qalan 19 yerdə ölkələr qrup şəklində təmsil olunurlar. Dövlətlər istədikləri şəkildə qruplaşa bilərlər. Çox vaxt coğrafi cəhətdən qonşu olan ölkələr qruplar yaradırlar. Lakin siyasi və mədəni faktorlar da nəzərə alınır. Bir qayda olaraq digər 19 ölkənin

---

⁷ “Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar” Müəffər Məmmədov, Elçin İbadov, Bakı 2008 dərslik

⁸ X. А. Шреплер «Международные экономические организации» Изд-во «Международные отношения». Москва, 1999. Стр.: 71

içində Çin, Rusiya və Səudiyyə Ərəbistanı ayrıca bir nümayəndəyə malik olur. Bu onunla əsaslandırılır ki, hər biri güclü və nüfuzlu iqtisadiyyata malikdir. Ona görə də hər hansı qrup daxilində təmsil olunması kifayət etmir. Qalan üzvlər isə qrup şəklində təmsil olunur. İcraçı Direktorlar Şurası öz fəaliyyətində bir çox komitələrə əsaslanır: kadr siyasəti üzrə komitə; reqlamentin hazırlanması üzrə komitə; effektiv xərcləmə və büdcə praktikasıyla bağlı komitə; birgə auditor komitəsi; inzibati məsələlər üzrə komitə; müvəqqəti komitələr. İnkişaf üzrə Komitə BYİB ilə BVF-nun İdarəedicilər Şuralarının nazirlər komitəsidir. Nazirlər və ya uyğun səlahiyyətli məsul şəxslərdən ibarət 24 üzvü var. Komitə kasıblığın azaldılması, özəl sektorun inkişafı, inkişaf etmiş ölkələrin siyasətinin inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsiri kimi məsələlərə baxır. DB ilk yarananda məhz bu qurum Avropanın rekonstruksiyasına cavabdeh idi. 1948-1952-ci illərdə Marşall Planı BYİB-nın vasitəsilə həyata keçirilmişdi. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasına, İnvestisiya Təminatı üzrə Beynəlxalq Agentlik və İnvestisiya Mübahisələrinin nizamlanması üzrə Beynəlxalq Mərkəzə üzv olmaq üçün birinci BYİB-na üzv olmaq lazımdır. Prezident bir qayda olaraq ən çox səhmə sahib olan dövlət - ABŞ-dan olur. ABŞ prezidenti bankın prezidentliyinə namizəd təklif edir və İdarəedicilər Şurası onu seçir. Səlahiyyət müddəti beş ildir. O, nə idarəedici, nə direktor, nə də müavin ola bilməz. Prezident İcraçı Direktorlar Şurasının nümayəndəsi hesab olunur. Onlar onu vəzifəyə təsdiq edir və ya vəzifədən azad edir. Bankın kapitalı 1994-cü ildə 165 milyard dollar olmuşdur (tərkibinə uyğun olaraq kapitalı 184 milyard dollar olmalı idi).⁹ 60-cı illərə qədər daha çox varlı inkişaf etməkdə olan ölkələrə kredit verib. Sonralar inkişaf etməkdə olan ölkələrə də kredit verməyə başlayıb. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası inkişaf etməkdə olan ölkələrə kredit vermək məqsədilə, BYİB-nın filialları kimi yaradılmışdı. Bank əsasən 2 tipli kreditlər verir:

---

⁹ «Основы международных валютно-финансовых и кредитных отношений» Учебник под редакцией В. В. Кругулова. Изд-во ИНФРА-М. Москва, 2000. Стр.: 408

1. Bazar qiymətlərinə uyğun gələn faizlər vermək imkanında olmayan inkişaf etməkdə olan ölkələrə borc verir.

2. BİA vasitəsilə beynəlxalq maliyyə bazarlarından kredit almaq qabiliyyəti olmayan ölkələrə kredit verir. BYİB orta və aşağı gəlirli ölkələrə kredit verir. Bu zaman ölkənin kredit qabiliyyətli olub-olmadığı nəzərə alınır. Həmçinin texniki dəstək və məsləhət verir, informasiya ilə təmin edir, treyninqlər keçirir. BYİB öz maliyyə vəsaitlərini öz üzvlərindən, beynəlxalq kapital bazarlarından, bank gəlirlərindən əldə edir.

1995-ci ildə Bank öz fəaliyyətinin 4 əsas istiqamətini elan etdi:

1. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin tələbatını ödəmək üçün kifayət qədər resursların cəlb olunmasına nail olmaq;

2. İnkişafa vahid yanaşma müəyyən etmək;

3. Həm qlobal, həm də lokal səviyyədə DB-nin tərəfdaşlarının möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi;

4. Bankın fəaliyyətinin möhkəmləndirilməsi.

DB 1994-cü ildə Vaşinqton, London, Paris, Tokioda üzv dövlətlərdə həyata keçirilən layihələr haqqında məlumat təqdim edən informasiya mərkəzləri açdı. Orada rəsmi sənədlərlə, ekspertizaların nəticələri, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı proqramlar və s. ilə tanış olmaq olar.

BİA 1960-cı ildə yaradılıb. Öz nizamnaməsi və maliyyə bazası olduğuna görə rəsmi olaraq müstəqil sayılır. Lakin faktiki olaraq, BYİB tərəfindən idarə olunur, onun filialı hesab olunur. BYİB-nin prezidenti eyni zamanda, BİA-nın prezidentidir. BİA BMT-nin nəzdində ixtisaslaşmış qurumdur. BİA-nın aşağıdakı məqsədləri var:

1. İqtisadi inkişaf uğrunda əməkdaşlıq;

2. Əmək məhsuldarlığının artırılması;

3. Üzv inkişaf etməkdə olan ölkələrdə həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması.

Assosiasiyanın və BYİB-in rəhbər orqanları müştərəkdir. BYİB-in prezidenti, müdirləri və direktorları BİA-da analoji vəzifələri tuturlar. BİA-da «çəkili» səs

prinsipi qüvvədədir: üzv ölkə 500 səs və bundan əlavə abunə üzrə ödənilmiş hər 5000 dollara görə əlavə 1 səs alır. Assosiasiya kreditlər verilməsinin şərtlərini və maliyyə normativlərini nəşr edir. Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının başlıca maliyyə mənbəyi üzvlük haqlarından gəlir. Üzv ölkələr 2 qrupa bölünür:

- a) İqtisadi baxımdan daha inkişaf etmiş ölkələr, bunlar 26 ölkədən ibarət olub Bankın maliyyə vəsaitlərinin başlıca hissələrini ödəyənlərdir;
- b) Az inkişaf etmiş dövlətlər, bunlar 134 ölkədən ibarətdir, Azərbaycan da bu qrup ölkələr siyahısına daxildir;

BİA-ya üzvlük BİA-nın müəyyən etdiyi şərtlər və zaman çərçivəsində BYİB-nin üzvlərinə açıqdır. Quruluşu BYİB ilə eynidir. BİA ilə BYİB arasında əsas fərq onların maliyyə mənbələrində və hansı şərtlərlə kredit vermələrindədir. BYİB öz vəsaitlərini əsasən beynəlxalq maliyyə bazarlarında əldə edir və inkişaf etməkdə olan ölkələrə kommersiya banklarından daha aşağı faizlə, daha uzun müddətə kredit verir. BİA isə öz donor üzvlərinin hesabına ən kasıb ölkələrə faizsiz, mənfəət güdməyən kreditlər verir. Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası yalnız yoxsul ölkələrə kreditlər verir hansı ölkələr ki, BYİB-dən kredit ala bilmirlər. Bu gün səksənə yaxın ölkə bu kateqoriyaya daxildir. Bu ölkələrdə 3,2 milyarda yaxın insan yaşayır. Onların təxminən 1,2 milyardının gündəlik gəliri, 1 dollardan azdır. BİA kreditləri 25-40 illik müddətə verir, ödənilməsinə isə 10 ildən sonra başlanılır. BİA-nın 159 üzvü var. Bunlardan cəmi 26-sı inkişaf etmiş ölkədir. BİA kasıb ölkələrlə iqtisadi inkişaf uğrunda əməkdaşlıq edir, konkret layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün onlara maliyyə dəstəyi verir. Həmin layihələrin məqsədəuyğunluğu BYİB-nin mütəxəssisləri tərəfindən yoxlanılır. BİA aşağıdakı tələblərə cavab verən ölkələrə kredit verir:

1. Ölkənin adambaşına düşən illik gəliri 1305 dollardan aşağı olmalıdır.
2. Ölkədə kifayət qədər iqtisadi, maliyyə və siyasi sabitlik olmalıdır. Çünki uzunmüddətli kreditlər iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədi güdür.
3. Ölkənin pləteji balansla bağlı ciddi problemləri olmalıdır.

4. Ölkənin daxili siyasətində məqsəd iqtisadi inkişaf olmalıdır.¹⁰

BİA-nın kreditlərinin 45-50% Afrika ölkələrinin (Saxara) payına düşür. Digər faizlər Asiya ölkələri – Banqladeş, Hindistan, Pakistan və Nepal arasında bölüşdürülür. Həmçinin bu qrupa Çin, Latın amerikasası və Karib hövzəsi dövlətləri, Yaxın Şərq, Avropa və Mərkəzi Asiya da daxildir. Müxtəlif donorlar hər üç ildən bir BİA fonduna vəsait qoyurlar. Ən böyük donorlar ABŞ, Yaponiya, Almaniya, Fransa, Böyük Britaniya və İtaliyadır. Türkiyə və Koreya da donorlar sırasındadır.

Kreditlər verilərkən adambaşına düşən illik gəlir, ərazinin böyüklüyü, iqtisadi siyasətin effektivliyi nəzərə alınır. BİA kreditlərin çoxunu illik gəliri adambaşına 800 dollar düşən ölkələrə verir. Cənubi Saxara ölkələri dünyada ən kasıb, ən çox borcu olan ölkələr olduğundan onlar üçün Xüsusi Yardım Proqramı mövcuddur. Kreditin geri qaytarılmasına adətən 10 ildən sonra başlanır. 35-40, bəzən də 50 il sonra borclar ödənilir. Kredit milli valyutada təqdim olunur.

BYİB-nin İdarəçilər Şurası, İcraçı Direktorlar, BYİB-nin Prezidenti, bankın məsul şəxsləri və ştatdaxili işçiləri eyni zamanda BİA-da analoji fəaliyyətlə məşğul olurlar. BİA-nın 3 əsas maliyyə mənbəyi var:¹¹

1. BYİB-nin gəlirləri BİA-a da köçürülür.

2. Üzvlük haqqı

3. BİA-nın daha varlı üzvlərinin (bura orta gəlirli ölkələr də daxildir) donor kimi yardımı.

BMK 1956-da yaradılıb. Faktiki olaraq, BYİB-nin filialıdır (həmçinin BMT-nin ixtisaslaşmış qurumudur.)

BMK-nin əsas hədəfləri aşağıdakılardır:

1. İqtisadiyyatın yüksək inkişaf sürətinin saxlanması;

---

¹⁰ Герчикова И. Н. «Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности». Изд-во «Консалтбакир». Москва, 2002. Стр.: 108

¹¹ Герчикова И. Н. «Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности». Изд-во «Консалтбакир». Москва, 2002.

2.Kasıblığın səviyyəsinin aşağı salınması;

3.Regiona biznes üçün əlverişli mühiti inkişaf etdirmək.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının fəaliyyətinin 3 əsas istiqaməti var :

- Özəl sektorun layihələrinin maliyyələşdirilməsi;

- Ehtiyatların səfərbərliyə alınması və inkişaf etməkdə olan ölkələrin şirkətlərinə yardım;

- Biznes və hökumət qurumlarına texniki və konsultativ (məsləhətləşmələr) yardım.

BMK Afrikada, Asiyada, Avropa və Latın Amerikasında 27 nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir.

BMK-ya üzvlük BYİB-nın bütün üzvlərinə BMK-nın müəyyən etdiyi şərtlər çərçivəsində açıqdır. Əsas hədəfi üzv dövlətlərdə iqtisadiyyatın inkişafına nail olmaq məqsədilə xüsusi sahibkarlığı maliyyələşdirməkdir. Özəl kapitalın istehsal sferasına axınını stimullaşdırır. Həmçinin yerli və ya xarici investisiyalar hesabına yaradılmış kompaniyaların idarə olunmasına yardım edir. BMK birbaşa özəl kompaniyalara kreditlər verir. Dövlətlərdən təminat gözləmədən öz vəsaitini bu kompaniyalara investisiya edir. Kredit 7-12 ilə verilir. BMK müxtəlif maliyyə mənbələrindən olan resursları özəl sektora investisiya qoymaq məqsədilə birləşdirməyə çağırır. Həm də özəl firmalara texniki yardım edir, informasiya dəstəyi verir. Bu dəstək BMK-nın nəzdində olan Texniki Kömək Fondu tərəfindən maliyyələşdirilir.

Quruluşu aşağıdakı kimidir:

1.Müdürlər Şurası.

2.Direktorat.

3.Prezident və İcraedici vitse-prezident.

4.Bankın konsultativ komissiyası.

5.İşçi konsultativ komitə.¹²

---

¹² Герчикова И. Н. « Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности». Изд-во «Консалтбакир». Москва, 2002.Стр.: 110

Ali orqanı Müdirlər Şurasıdır. Onun tərkibinə BYİB-nın İdarəedicilər Şurasına daxil olan komanda daxildir. BYİB-nın prezidenti eyni zamanda BMK-nın prezidentidir. İcraçı vitse-prezident və ona yardım edən 7 vitse-prezident var. İcraçı Direktorlar da hər iki bankda eyni şəxslərdir. Regionlar üzrə 5 – Cənubi Sahara, Asiya, orta Asiya, Yaxın Şərq və Şimali Afrika, LA və Karib hövzəsi və Avropa və sahələr üzrə 4 - aqrobiznes, kimya və neft-kimya, infrastruktur, neft-qaz və dağ sənayesi departamentlərinə bölünür. BMK maliyyə vəsaitini səhmlərə uyğun olaraq öz üzvlərindən, kreditlərdən gələn faiz gəlirlərindən, aksiya ştatından, bahalı kağızlarla bağlı əməliyyatlardan, dividendlərdən, dotasiya və BYİB-nın kreditlərindən, xidmətlərinin haqlarının ödənilməsindən, dünya maliyyə bazarlarından əldə edilən gəlirlərdən və maliyyə yığımlarından əldə edir.

BMK 3 əsas prinsipə tabe olur:

- 1.Katalizator prinsipi – layihələrə özəl investorların cəlb edilməsi.
- 2.Rentabellik prinsipi – özəl sektorla əməkdaşlığın əsaslandırılması.
- 3.BMK-nın iştirak prinsipi – BMK-nın iştirakı təbii bazar proseslərini tamamlamalıdır.

İnvestisiya Təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentlik 1988-ci ildə BYİB-nın filialı kimi yaradılıb. Maliyyə baxımından müstəqildir . İxtisaslaşmış qurum kimi BMT-nin tərkibinə daxildir. Üzvlük BYİB-nın bütün üzvlərinə və İsveçrəyə açıqdır. Məqsədi üzv ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə qoyulan investisiyalara təminat almaq, qeyri-kommersiya risklərindən sığortalamaqdır.

Quruluşu aşağıdakı kimidir:

- 1.Müdirlər Şurası.
2. Direktorat və Direktoratın sədri.
- 3.İcraedici vitse-prezident.

Agentliyin ali orqanı Müdirlər Şurasıdır. O, öz səlahiyyətlərini (ancaq ona aid olan yeni üzvlərin qəbulu, üzvlüyün dayandırılması, kapitalın artırılıb-azaldılmasını çıxmaqla), Direktorata həvalə edir. Şurada hər bir ölkənin bir idarəedicisi və müavini var. Ümumi operativ fəaliyyətə görə Direktorlar

cavabdehlik daşıyır. Direktorların sədri BYİB-nın prezidentidir. İcraedici vitse-prezident Direktorat tərəfindən təyin olunur və öz funksiyalarını onun nəzarəti altında həyata keçirir. O, Agentliyin işinin təşkilinə, personalın işə qəbulu və işdən azad cavabdehdir. BYİB-nın məsul şəxsləri və ştatdaxili işçiləri eyni zamanda Agentliyin işçiləridir. Maliyyə mənbəyi üzvlərin ödədiyi vəsaitlərdir.

Agentlik əsasən 4 tipli qarantiyalar verir:

1. Valyutanın dönərli olmaması – yerli valyutanın xarici valyutaya dönərli olmamasından doğan itkilərdən qoruyur.

2. Ekspropriasiya – dövlətin mülkiyyət hüququnun ləğvi, məhdudlaşdırılması, həmçinin investisiya sığorta hüququyla bağlı hərəkətlərdən doğan itkilərdən sığortalayır.

3. Müharibə və vətəndaş narahatlığı – kompaniyaların fəaliyyətini məhdudlaşdıran və ya kompaniyaların maddi obyektlərinə ziyan yetirən, yaxud onu məhv edən müharibə və s. kimi hadisələrdən doğan zərərlərdən müdafiə etməyə çalışır.

4. Müqavilənin pozulması – investorlar müqavilələri pozan, yaxud ləğv edən ölkəyə qarşı məhkəmə qərarına yaxud məhkəmə qərarının icrasına nail ola bilmədiyi halda yaranan zərərlərdən müdafiə edir.¹³

BVF-nun fəaliyyətinə dünya təsərrüfatının strukturunun təkamülü təsir göstərir. Təşkilatın yaranmasından bugünə qədər dünya iqtisadiyyatında keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Onların ən mühümləri aşağıdakılardır:

1. Uzun müddət ABŞ dünya iqtisadiyyatında lider idi. Lakin 80-ci illərin sonunda o, bu mövqeyi itirdi. Nəticədə BVF-da nisbətən qüvvələr balansı yarandı.

2. Eyni zamanda dünya iqtisadiyyatında Qərbi Avropa ölkələrinin və Yaponiyanın payı artdı.

3. 60-70-ci illərdə müstəmləkə sistemi tamamilə dağıldı, yeni müstəqil dövlətlər yarandı. Onlar BVF-nun tamhüquqlu üzvlərinə çevrildilər.

---

¹³ X. А. Шреплер «Международные экономические организации» Изд-во «Международные отношения». Москва, 1999. Стр.: 90

4. Nəhayət 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində dünya Şərqi Avropa və keçmiş Sovet İttifaqı ölkələrində gedən dərin siyasi və sosial-iqtisadi dəyişikliklərin şahidi oldu.

Bütün bu dəyişikliklər Fondun fəaliyyət mexanizminin formalaşması və transformasiyasında öz əksini tapır, fəaliyyətinin əsaslarının – təşkilati struktur, üzv dövlətlərin kvota sistemi, onların iqtisadi siyasətinin müşahidəsi, kredit fəaliyyəti, beynəlxalq maliyyə münasibətlərinin nizamlanması və s. dəyişdirilməsində orientir rolunu oynayır.

Bretton-Vuds razılaşmasına görə valyutaları dəyişmək üçün qızıl və dollara nisbətən vahid rəqəmlər müəyyən edildi. Bir dollar müəyyən bir miqdar qızıla bərabər idi. Banka gedib pulu qızıla çevirmək olardı. Amerika dövləti bunun daima belə qalacağına təminat verirdi, lakin dolların qızıla dönərliliyi 1971-ci ildə başa çatdı. Arxasında bəzən hətta ÜDM dayanmayan dollardan istifadə olunmağa başlandı. Əvvəllər mövcud olan mübadilə sistemi dağıldı.

Üzv olmaq üçün hər bir ölkə kvota ilə müəyyən olunan məbləğ təqdim etməlidir. Kvotalar təyin edilərkən ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi əsas götürülür. Hər 5 ildən bir kvotalara yenidən baxılır. BVF-nun ehtiyacları və üzv ölkənin iqtisadi şəraiti nəzərə alınmaqla, kvotalar artırılı və azaldıla bilər.¹⁴

Əsas məqsədi aşağıdakılardır:¹⁵

1. Valyuta sferasında beynəlxalq əməkdaşlığı yaratmaq.
2. Üzv dövlətlərin valyuta siyasətinin koordinasiyası. Valyuta kursunun və dönərliyin nizamlanması.
3. Valyuta məsələlərində üzvlər arasında uyğunsuzluqların aradan qaldırılması.
4. Üzvlərə valyuta məsələlərində konsultativ yardım edilməsi.
5. Beynəlxalq ticarətin tarazlı inkişafı və genişlənməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması.

---

¹⁴ X. А. Шреплер «Международные экономические организации» Изд-во «Международные отношения». Москва, 1999. Стр.: 95

¹⁵ Akat, Ömer; Uluslararası Pazarlama Karması ve Yönetim, Ekin Yayınları (2. Baskı), Bursa 1998. s. 175

BVF qısa, orta və qismən uzunmüddətli kreditlər verir. BYİB-na üzv olmaq üçün mütləq BVF-na üzv olmaq lazımdır. BVF-nun hal-hazırda 188 üzvü var. 2012-ci il aprel ayının 14-də Cənubi Sudan Beynəlxalq Valyuta Fonduna (BVF) və Dünya Bankına (DB) üzv qəbul edilib. Cənubi Sudan BVF və DB-nin 188-ci üzvü olub.

Fondun quruluşu aşağıdakı kimidir:

- 1.Müdirilər Şurası.Müvəqqəti komitə.İnkişaf üzrə Komitə.
- 2.İcraçı Direktorlar Şurası
- 3.BVF-nun ödəmə balansının statistikasını üzrə komitəsi
- 4.Sərəncamverici Direktor.

Ali orqan Müdirilər Şurasıdır. Onun səlahiyyətləri çərçivəsinə yeni üzvlərin qəbulu, kvotalara yenidən baxılması, xalis gəlirin bölüşdürülməsi, digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq, icraçı direktorların seçilməsi, üzvlərin valyuta prioritetlərinin dəyişdirilməsinin təsdiq və s. daxildir . Hər dövlət bir idarəedici və onun müavini ilə təmsil olunur. Əksər hallarda, idarəedicilər ölkələrin maliyyə nazirləri, mərkəzi bankların rəhbərləri və ya uyğun məsuliyyətli şəxslərdir. Beş illik müddətə təyin olunurlar. İldə bir dəfə toplanır. BVF səhmdar cəmiyyət kimi təşkil olunmuşdur. Ona görə də, hər bir dövlət Fondun kapitalında olan payına uyğun olaraq Fondun siyasətinə təsir göstərmək imkanına malikdir. Hər bir Fondun kapitalında payından asılı olmayaraq, 250 bazis səsə malikdir. Bundan başqa, ödədiyi hər bir 100 min maliyyə vahidinə görə 1 səs də qazanır. Xüsusi hallarda, səsvermə günündə borc verən dövlətlər hər 400 min dollara görə bir səs qazanır. Bu digər üzv dövlətlərin səsinin azalması hesabına başa gəlir. Qərarlar bir qayda olaraq, adi səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Bəzi qərarlar 70% səs çoxluğu, ən vacib qərarlar isə 85% səs çoxluğu tələb edir. Ai ölkələri 26,7% səsvermə hüququna malikdir. ABŞ-ın 18,2% səsvermə hüququ var. Almaniya və Yaponiya hər biri 5,5%, Rusiya 2,9% səsvermə hüququna malikdir. Burdan belə nəticə çıxarmaq olar ki, praktiki olaraq ABŞ və Aİ Fondnda qərarların qəbulu

prosesinə nəzarət edirlər. Ümumiyyətlə isə inkişaf etmiş ölkələrin payına bütün səsələrin 60,3%-i düşür.¹⁶

Şuranın əsas alt qurumlarından biri də beynəlxalq valyuta siyasəti üzrə Müvəqqəti Komitədir. Bu komitə 1974-cü ildə yaradılıb.¹⁷ 24 üzvdən ibarətdir və ildə 3 dəfə toplanır. Məsləhətverici funksiya daşıyır. Komitə Beynəlxalq valyuta sisteminin idarə edilməsi və dəyişən şərtlərə uyğunlaşdırılması, onu gözləyən təhlükələr və Fondun nizamnaməsinə edilməli olan dəyişikliklərə aid məruzə hazırlayır. Nizamnaməyə əsasən Müvəqqəti Komitənin qərar qəbul etmək səlahiyyəti yoxdur. İcraçı Direktorların təyin olunması və seçilməsi 2 ildə bir dəfə olur. İlk yarandığı dövrdə 12 üzvü olsa da, hal-hazırda 24 icraçı direktordan ibarətdir. Fondun kapitalında ən çox payı olan yeddi dövlət ayrıca nümayəndə ilə təmsil olunmaq hüququna malikdir. Bura Almaniya, Böyük Britaniya, Çin, Səudiyyə Ərəbistanı, ABŞ, Fransa və Yaponiya aiddir. Ən çox kvotaya sahib olan 5 ölkə öz nümayəndəsini təyin etmək hüququna malikdir: ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Fransa, Böyük Britaniya. Qalan 19 icraçı direktor digər üzv dövlətlər tərəfindən hər 2 ildən bir seçilir. BVF-nun üzvləri Fonda qızıl və valyuta ehtiyatları, iqtisadiyyatın vəziyyəti, ödəmə balansı, xarici investisiyalar haqda məlumat verməlidirlər. Üzvlük ölkələr üçün Fondun müəyyən etdiyi şərtlər və zaman çərçivəsində açıqdır. Hal-hazırda ABŞ artıq monopolist şəkildə Fondun siyasətini müəyyənləşdirə bilmir. Bu sahədə onun rəqibləri Qərbi Avropa və Yaponiyadır. BVF-da qərarlar faktiki olaraq “10-lar” (Belçika, Niderland, Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya, Kanada, ABŞ, Fransa, İsveçrə, Yaponiya) və ya “7-lər” qrupu (Belçika, Niderland və İsveçrəni çıxmaqla) tərəfindən qəbul olunur.

BVF kredit əməliyyatlarını ancaq üzv dövlətlərin maliyyə orqanları ilə mərkəzi banklar, valyuta stabilləşdirilməsi fondları həyata keçirir. Fond öz üzvlərinə ödəmə balansının müvəqqəti çətinliklərini həll etməkdə maliyyə yardımını edir. Bazar İqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar ödəmə və ticarət

---

¹⁶ Герчикова И. Н. «Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности». Стр.: 115

¹⁷ «Основы международных валютно-финансовых и кредитных отношений» Учебник под редакцией В. В. Кругулова. Стр.: 408

sistemlərində problemlə qarşılaşan dövlətlərə 4-10 illik kreditlər verir. BVF öz üzv dövlətləri ilə əlaqələrini regional bölmələri vasitəsilə həyata keçirir: Afrika, Avropa, Orta Şərq, Orta Asiya, Cənub-şərqi Asiya və Sakit okean regionu.

1.2 Digər beynəlxalq maliyyə təşkilatları

1930-cu ildə Avropa dövlətləri sırf kommersion əməliyyatlarının həyata keçirilməsi məqsədilə, mərkəzi banklar arasında valyuta əməkdaşlığını təşkil etmək üçün Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankını yaratdılar. Bank Haaqa müqaviləsinə əsaslanır. Bu müqavilə altı dövlət – Belçika, Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya, Fransa və Yaponiya imzalamışdı. Həmçinin bu ölkələr bankın yerləşdiyi İsveçrə ilə də xüsusi konvensiya bağladılar. Hal-hazırda Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankının 33 üzvü var. Bura Qərbi Avropanın bütün dövlətləri, Şərqi Avropanın 6 dövləti ABŞ, Yaponiya, Avstraliya, CAR və s. ölkələr daxildir. Bankın əsasını qoyan, onun ilk kapital bazasını təmin edən ölkələr arasında 6 Avropa dövlətinin mərkəzi bankları ilə yanaşı ABŞ-ın da kommersion bankları da var idi. Buna baxmayaraq, BYİB və BVF-dan fərqli olaraq, Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankında ənənəvi liderlik rolu Qərbi Avropa ölkələrinə məxsusdur.

Milli banklar BHB-nın həm yaradıcıları, həm rəhbərləri, həm də alıcılarıdır. BHB-nı “mərkəzi bankların beynəlxalq bankı” da adlandırırlar. BHB-nı beynəlxalq maliyyə əməkdaşlığı sahəsində ən qədim beynəlxalq təşkilat da adlandırmaq olar. Səhmdar cəmiyyət kimi təşkil olunub. Bankın fəaliyyəti beynəlxalq hüquqla tənzim olunur, o öz fəaliyyətini səmərəli təşkil etmək üçün lazım olan bütün immunitet və imtiyazlardan istifadə edir. Bank əməliyyatlarda ancaq qızıla dönərliliyi olan valyutadan istifadə etməyə çalışırlar. BHB əgər həmin ölkənin mərkəzi bankının etirazı yoxdursa, istənilən ölkənin kommersion bankları, kooperativ birlikləri və ayrı-ayrı şəxslərlə əməliyyatlar apara bilər. Məqsədi mərkəzi bankların əməkdaşlığına nail olmaq, beynəlxalq maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi üçün daha da münbit şərait yaratmaq və

maraqlı tərəflərin razılığı ilə beynəlxalq maliyyə hesablaşmalarında etibarlı nümayəndə (vəkil) kimi çıxış etməkdir. Bank öz siyasətini üzv dövlətlərin siyasətləri ilə uzlaşdırır. BHB Şərqi Avropanın mərkəzi banklarına, keçmiş Sovet İttifaqı dövlətlərinə və keçid iqtisadiyyatlı bir sıra Asiya ölkələrinə texniki yardım təqdim edir. BHB-da iqtisadi tədqiqatlar da aparılır.

Quruluşu aşağıdakı kimidir:

- 1.Ümumi Konfrans.
- 2.Direktorlar Şurası.
- 3.Bankın prezidenti.
- 4.Administrasiya.

Ali orqanı ildə bir dəfə iyun ayında toplanan aksionerlərin ümumi konfransıdır. Direktorlar Şurasının konkret təkliflərini müzakirə etmək üçün fəvqəladə sessiyalara toplanma bilər. Səsvermədə ancaq mərkəzi bankların nümayəndələri iştirak edə bilər. Səslər səhmlərə uyğun olaraq paylanır. Lakin səsvermə zamanı onda olan səhmlərin miqdarı deyil, banka üzv olarkən sahib olduğu miqdara əsaslanır. Banka idarəçiliyi Direktorlar Şurası həyata keçirir, cari işlərlə məşğul olur. Razılaşma və müqavilələrin bağlanması Bankın adından çıxış etmək hüququ yalnız ona məxsusdur. İldə 10 dəfədən az olmamaq şərti ilə iclaslar keçirir. Direktorlar Şurasının üzvləri mərkəzi bankların rəhbərlərini çıxarmaqla, hökumətdə və ya qanunverici orqanda çalışanlardan və dövlət qulluqçularından təyin oluna bilməzlər. Direktorlar Şurasının sədri, onun müavini, Administrasiyanın heyəti və BHB-nın prezidenti Şuranın üzvləri tərəfindən öz aralarından 3 illiyə seçilir. BHB-nın prezidenti Direktorlar Şurası tərəfindən qəbul edilən qərarların həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Onun Direktorlar Şurasının iclaslarında iştirak və çıxış etmək, öz təkliflərini bildirmək hüququ var. BHB 3 hissədən ibarətdir:

- 1.Bank (Əməliyyat) idarəsi ;
- 2.İqtisadi –valyuta idarəsi;
- 3.Katiblik.

HB BVF və Dünya Bankı Qrupu ilə sıx əməkdaşlıq edir. BVF-nun Müvəqqəti komitəsində administrativ posta malikdir. BHB-nın hazırladığı məsləhətlər bəzən digər təşkilatların hazırladıqları təkliflərdən daha etibarlı sayılır. Aksioner kapitalın 84%-nə mərkəzi banklar, qalan 16%-nə isə özəl səhmdarlar sahibdir. Ümumi iclaslar zamanı özəl aksionerlər səsvermə hüququna malik deyillər.

1992-ci ildə Maastrix müqaviləsinin imzalanmasıyla Avropa yeni dövrə qədəm qoydu. Vahid Avropa valyutası, bazarı, iqtisadi birlik gerçəkləşməyə başladı. “Avropa Cəmiyyəti”nin əsas məqsədi üzv ölkələrin iqtisadi inkişafını tənzimləmək; əmtəənin, kapitalın, xidmətlərin və əmək resurslarının hərəkətinin qarşısını alan bütün daxili problemlərin ləğvi; ümumi bazarın, valyuta və iqtisadi ittifaqın yaradılması; xarici ticarətdə vahid tariflərin müəyyən edilməsi; qanunların uyğunlaşdırılması; vahid anti-inhisar siyasəti aparmaq; energetika, turizm, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, ətraf mühitin qorunması və s. sahələrdə vahid siyasətin aparılması; vahid valyutanın yaradılması; sosial müdafiə, məşğulluq sağlamlıqla bağlı ümumi siyasətin formalaşdırılması; istehsalçılar və istehlakçıların hüquqi müdafiəsinin təmin edilməsi. Cəmiyyət çərçivəsində dövlət və hökumət başçıları ildə 3 dəfə görüşürlər. Nazirlər Şurasının ildə 60-dan çox səsivəsi keçirilir.

Aİ haqda müqavilə Avropa Valyuta İttifaqının yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Bu ittifaqın yaranması 3 mərhələ keçib.¹⁸

1. Birinci mərhələ 1990-cı ilin 1 iyulundan 1993-cü ilin 31 dekabrına qədər çəkib. Bu mərhələdə kapital bazarlarının liberallaşmasına, mərkəzi banklar arasında əməkdaşlığın və koordinasiyanın artırılmasına, valyuta kursu və qiymətlərdə stabilliyə, üzv dövlətlərin iqtisadi siyasətinin uyğunlaşdırılmasına nail olundu.

2. İkinci mərhələ 1993-cü ilin 1 yanvarından 1999-cu ilin əvvəlinədək çəkdi. Vahid Avropa valyutasının qəbulu üçün dövlət borcu, büdcə defisiti,

---

¹⁸ Герчикова И. Н. «Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности». Стр.: 240-242.

infilyasiya və s. ilə bağlı müəyyən şərtlər irəli sürüldü. Bu şərtlərə Aİ-nin 15 üzvündən yalnız 11-i cavab verirdi və onlar da Avropa Valyuta İttifaqının üzvü olmağa və avrodan istifadə etmək hüququ qazandılar. Böyük Britaniya, Danimarka, İsveç, Yunananıstan Avropa Valyuta İttifaqına daxil olmadılar. Yunanıstan bir neçə mühüm şərtlərə cavab vermirdi. İsveç isə öz qanunvericiliyini dəyişməmişdi və milli valyutanın stabilliyini təmin etməmişdi. İngiltərə və Danimarka isə özləri bu ittifaqa daxil olmaq istəmədilər.

3. Üçüncü mərhələ 1999-cu ilin yanvarından etibarən başlayıb. Avro rəsmi Avropa valyutası statusunu aldı, EKÜ isə öz fəaliyyətini dayandırdı.

1958-ci il Roma Müqaviləsinə əsasən Avropa İnvestisiya bankı yaradıldı. Nizamnaməsi Aİ yaradılması haqda müqavilənin tərkib hissəsi olsa da, AİB maliyyə cəhətdən avtonom, hüquqi cəhətdən isə müstəqil təşkilatdır. AİB gəlir məqsədilə yaradılmayıb.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı 1990-cı ildə dövlətlərarası razılaşma əsasında yaradılıb. Avropa dövlətləri, Avropada yerləşməyən, lakin BVF-nun üzvü olan dövlətlər, Avropa cəmiyyəti və Avropa İnvestisiya Bankı AYİB-nin üzvü ola bilərlər. 1991-ci ildə fəaliyyətə başlayıb. Əsasını 40 ölkə qoyub, hazırda 57 üzvü var. Müqavilədə bankın BVF və DB ilə sıx əməkdaşlığı nəzərdə tutulur

AYİB-nin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

1. İqtisadi islahatlar aparan dövlətlərə yardım
2. Özəl sektorun inkişafına dəstək vermək
3. Maliyyə qurumları və hüquqi sistemin gücləndirilməsi
4. Özəl sektorun inkişafı üçün lazım olan infrastrukturun yaradılması.

Asiya İnkişaf Bankı 1966-cı ildə BMT-nin Asiya və Uzaq Şərq ölkələri üçün İqtisadi Komissiyasında aparılan danışıqlar nəticəsində yaradılıb. Bankın qərargahı Manilada (Filippində) yerləşir. AİB regional maliyyə təşkilatıdır və Asiya-Sakit okean regionunda uzunmüddətli layihələri maliyyələşdirir. Hal-hazırda bankın 67 üzvü var. Onlardan 48 ölkə regionun özündən, 19 ölkə isə digər

qitələrdəndir. Bankdakı pay uyğun olaraq, inkişaf etmiş ölkələrə 60%, inkişaf etməkdə olan ölkələrə isə 40%-dir. Ən çox səsə sahib olanlar ABŞ və Yaponiyadır. Region ölkələrinin ödədiyi haqq onların ÜDM-nun həcminə, ixracın həcminə, əhalinin sayına və s.-yə əsaslanır.

AİB-nin başlıca hədəfləri:

- 1.Yoxsulluğa qarşı mübarizə aparılması
- 2.İqtisadi inkişafa yardım edilməsi
- 3.Qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması
- 4.Əmək qüvvəsinin inkişafı, o cümlədən əhalinin planlaşdırılması üçün məsləhətlərin hazırlanması
- 5.Təbii ehtiyatların istifadə zamanı ətraf mühitin qorunması.¹⁹

Adi resurslardan verilən kreditlər 10 ildən 30 ilədək verilir. Xüsusi fondan verilən kreditlər isə 40 illiyə verilir. Bankın tərkibinə Asiya inkişaf fondu, Xüsusi texniki kömək fondu, Xüsusi yapon fondu daxildir. Asiya İnkişaf Bankı BMT-nin qurumları, xüsusilə də DB və BVF ilə, Aİ ilə sıx əməkdaşlıq edir. Bankın fəaliyyəti faktiki olaraq inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən idarə olunur. AİB-nin siyasətinin müəyyən edilməsində mühüm rol Yaponiya və ABŞ-ındır. Bankdan ən çox borc alan ölkə Çindir.

Afrika İnkişaf Bankı Afrikanın ilk beynəlxalq maliyyə təşkilatıdır. 1962-ci ildə BMT-nin Afrika üzrə iqtisadi komissiyasının sessiyasında 32 Afrika dövlətinin nümayəndələri bu barədə razılığa gəldilər. 1963-cü ildə imzalanmış Afrika İnkişaf Bankının yaradılması haqda razılığın imzalanması ilə formalaşdı. Saziş 1964-cü ilin 10 sentyabrında qüvvəyə minib, 1965-ci ilin 1 iyulundan isə Bank fəaliyyətə başlayıb. 1982-ci ildə Bankın əsasnaməsini təşkil edən sazişdə bir sıra dəyişikliklər edildi. Bankın Afrikanı saxlamaq üçün müəyyən prinsiplərin qəbul edilməsi şərti ilə Banka qeyri-Afrika dövlətlərinin daxil olmasına da icazə verilirdi.²⁰ 77 üzvü var. Bankın üzvləri eyni zamanda Afrika İnkişaf Fondunun da üzvləri olmalıdırlar.

¹⁹ “International Financial Institutions” Age F. Bakker

²⁰ X. A. Шреппер «Международные экономические организации». Стр.: 438

Bankın ali orqanı Müdirlər Şurasıdır. Bura dövlətlərin maliyyə və iqtisadi nazirləri üzv ola bilərlər. Hər bir üzv dövlət bir müdir və onun muavini ilə təmsil olunur. Onların kim olmağını və səlahiyyət müddətini hər bir ölkə özü müəyyənləşdirir. Müdirlər Şurasında qərarlar adətən müzakirə və konsensus yolu ilə qəbul olunur. Heç bir dövlətin veto hüququ yoxdur. Şura ildə cəmi bir dəfə toplanır. Yeni üzvlərin qəbulu , kapitalın artırılması, prezidentin və Direktorlar Şurasının üzvlərini seçmək hüququ yalnız Müdirlər Şurasına məxsusdur. Direktorlar Şurası 18 üzvdən ibarətdir. Direktorlar Müdirlər Şurası tərəfindən seçilir. 12 üzv regional üzvlərdən, qalan 6-sı isə qeyri-regional üzvlərdən aksiyaların proporsional miqdarına əsasən seçilir. Direktorlar 3 ilə seçilir, təkrar seçilmə mümkündür. Direktor özünə muavini özünə muavini digər ölkənin vətəndaşı seçir. İclasları işin tələbatından asılı olaraq keçirirlər. Direktorlar Şurasının tərkibində 4 komitə fəaliyyət göstərir: administrativ məsələlərlə bağlı komitə, yoxlama komitəsi, bank əməliyyatları üzrə komitə maliyyə-büdcə komitəsi. Rəhbərliyə Direktorlar Şurasının məsləhəti ilə Müdirlər Şurası tərəfindən seçilən prezident rəhbərlik edir. Onun səlahiyyət müddəti 5 ildir, təkrar seçilmək hüququna malikdir. O, mütləq regional üzv nümayəndəsi olmalıdır. Direktorlar Şurasının rəhbərliyi altında Bankın cari fəaliyyəti ilə məşğul olur. Rəhbərliyin tərkibinə həmçinin şöbələri idarə edən 5 vitse-prezident daxildir: baş əməliyyatlar şöbəsi ; Şimal regionunda (Şimali və Qərbi Afrika) əməliyyatlar Şöbəsi; maliyyə şöbəsi ; ümumi xidmət və administrativ şöbə ; xarici əlaqələr şöbəsi.

Bankın məqsədi sənaye inkişafının sürətləndirilməsi və dünya bazarında mövcud konyukturadan asılılığın azaldılmasıdır. AİB-nin əsas səhmdarları Misir, Əlcəzair, Nigeriya və Mərakeşdir.

1.3 Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının dövlətlərin iqtisadi siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində rolu

20-ci əsr qloballaşma əsri adlandırılır. Müasir texnologiyalar sərhədləri tamamilə aradan qaldırır. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətində bunun sübutunu görmək olar. Lakin hətta yer kürəsinin inkişaf etmiş bölgələrində minlərlə insan bundan narazıdır. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən qloballaşma milyonlarla insanı arxada qoyur. Bugün BVF kimi təşkilatlar öz səhvlərini etiraf etsələr də, Fondun siyasətilə iqtisadiyyatı dağılmış Şərqi Asiya ölkələri üçün çox gecdir. Bu bölgələrdə işsiz qalan əmək qüvvəsi, müflis olmuş kiçik biznes sahibləri dövlətlərinin borcunu qaytarmaq yükünü öz çiyinlərində daşıyırlar.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarını tənqidçiləri deyirlər ki, bu təşkilatların siyasəti effektiv deyil. Çünki onlar qeyri-demokratik quruluşa malikdirlər. Məsələn, BVF-nun demək olar ki, bütün proqramları inkişaf etməkdə olan ölkələrlə bağlıdır. Lakin bu institut inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən idarə olunur. BVF-da yalnız bir ölkə - ABŞ effektiv veto hüququna malikdir. Hətta TŞ-da belə 5 müxtəlif ölkə bu hüququ paylaşırırlar. Bu təşkilatların fəaliyyətlərində şəffaflıq təmin olunmalıdır, ictimaiyyət geniş və aydın məlumat bazasına çıxış əldə etməlidir. DB-na qarşı çıxan qruplar deyirlər ki, DB varlı və kasıb ölkələr arasında artıq mövcud olan bərabərsizliyi daha da dərinləşdirib. Səsvermə sistemi elə formalaşdırılıb ki, bankın siyasətini varlı ölkələr müəyyənləşdirir, lakin kasıblar həyata keçirir. Baxmayaraq ki, Bank davamlı inkişafa aparan texniki yardım və informasiya yardımı verir, müşahidələr göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr çox vaxt borcları ödəmək üçün təhsil, sağlamlıq və sosial proqramları təxirə salırlar. Narazı qruplar DB-nin istiqrazlarını baykot eləməklə öz etirazlarını bildirirlər. DB bu istiqrazları global maliyyə marketlərində satmaqla öz fəaliyyəti üçün vəsait əldə edir. Bu qruplar, həmçinin ölkələri DB-nin qarşıya qoyduğu şərtləri həyata keçirməməyə (məs. özəlləşdirmə), ətraf mühitə ziyan vuran şaxta

tikintisi kimi layihələrə son qoymağa çağırırlar. Daim kredit alan bir çox ölkə var ki, hələ də iqtisadi göstəricilərə görə ən geridə qalmış dövlətlərdəndirlər.

Argentina, Boliviya, Braziliya və İndoneziya kimi ölkələr BVF-dan üz döndəriblər. Bunun yeganə səbəbi onun uğursuz siyasətidir. Xüsusilə Cənubi Amerika dövlətləri Fonda görə daha çox ziyan çəkiblər. 1960-1980-ci illər arasında LA-da adambaşına düşən ÜDM 82% artmışdı. Lakin 1980-ci ildən bu yana isə cəmi 14% artım olub. BVF-nun Argentina siyasətinin uğursuzluğa düşər olması onun nüfuzuna ciddi xələl gətirdi.

Haiti Qərb yarımkürəsində ən çox borcu olan, ən kasıb dövlətdir. Lakin o, uzun müddət DB-nın “kasıb ölkələrin borcunun yüngüllükdürülməsi” proqramından kənar qalmışdı. Əvvəllər beynəlxalq maliyyə təşkilatları Haitidə öz məqsədlərinə danışıqlar yolu ilə nail olmaq istəyirdilər. Lakin ölkə ABŞ-la “dil tapa” bilmirdi. 1997-ci ildən etibarən beynəlxalq təşkilatlar burada fəaliyyətlərini dondurdular. 2001-ci ildə prezident Aristid yenidən hakimiyyətə qayıdanda Haitiyə embarqo qoydular. ABŞ, BVF-nun Haiti ilə bağlı gətirdiyi qeyri-demokratik seçkilər və s. kimi bəhanələr tamamilə əsassız idi. Haitidəki seçkiləri əksinə, demokratiyaya irəli bir addım hesab etmək olardı. Çünki burada uzun müddət ABŞ-a arxalanan hərbi diktatura mövcud idi, ondan əvvəl isə ölkə ABŞ-ın işğalı altında olmuşdu. 2004-cü ildə Aristidi qanlı hərbi üsyanla hakimiyyətdən devirdilər. Onu ABŞ təyyarəsində, məcburi surətdə ölkədən çıxartdılar. Aristid özü bunu “insan oğurluğu” adlandırdı. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının Haiti üçün planları və 2004-cü il üsyanı Vaşinqtonun uzun illər boyu etdiyi təzyiqlərin kulminasiya nöqtəsi idi. 2006-cı ildə yeni prezident – Rene Preval seçildi. DB tez-tələsik Haiti ilə məşğul olmağa başladı. Aristid aradan götürüldükdən sonra ABŞ sadəcə pulun ölkəyə axmasına icazə verdi. Baxmayaraq ki, o vaxta qədər Haitidə əhəlinin 65%-i minimum yaşayış həddindən də aşağı səviyyədə yaşayırdı, uşaq ölümü 7,4 % idi.

Cənubi Amerika dövlətləri DB, BVF kimi çoxtərəfli kredit təşkilatlarına alternativ olan yeni bir bank yaradılmasını nəzərdə tutan müqavilə imzalayıblar.

Bu bank “Banco del Sur” – Cənub Bankı adlandırılır. İdeya ilk dəfə 2006-cı ilin dekabrında Venesuela Prezidenti Huqo Çavez tərəfindən irəli sürülmüşdü. O, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarını “ ABŞ-ın alətləri” adlandırırdı. Argentina, Braziliya, Boliviya, Ekvador, Paraqvay, Uruqvay bu təşəbbüsə qoşulurlar. Çili və Peru isə bitərəfdirlər. Venesuelanın maliyyə vəsaiti, Argentina və Braziliyanın siyasi iradəsi vasitəsilə bu bank gerçəklilyə çevrilə bilər. Venesuela BVF-dan çıxmaqla hədələyir. Lakin digər dövlətlər BVF-nu tərk etmək niyyətlərini bildirməyiblər. Braziliyanın prezidenti Lula da Silvanın Konqo respublikasındakı çıxışı diqqəti cəlb edir: “İnkişaf etməkdə olan ölkələr varlı xalqların institutları olan BVF, DB kimi qurumların tərkibində əziyyət çəkməkdənsə, öz maliyyə mexanizmlərini yaratmalıdırlar.....artıq oyanmaq vaxtıdır.”²¹ O, sadəcə olaraq, hamının bildiyi şeyi açıq səsləndirdi. Yaradılacaq yeni bank Vaşinqtonda yerləşən başqa beynəlxalq institutlardan fərqli olaraq, borc alan ölkələrin qarşısına iqtisadi siyasətin dəyişilməsi kimi şərtlər qoymayacaq. Xüsusilə, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına üzv olmaq üçün müəyyən şərtlər irəli sürülürdü.

Ölkə Tərəfdaşlıq Strategiyası (CPS, yaxud keçmiş CAS) DB-nın adətən 3 ilə müəyyən bir ölkədə apardığı əməliyyatların işçi planıdır. Burada hökumətin iqtisadi və sosial fəaliyyəti, ölkənin qısa inkişaf strategiyası əks olunur. Həmin müddətdə dövlətdə həyata keçiriləcək bütün əməliyyatlar – borc vermə, analitik iş, texniki yardım – hamısı bu paketə daxildir. CPS müzakirə olunan sənəd deyil. Dövlətin öz inkişaf strategiyası ilə bankın dəstəklədiyi strategiya arasında fərqlər sənəddə işıqlandırılır. CPS ictimaiyyətə ancaq Vaşinqtondakı Direktorlar Şurasının və dövlətin öz razılığı ilə açıla bilər. DB-nın dəstəyi ilə Birinci Struktur İslahatlar krediti (SAC1) 1997-ci ildə təşkil edilmiş və özündə ticarətin qaytarmaq üçün onların sosial xidmətləri , güzəştləri ləğv olunur. Ekvadorun borcu onun illik büdcəsinin 50%-nə bərabərdir. Ekvador kimi üçüncü dünya dövlətləri çoxdur. Onlar borclarının əvəzini başqa yolla ödəyirlər. Məs.: Ekvador öz tropik meşələrini və aborigen əhalinin həyat tərzini məhv etməklə, neft

---

²¹ Alternet.org. 2007 31 oct. “ A bank of their own: LA casting off Washington’s shackling”.
By Mark Wesbrot

ölkələri nefti ucuz qiymətə satmaqla borclarını qaytarırlar. DB-nin verdiyi kreditlərin 90%-i yenidən ABŞ-a qayıdır. Çünki nəzərdə tutulan layihələri Bechtels, Halliburtons kimi iri Amerikan korporasiyaları həyata keçirirlər.

Tez-tez beynəlxalq maliyyə və ticarət təşkilatlarının fəaliyyəti dünyanı əhatə edən imperiya ilə müqayisə edilir. Bu imperiyanı böyük bankların , korporasiyaların və hökumətlərin rəhbərləri idarə edir.²² Buna ən yaxşı nümunə Mac Namaradır. O, “Ford” kompaniyasının prezidenti idi. Sonra Kennedy və Conson administrasiyasında müdafiə nazirinin katibi oldu. Ən axırda isə DB-nin prezidenti təyin olundu. DB-nin keçmiş prezidenti Pol Vulfovitsi neokonservativ Robert Zollik əvəz etdi. O, DTT-da ABŞ-ın ticarət təmsilçisi idi və hansı yolla olur olsun, qərarların ABŞ-ın xeyrinə qəbul edilməsinə nail olmağı ilə tanınırdı.

Hal-hazırda dünya dəhşətli aclıq təhlükəsi ilə üz-üzədir. Bunu beynəlxalq maliyyə qurumları özləri də etiraf edirlər. Halbuki onların bu uzunmüddətli fəaliyyət dövründə 3-cü dünya ölkələrində vəziyyət yaxşılaşmalı idi. DB etiraf edir ki, kənd təsərrüfatı ilə bağlı zəif fəaliyyət qurub. DB kənd təsərrüfatında özəl sektorun payını artırmağa çalışır. Lakin dövlət sektoru bu sahədən uzaqlaşdıqda özəl sektor müxtəlif səbəblərdən bu boşluğu doldura bilmir.²³ Ticarətin liberallaşdırılması barədə müqavilələr və DB qarşısında borc öhdəlikləri ərzaq suverenliyini mümkünsüz edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə istehsal olunan ucuz mallar isə kiçik biznesi məhv edir.

Bilindiyi kimi, Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının quruluşu az sayda varlı dövlətin ciddi inhisarçılığına əsaslanır. BVF-nun 70 illik tarixində Yaponiya və Avropa dövlətləri demək olar ki, bir dəfə də ABŞ-ın qərarına zidd qərar verməyiblər. Aİ BVF-nun baş direktorunu, ABŞ isə DB-nin prezidentini təyin edir. Dünya iqtisadiyyatında Çin kimi nəhəng ölkə var. Çinin iqtisadi gücü ABŞ-dan çoxdur. Bu institutlarda islahatların keçirilməsi də elə ABŞ və Aİ-nin öz mənafeələrinə uyğundur. Çinin sürətlə iqtisadi inkişafını nəzərə alaraq, DB-da

---

²² “ Financial Globalization and Exchange Rates” Philip R. Lane Gian Maria, Milesi Ferrenti

²³ *World Bank, 1998, Assessing Aid: What Works, What Doesn't and Why (New York: Oxford University Press).*

onun səs faizini bir qədər artırdılar. Hal-hazırda onun səsi 4%-dən bir qədər aşağıdır. Böyük Britaniya, Fransa kimi böyük dövlətlər İcraçı Direktorlar Şurasında daimi direktorlarla təmsil olunurlar. Çin iqtisadiyyatı onlardan daha güclü olmasına baxmayaraq, onun nümayəndəsi seçilir.

Aİ BVF-da ABŞ-a qarşı rəqib kimi çıxış edə bilər. 27 üzvü olan Aİ BVF-da bir birlik kimi səs versə, demək olar ki, səslərin 1/3 hissəsini əhatə edəcək. Bu isə ABŞ-ın səsindən təxminən 2 dəfə çoxdur. Hələlik yalnız ABŞ BVF-nun siyasətinin formalaşdırılmasında liderdir. Aİ ölkələri bəzən öz aralarında olan qarşıdurmalara görə razılığa gələ bilmirlər.

2005-ci ildə DB-nin prezidenti Paul Vulfovits təyin olundu. O, müdafiə nazirinin keçmiş köməkçisi və Corc Buşun İraqa hücum planının arxitektoru idi. P. Vulfovitsin İraq siyasətinin banilərindən biri və qatı müdafiəçisi olması DB-nin üzvləri arasında narahatlıq doğururdu. P. Vulfovits bu fikirlərə cavab olaraq “Afrika DB üçün prioritet məsələdir” şüarıyla çıxış etdi.

2000-ci ildə BMT-nin 189 üzvü tərəfindən “Minillik Deklarasiya” təsdiq edilmişdir.²⁴ Kritik inkişafın nəticələrinə nail olmaq üçün varlı və inkişaf etmiş ölkələr birgə fəaliyyət göstərmək öhdəliyi götürmüşdülər. Bu öhdəliklər “Minilliyinin inkişafı”nın 8 məqsədini təcəssüm etdirir. Bu məqsədlər aşağıdakılardır:²⁵

1.Kasıblığın və aclığın aradan qaldırılması

Beynəlxalq maliyyə qurumları tərəfindən kəskin kasıblıq həddi orta hesabla 1,25 dollar və ya daha aşağı gəlirin olması müəyyən edilib. 1990-cı ildə 1,8 milyard əhalinin gündəlik gəliri 1,25 dollar idi. O vaxtdan bəri inkişaf etmiş ölkələrdə kasıblığın həddi 42%-dən 25%-ə enmişdir (2005-ci il statistikasına görə Çinin və Hindistanın yüksək inkişafı sayəsində) . 2015-ci il üçün kasıblığın həddinin 15% olacağı və kasıb əhalinin sayının 900 milyon aşağı düşəcəyi gözlənilir.

2. Beynəlxalq səviyyədə ibtidai təhsilə nail olmaq

---

²⁴ The Atlas of Global Development.Account of World Bank for 2011

²⁵ The Atlas of Global Development.Account of World Bank for 2011

20 il əvvəl dünya ölkələri hər bir uşağın ibtidai təhsil alması üçün öhdəlik götürdü. Çünki bütün uşaqların yaxşı keyfiyyətli təhsil alması dövlətlərin inkişafına və kasıblığın yüngülləşdirilməsinə səbəb ola bilər. 2008-ci ildə inkişaf etmiş ölkələrdə ibtidai təhsil alanlar 87%, orta gəlirli ölkələrdə 92% və aşağı gəlirli ölkələrdə 67% olmuşdur. Bu o deməkdir ki, 70 milyon uşaq ibtidai məktəblərdə siyahıya alınmamış, təxminən onların yarısı qeyri-formal təhsil almışdır.

3. Gender bərabərliyinə nail olmaq və qadınların hüquqlarını müdafiə etmək

Bu vacib məsələdir. Qadınları təhsilə həvəsləndirilmək lazımdır. Çünki təhsilli qadınlar uşaqlarının daha yaxşı qayğısına qalır və övladlarını çox həvəslə məktəbə göndərirlər. Təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi aclığın, kasıblığın və xəstəliklərin səviyyəsinin aşağı sala biləcək ən mühüm vasitədir. 1990-cı ildən bəri qızlar üçün təhsil imkanları genişlənməyə başlamışdır. Orta gəlirli ölkələrdə yüksək gəlirli ölkələrin təhsil modellərinə oxşar modellər tətbiq olunmuşdur. Ancaq aşağı gəlirli ölkələrdə ibtidai və orta təhsil səviyyələrində gender ayrışikliyi qalmaqdadır.

4. Uşaq ölümü faizini aşağı salmaq

1990-cı ildən bəri yaşı beşdən aşağı olan uşaqların ölüm faizi daha da pisləşməkdədir. 2006-cı ildə yaşı beş və ondan aşağı olan uşaqlar arasında ölənlərin sayı 10 milyon olmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə 1990-2008-ci illər arasında ölənlərin sayı 25% aşağı düşmüşdür. Əgər əvvəllər hər 1000 nəfər uşaqdan 101-i ölürdü, indi bu rəqəm 70-ə enmişdir. Qidanın yaxşılaşdırılması, qadınların savadlanması, xəstəliklərin qarşısının alınması, tibbin inkişafı, suyun təmizliyi və sanitariya qaydalarına əməl olunması, dünya miqyasında uşaq ölümünün qarşısını alan peyvəndlərin yayılmasını genişləndirmək üçün maliyyə qurumları pul vəsaitinin ayrılması öhdəliyini götürmüşdür.

5. Ana sağlamlığına nail olmaq

Hər il minlərlə qadın uşaq doğumu səbəbindən və ya hamiləlik müddətində ölür. Bu ölümlərin 99%-i inkişaf etməkdə olan və zəif inkişaf etmiş ölkələrdə baş verir. Daha çox 15 və 49 yaş arasında olan qadınlarda daha çox ölüm halları müşahidə olunur. Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələrində ana ölümünün qarşısının alınmasında yüksək inkişaf var.

6. Malyariya, QİÇS və digər xəstəliklərlə mübarizə

2008-ci il məlumatlarına əsasən 33,4 milyon insan QİÇS daşıyıcısıdır. Hər 8 il ərzində dünyada iki milyon QİÇS daşıyıcısı ölür. Malyariyanın 90%-i Sub-Saxara Afrikasında yayılır. 90% malyariya ölümü bu regionda, daha çox yaşı 5-dən aşağı olan uşaqlar arasında baş verir.

7. Ətraf mühitin mühafizəsi

İnkişaf etmiş ölkələrdə sanitariyanın səviyyəsi 1990-cı ildə 43%-dən, 2008-ci ildə 54%-ə qalxmışdır.

8. İnkişaf məqsədilə qlobal əməkdaşlığı artırmaq

Bu məqsədlə beynəlxalq maliyyə qurumları ətrafında sıx birləşmək lazımdır. İnkişaf etmiş ölkələr dünyada bu problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə maliyyə qurumlarının büdcəsinə külli miqdarda pul vəsaiti yatırmalıdır.

Müasir dövrdə beynəlxalq maliyyə təşkilatları dövlətlərin sosial-iqtisadi fəaliyyət sahələrinin formalaşmasında mühüm rol oynayırlar. Hal-hazırda Dünya Bankı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə demək olar ki, bütün sahələrdə 1800-ə yaxın layihəni maliyyələşdirir. Maliyyələşdirilən layihələr müxtəlif sahələrə aiddir: mikrokredit sisteminin inkişafından başlayaraq, AİDS problemi haqqında məlumatların əhaliyə çatdırılmasınadək. Bura həmçinin, qız uşaqlarının təhsilə cəlb olunması, səhiyyə sahəsində xidmətin keyfiyyətinin artırılması və s. aiddir.

Son zamanlar Dünya Bankının fəaliyyət prioritetləri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Belə ki, 1980-ci ildə Bankın investisiyalarının 21%-i elektrik enerjisi sektoruna qoyulmuşdur. Bu gün bu rəqəm 7% təşkil edir. Eyni zamanda , səhiyyənin, təhsilin və pensiya təminatının inkişafına yönəldilmiş maliyyə resursları 22% qədər artmışdır.

Dünya Bankı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə təhsilin maliyyələşdirilməsini həyata keçirən ən iri beynəlxalq mənbələlərdən biridir. DB təhsil sahəsini maliyyələşdirməyə hələ 1963-cü ildən etibarən başlamışdı, o dövrdə təhsilə 31 milyard dollar ayrılmışdır. Hal-hazırda Bank təhsil sahəsində 83 dövlətdə 158 layihə maliyyələşdirir. Məsələn, Hindistanda qız uşaqlarının savadsız böyüməsi böyük problemdir və bu problemi aradan qaldırmaq üçün Dünya Bankı orta məktəblərdə qızların təhsil alması üçün layihələr keçirir. İndiyədək Hindistanın 29 ştatından 18-də 60 milyon şagird bu proqrama cəlb olunmuşdur. Analoji layihələr Braziliyada, Trinidadda və Tobaqoda həyata keçirilir. Dünya Bankı AİDS-lə mübarizədə də öz səylərini əsirgəmir. Dünyada hər gün AİDS virusunun daşıyıcısı olan 14000 insan peyda olur ki, onların da yarısını gənclər təşkil edir. Problemlə mübarizə üçün BMT-nin UNAİDS proqramına DB 1,7 milyard dollar maliyyə vəsaiti ayırmışdır. Təkcə Afrika ölkələrinə DB bir milyard dollar vəsait verib.

Dünya Bankı səhiyyə proqramlarını da maliyyələşdirir. Yoxsul əhali üçün elementar tibbi xidmətin və qidanın təmin edilməsi, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasına və iqtisadi artıma yardım olur. Baxmayaraq ki, dövlətlər səhiyyə sahəsində son bir neçə onillik ərzində mühüm uğurlar əldə etmişlər, bir sıra məsələlər hələ də öz həllini tapmamışdır. İEOÖ-də hər il 11 milyon uşaqdan 70 % infeksiya xəstəliklərdən və aclıqdan ölür.²⁶ Dünya Bankı, hər il bu problemin həlli üçün 1 milyard dollar vəsait ayırır. Ayrılan vəsaitlər hesabına, 46 ölkədə maliyyə ilə mübarizə aparır, 30 ölkədə isə vərəm xəstəliyinə qarşı tədbirlər görülür. Çində ailələrin 90 % yodlaşdırılmış duzla təmin edilmişdir, bu da yeni doğulan uşaqların sağlam olmasına, vaxtından əvvəl doğuşların azaldılmasına səbəb olmuşdur. Seneqalda, Dünya Bankı uşaqların aclığı ilə mübarizə aparır və kompleks müalicə -profilaktik tədbirlər həyata keçirir

Beynəlxalq miqyasda korrupsiyaya qarşı mübarizə aparır. Bu gün yeni layihələrin dördüdə biri dövlət xərcləri və maliyyə islahatlarına həsr olunur. Son

---

²⁶ " Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar" Müəffər Məmmədov, Elçin İbadov, Bakı 2008 dərslik.

illər ərzində Bank ciddi qaydalar müəyyən etmiş və anonim “qaynar xətt” yaratmışdır ki, bura korrupsiya faktları ilə bağlı məlumat vermək olar.

Dünya Bankı silahlı münaqişə yaşamış ölkələrə yardım edir. Hal-hazırda Bank silahlı münaqişədən əziyyət çəkmiş 40-a yaxın ölkədə işləyir. Bankın bu ölkələrdə gördüyü işlər sahəsində iqtisadi fəaliyyətin bərpa olunması, həmin regionlara investisiya qoyuluşu, hərbi əməliyyatlar nəticəsində dağıdılmış infrastrukturun bərpa olunması, əhalinin zərərçəkmiş təbəqələrinə yardım və s. vurğulamaq olar.. Bank tərəfindən maliyyələşdirilən daha genişmiqyaslı və daha keyfiyyətli layihələr arasında, Əfqanıstanda infrastrukturun bərpa edilməsi, Şərqi Timorda və Haitidə dövlət qulluqçularının təlim keçməsi və s. layihələr də var.²⁷

2009-cu ilin sentyabrında Beynəlxalq Valyuta Fondunun İcraiyyə Komitəsi yoxsul ölkələrə yardım məqsədilə qızıl ehtiyatlarının bir hissəsinin satılması barədə qərar qəbul etdi. Fondun məlumatında deyilirdi ki, 403,3 ton qızıl satılacaq: “Bu qərar Beynəlxalq Valyuta Fondunun pul ehtiyatının həcmnin artmasına səbəb olacaq və az gəlirli ölkələrə yardım etmək imkanı yaradacaq”. Qeyd edək ki, satılması nəzərdə tutulan qızıllar Beynəlxalq Valyuta Fondunun qızıl ehtiyatının səkkizdən bir hissəsini təşkil edirdi.

2010-cu ildə Sankt-Peterburqda “Tiger Summit” keçirilmişdir. Burada “Asiyanın Pələngləri”nin inkişaf proqramı qəbul olunmuşdur. Bu proqrama əsasən həmin dövlətlərə Dünya Bankı tərəfindən 350 milyon dollar pul ayrılmışdır.

Dünya Bankı həmçinin, öz müştərilərinə aşağıdakı tədbirləri görməyi məsləhət görür:

- İnsan resurslarının inkişafına investisiya qoymaq, xüsusilə, səhiyyə və təhsil sistemlərinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə;
- Sosial inkişaf üzərində cəhdlərin artırılması, əhalinin geniş təbəqələrinin inkişaf probleminin həll edilməsinə cəlb edilməsi, idarəetmə metodlarının

---

²⁷ World Bank, Post-Conflict Reconstruction: The Role of the World Bank, 1998, pp. 5 and 9

mükəmməlləşdirilməsi və yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı düşməsinin əsas faktoru kimi institusional potensialın artırılması;

- Hökumətlərin keyfiyyətli xidmət göstərməsinə dəstək, onların fəaliyyətinin səmərəliliyinin və şəffaflığının təmin edilməsi;
- ətraf mühitin qorunması;
- fərdi sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi və stimullaşdırılması;
- investisiya və uzunmüddətli planlaşdırma üçün şərait yaradan makroiqtisadi sabilliyin inkişafına yönəldilmiş islahatların dəstəklənməsi.

DB onun qarşısında duran başlıca vəzifə olan yoxsulluğun aradan qaldırılması məsələsində konfliktlərin aradan qaldırılması və konfliktdən sonrakı bərpanı mərkəzi element kimi götürür. 1997-ci ildə DB tərəfindən konfliktdən əziyyət çəkən ölkələrə iqtisadi artım və problemlərin həllinə yeni yanaşma məsələlərində dəstək olmaq üçün konfliktdən sonrakı bərpa Fondu (KSBF) təsis edilmişdir. Qeyd edək ki, Bankın kreditlərinin 16%-i konfliktlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəldilir. 2004-cü maliyyə ilində DB özünün KSBF fondu vasitəsilə konfliktdən əziyyət çəkən ölkələrə 10.6 mln ABŞ dolları həcmində yardım ayırmışdır. 1998-ci ildən bəri Fond ümumi dəyəri 66.7 mln ABŞ dolları həcmində olan 137 qrant ayırmışdır. Yardımın əsas hissəsi Afrika regionuna yönəldilir. Liberiya, Sudan, Somali və Haiti kimi konfliktdən əziyyət çəkən ölkələr üçün ümumi dəyəri 25 mln ABŞ dolları həcmində olan trust fond yaradılmışdır.²⁸

Dünya Bankı inkişafa kömək məqsədi ilə hər il **20 milyard ABŞ dolları** dəyərində öhdəlik qəbul edən ən iri təşkilatdır. Dünya Bankı nəinki “donor” təşkilat kimi, həm də dünya itisadiyyatını “koordinasiya” edən təşkilat kimi çıxış edir. Yəni, şəxsi, hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları ilə ehtiyatların istifadə olunmasında, cari inkişaf proqramlarının müdafiə olunmasında böyük rol oynayır.

---

²⁸ “The Role of International Financial Institutions in International Humanitarian Law” Laurie R. Blank, Washington 2002

2011-ci ilin noyabrında Beynəlxalq Valyuta Fondu yeni fəaliyyət strategiyasına keçdi. Yeni siyasət qısamüddətli maliyyə problemləri ilə rastlaşan dövlətlərə daha operativ kredit almaq imkanları verilməsini nəzərdə tuturdu. Bu cür kreditlər sabit maliyyə siyasəti yürütmək yönündə parlaq tarixçəyə malik olan ölkələrə verilir.

2011-ci ilin dekabr ayında Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəhbəri Kristin Laqard ərəb inqilablarının idarə edilməsi ilə bağlı dünya ictimaiyyətini xəbərdar etmişdir. Kristin Laqard Yaxın Şərq və Şimali Afrikadakı hadisələr neft ixrac edən ərəb ölkələrindəki iqtisadi durğunluğu daha da dərinləşdirəcəyini söyləmişdi. Bunun qarşısını almaq üçün Kristin Laqard Ərəb ölkələrinin xalqlarının tələblərinin nəzərə alınması, maaşların artırılması və dayanıqlı maliyyə siyasəti yeritməyin zərurətini vurğulamışdı. Kristin Laqard Liviya, Tunis, Misir kimi ölkələrə maliyyə yardımları edildiyini də bildirmişdi. Bu ölkələrin rəhbərliyinə isə özəl sektoru inkişaf etdirməklə bağlı məsləhətlər vermişdi. Ancaq deyəsən bütün bunlar yalnız ictimaiyyətin gözündən pərdə asmaq idi, ya da Ərəb liderləri doğurdan da məsləhətə əməl etmədi. Beynəlxalq Valyuta Fondu 2012-ci ildə global iqtisadi artım proqnozunu təkrar gözdən keçirmişdir. Yeni hesablamalara əsasən, artımın Fondun yanvar bəyanatında göstərildiyindən 0,2% çox olacağı və 3,5% təşkil edəcəyi göstərilmişdir. Bütövlükdə Fondun ekspertləri vurğulayırlar ki, dünya iqtisadiyyatı hələ dərin maliyyə böhranı ilə bağlı çətinlikləri dəf edə bilməmişdir.

2012-ci il fevralın 2-də Dünya Bankının İcraedici Direktorlar Şurasının üzvləri tərəfindən “Vyetnamda iqlim dəyişikliklərinin idarə olunması siyasəti” barədə proqram layihəsi qəbul olunmuşdur. Vyetnam dünyanın ən çox iqlim dəyişikliyinə əziyyət çəkən ölkələrindən biridir. O, daha çox küləklərdən, daşqınlardan və dəniz səviyyəsinin qalxması nəticəsində yaranan fəlakətlərdən əziyyət çəkir. Proqram çərçivəsində Vyetnama 70 milyon ABŞ dolları məbləğində maliyyə vəsaiti ayrılmışdır. Ölkə bu vəsaiti kredit verildikdən 5 il sonra 25 il müddətində borcunu qaytarmalıdır.

2012-ci il martın 30-da Sidneydə keçirilmiş konfransda qeyd edilmişdir ki, 2000-ci ildən bəri Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası kasıb ölkələrdə yaşayan 310 milyon uşağın xəstəliklərdən müdafiəsi siyasətini həyata keçirmişdir (bu da Avstraliyadakı uşaqların sayından 60 dəfə çoxdur) 47 milyon əhaliyə kömək etmişdir: sağlamlığının yüksəldilməsi və ərzaqla təmin etmişdir (bu Avstraliyanın əhalisindən 2 dəfə çoxdur). Avstraliya Dünya Bankının ən kasıb ölkələr üçün ayrılmış fonduna və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasına ianə verən əsas ölkələrdən biridir. Dünya Bankı Avstraliyada telekommunikasiyanın inkişafı, Yeni Qvineyada 1300 km-dən çox yolun restavrasiyası və yenidən təmiri, Solomon adasının ucqar kəndlərində yaşayan 50 000-dən çox əhalisi olan 47 kəndin infrastrukturunun yaxşılaşdırılması üçün maliyyə yardımı ayırmışdır.²⁹Təhsilin, səhiyyənin, həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün Dünya Bankının Avstraliya ilə birgə əməkdaşlığı davam etdirəcəkləri vurğulanmışdır.

Dünya Bankı 2012-ci ildə münaqişələrin, sabitsizliyin iqtisadi-sosial inkişafa təsirini öyrənib. Araşdırma Somalidəki dəniz quldurluğundan tutmuş, Əfqanıstandakı müharibəyə, Latın Amerikasındakı narkotik mədələr alverinə həm müxtəlif mənfi, eləcə də Şimali İrlandiyada, İndoneziyada rəvan siyasi keçid kimi müsbət hadisələri əhatə edir. Hesabata görə, “ölkədə sabitsizlik və münaqişə doyunca yeməyənlərin sayını orta hesabla iki dəfə artırır. Kasıblıq 50 faiz artır. Məktəbə getməyən uşaqların sayı 3 dəfə artır.” Hesabata görə, dünyada onsuz da 1 milyard 500 milyon yoxsul var. 42 milyon adam evindən didərgin düşüb. Hesabatı təqdim edən Dünya Bankının prezidenti Robert Zoellick deyib ki, insanın təhlükəsizliyi ilə inkişaf arasında birbaşa əlaqə var. Dünya Bankının prezidenti vətəndaşın təhlükəsizliyinə, ədalətə və yeni iş yerlərinin yaradılmasına investisiyalara çağırıb. O, ölkələri bu 3 dəyəri – təhlükəsizliyi, ədaləti və iş yerlərini qoruyan və inkişaf etdirən dövlət qurumlarını təkmilləşdirməyə çağırıb.

---

²⁹ <http://go.worldbank.org/XC5NCJDH40>About The Development Committee

II FƏSİL Transmilli münasibətlər və transmilli korporasiyalar

2.1 Transmilli korporasiya anlayışı, strukturu və onların yaranma səbəbləri

Transmilli şirkət anlayışı, sürətlə irəliləyən texnoloji inkişafı eyni vaxtda yaranan anlayışdır. Transmilli şirkət anlayışının izahına bir çox yanaşmalar mövcuddur. Ən sadə izaha görə, fərqli ölkələrlə əlaqəli quruluş və mərkəz büroları əhatə edən və fərqli məqsədləri olan şirkətlərin coğrafi cəhətdən parçalandığı qruplardan meydana gələn şirkətdir.³⁰

Geniş mənada izaha görə, transmilli korporasiya müxtəlif ölkələrdə qız şirkətlər və filialları ilə fəaliyyət göstərən, ümumi satışlarının və iş prosesinin 20%-i “ana ölkə” xaricində olan şirkətlərdir.³¹ Birbaşa xarici investisiyaların tez bir şəkildə artımı, əməyin texnoloji bölgüsünün firma, sahələrdən və milli sərhədlərdən kənara çıxması müxtəlif ölkələrdə və hətta müxtəlif qitələrdə filialları ilə birlikdə nəhəng beynəlxalq elmi istehsal komplekslərinin yaranması ilə müşayiət olunur. Transmilli korporasiyalar elmi-texniki inkişafın sürətlənməsini istehsalın effektivliyi, menecment formalarının təkmilləşdirilməsi, müəssisələrlə idarəçilik kimi istiqamətlərində təmin etməklə dünya iqtisadiyyatını dünya istehsal təsərrüfatına çevirir.

Rugman və Hodgetts transmilli korporasiyanın izahını bu cür vermişdir: “TMK mərkəzi bir ölkədə olub fəaliyyətləri digər ölkələrdə də davam edən şirkətdir”³².

TMK-lar haqqında iki önəmli məsələ vardır:³³

1. Bu şirkətlərin həqiqətən istehsala istiqamətlənmiş fəaliyyət göstərmələri;
2. Səlahiyyətlərinin birdən çox ölkədə rəlləşdirilməsi.

---

³⁰ Sumantra Ghoshal & Christopher A. Bartlett, “The Multinational Corporation as an Interorganizational Network”, The Academy of Management Review, Cild. 15, №. 4, October 1990, s. 603

³¹ Fikret Güntekin, “Çok Uluslu İşletme ve Uluslar arası İşletme”, s.3
<http://fikretgultekin.com/yukseklisans/%C3%87okuluslu%20%C4%B0%C5%9Fletmeler.pdf>
(17 Haziran 2009)

³² Rugman və Hodgetts (1995) səh.51

³³ Erkal Fidan, “Çok Uluslu Şirketler ve Az Gelişmiş Ülkelere Etkileri”, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 1995, səh.102

İqtisadi və maliyyə gücü nəzərə alınaraq transmilli şirkətlərə aşağıdakı təriflər verilmişdir:

- Bruck və Leese görə xarici ölkələrdəki istehsalı və işçi heyəti ümumi istehsalının və işçi heyətinin əsas hissəsini təşkil edən şirkətlərdir.³⁴
- McDonald və Parkerə görə xaricdəki sərvətləri ümumi sərvətlərinin ən az 20%-ni təşkil edən şirkətlərdir.³⁵
- Vernona görə, fərqli millətlərdən təşkil olunmuş şirkətlərin ortaq rəhbərlik strategiyası üçün ortaq mülkiyyət və məsuliyyət məqsədilə birləşməsindən yaranan şirkətlərdir.³⁶

Beləliklə, Transmilli korporasiyalar istehsal və ticari-satış fəaliyyəti dövlətin milli sərhədlərini aşan elə bir korporasiyalardır ki, fəal şəkildə BƏB-in obyektiv tendensiyalarından yararlanır və dünyanın beynəlmilləşməsi prosesini gücləndirir, bu da əməyin dünyəvi bölgüsündə yeni sxemlərin yaradılmasına gətirib çıxarır. TMK-lar bu korporasiyaların bazalaşdığı əsasən ölkə kənarlarında yerləşərək, müxtəlif ölkələrdə ümumi filial və bölmələr şəbəkələrinə malik olan və bu və ya digər əmtənin istehsalı və reallaşdırılmasında aparıcı yer tutan istehsal və xidmətlər kompleksinə malikdir və ya bu korporasiyalar tərəfindən nəzarət edilir. Xarici ədəbiyyatlarda TMK-ların aşağıdakı əlamətləri ayrılır:

1. firma buraxılmış məhsulu birdən çox ölkədə reallaşdırır.
2. onun müəssisə və filialları iki və daha çox ölkədə yerləşir.
3. onun sahibləri müxtəlif ölkələrin rezidentləri sayılır.

Sadalanan bütün bu əlamətlər TMK-ları istifadə, istehsal və mülkiyyət sferalarına aid edir. Real olaraq funksionallaşan firmaların sadalanan əlamətlərdən istənilənə cavab verməsi kifayətdir ki, onlar TMK-lar kateqoriyası qəbul etsinlər. Bir çox nəhəng kompaniyalar eyni zamanda hər üç əlamətə malikdirlər. TMK əlamətləri daşıyan firmalar çoxdan yaranıb. Ancaq TMK-ların

---

³⁴ Tümer, Mehmet; “Çok Uluslu İşletmelerde Kültürün Yöneticiler Üzerine Olan Etkileri”, Human Resources, Ekim-Kasım-Aralık 1998, s. 34.

³⁵ McDonald, John G. – Parker, Hugh; “Creating a Strategy for International Growth”, International Enterprise, McKinsey Co. Inc., New York 1962, s. 17.

³⁶ Phatak, Arvind V.; Managing Multinational Corporations, Praeger Publishers, New York 1974, s. 21.

formalaşması barədə fərqli fikirlər mövcuddur. İqtisadçılara görə, 15-16-cı əsrlər TMK-ların yaranması dövrüdür. Bu dövrlərdə, xüsusən İngiltərədəki TMK-lar bu ölkə ilə müstəmləkələri arasında əmtəə ticarətində vacib rol oynamışlar. İkinci dünya müharibəsindən sonra ticarətin sərbəstləşməsi nəticəsində TMK-lar bugünkü vəziyyətlərini almışlar³⁷.

Başqa bir mənbədə TMK-ların 19-cu əsrin ortalarında sənaye sahəsində meydana gəldikləri və ikinci dünya müharibəsindən sonra təşkilati formaya keçdikləri bildirilir.³⁸ Kapitalın təmərküzləşməsi şəraitində planetar miqyasda istehsalın məkan cəhətdən desentralizasiyası inkişaf etməyə başladı.

Nəhəng sənaye firmalarının transmilli fəaliyyətinin ilk mərhələlərində əvvəlcə, xarici dövlətlərin xammal sahəsinə investisiya yatırdılar, eləcə də həmin ölkələrdə özlərinin distributiv və satış bölmələrini qurdular. Bu bölmələrin yaradılması təkcə ona görə deyildi ki, ölkədən kənar istehsal müəssisələrinin yaradılmasından öz sərhəddən kənar bölmələrinin qurulması daha az investisiya tələb edirdi, eləcə də ev müəssisələrinə effektiv güc imkanlarının cəlb olunması səviyyəsini qorumaq xüsusiyyətlərinə yeni istehsal güclərinin neqativ təsir imkanları mövcud idi. Belə təsir xüsusən eyni və zəif differensiyallaşmış məhsulların istehsalında özünü ən pis tərəfdən göstərirdi. Sərmayə yatırmaq üçün bütövlükdə 4 səbəbin olduğu qəbul edilmişdir: təbii sərvətlərə sahib olmaq, yeni bazarlar əldə etmək, rasionallaşdırma vasitəsi ilə hal-hazırdakı xarici istehsalı yenidən dirçəltmək və strateji önəm daşıyan mənbələri istifadə edə bilmək. İlk 3 səbəb aktiv dəyərləndirməyə aiddir, sonuncu səbəb isə aktiv inkişaf əlaqəlidir və şirkətin məqsədi mövcud olan aktivlərə yenilərini əlavə etmək olmalıdır.³⁹

İlk TMK hollandiyalı “Unique Margarin” ilə ingilis “Lever Brothers” olmuşdur. Bu iki şirkətin birləşməsindən Unilever meydana gəlmişdir.

---

³⁷ Chris Adams; Richard Coombes, Global Transfer Pricing: Principles and Practise, LexisNexis: UK, 2003, s. 1

³⁸ Paul Hirst və Grahame Thompson, “Küreselleşmə Gerekli bir mit mi?”, (Çev). Nasuh Uslu, Küreselleşmə Okumaları, (Edit.) Kudret Bülbül, Ankara: Kadim Yayınları, Haziran 2006. s.46

³⁹ Dunning,(Çev).Keskin, s.426

TMK-ların strategiya təkamülünün ikinci mərhələsi sonuncuların əcnəbi ölkələrdə istehsal bölmələrinin rolunun güclənməsi və xarici istehsal və ticarət-satış əməliyyatlarının inteqrasiyası ilə bağlıdır. Bununla da xarici istehsal bölmələri əsasən o məhsulların istehsalında ixtisaslaşmışdılar ki, əvvəlki mərhələlərdə sonuncunun istehsal tsikli ana firmalar tərəfindən həyata keçirilmişdi. Tələbin differensiasiyası və dünyanın müxtəlif regionlarında inteqrasiya proseslərinin güclənməsi fonunda TMK-ların istehsal filialları daha çox ana firmanın istehsal etdiyi əmtədən seçilən məhsulun istehsalına yönəlmiş şəkildə qurulur, ticarət-satış bölmələri isə regional bazarlarda artıq formalaşmış xidmətlərlə məşğuldur. Birbaşa xarici investisiyaların müharibədən sonrakı artımı müşahidə olunur, onların artımı bilavasitə TMK-ların fəaliyyəti ilə bağlıdır. Ən böyük kreditor ABŞ idi, investisiyaların demək olar hamısı inkişaf etməkdə olan ölkələrə yönəldilirdi. Ancaq 70-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq artım dayanmağa doğru sürət aldı, onların istiqaməti dəyişdi – onlar əsasən Qərbi Avropa ölkələrinə yönəlmiş oldu. 1980-ci illərdən başlayaraq İngiltərə, Almaniya, Kanadadan birbaşa investisiyalar ABŞ-a istiqamət aldı.

Transmilli korporasiyaların yaranma səbəbləri demək olar ki, müxtəlifdir, ancaq onların hamısı bu və ya digər formada bazarın qeyri-mütəşəkiliyi, beynəlxalq ticarətin inkişafı yolunda məhdudiyyətlərin olması, istehsalçıların güclü monopol hakimiyyətinə malik olması, transport xərcləri, vergi qanunvericiliyində fərqliliklə bağlıdır. TMK-ların bir sıra danılmaz üstünlükləri var. Xarici ölkələrdəki filiallar TMK-ların xarici bazarlara çıxışı, istehsal xərclərinin azaldılması, gəlirlərin artırılmasının təminatçısı kimi vacib rol oynayır. Bütün bunlar TMK-lara maliyyə sabitliyi bəxş edir və böhran dövrlərində tab gətirməyə imkan verir.

Aşağıda göstərilmiş imtiyazlar (üstünlüklər) hamı üçün aydın olduğundan onlara TMK-ların fəal inkişafına kömək edən səbəblər kim yanaşmaq olar :

- effektivliyin artırılması və rəqabətqabiliyyətliliyin gücləndirilməsi, göstərilən əlamətlərin adaptasiya edilməsi, öz strukturlarına təminat, istehsal,

elmi-tədqiqat, distribütor və ticarət-satış müəssisələrini inteqrasiya edən nəhəng firmaların ümumi hədəfləri sayılır ;

- öz mülkiyyətinin texnologiya qarşılığında satışının təşkili üçün bazar mexanizmlərinin qeyri-mükəmməlliyi , istehsal təcrübəsi , ilk öncə idarəçilik və marketinq təcrübəsi və digər bu kimi " intangible property " (hiss edilməz aktivlər) aktivlərin çatışmazlığı firmanı öz aktivləri üzərində nəzarəti saxlamağa məcbur edir. TMK-lar çərçivəsində belə aktivlər mobil halda mövcuddur , digər ölkələrə daşına bilər və bu aktivlərin istifadəsinin yan təsirləri nəhəng korporasiyaların sərhədlərini aşmır ;

- Xarici ölkələrin resurslarına çıxış əldə etmək yolu ilə effektivliyin artırılması və rəqabətqabiliyyətliliyin gücləndirilməsinin əlavə imkanları (daha ucuz və daha ixtisaslı işçi qüvvəsinin, xammal resurslarının, elmi-tədqiqat potensialı, ölkənin istehsal imkanları və maliyyə resurslarından istifadə) ;

- Firmanın xarici ölkədəki filiallarının istehsalı olan məhsul istehlakçılara yaxınlıq və bazarın perspektivi , qəbul edən ölkənin firmasının rəqabət potensialı haqqında informasiya əldə etmək imkanı , TMK-ların filialları ona firma və onun filiallarının elmi-texniki və idarəçilik potensialından istifadəsi nəticəsində qəbul edən ölkənin firmaları qarşısında vacib imtiyazlar qazandırır ;

- Öz maraqları naminə dövlət, xüsusən də, vergi siyasətindən, valyuta kursundakı fərqlər və s. imkanlarından istifadə qabiliyyəti ;
- Dəbdən düşərək köhnəlməsi halı baş verərsə, texnologiya və məhsulların xarici filiallara atılması və bölmələrin güc və resurslarının yeni texnologiya, məhsulların hazırlanması üçün ana firmada cəmləşdirilməsi yolu ilə həmin texnologiya və məhsulların həyat tsiklinin uzadılması imkanları ;

Beləliklə, 60-cı illərdə ABŞ-dan Avropaya olan böyük investisiya axını Avropa iqtisadi cəmiyyətinin qoyduğu tariflərlə, belə desək, yubadıldı. TMK-lar hazır məhsulların eksportu yerinə həmin Avropa ölkələrində tariflərdən yan

keçərək daxildə istehsalı təşkil etdilər. Xarici iqtisadi ekspansiyanın konyunktur tərəddüdlərini yumşaldılması işində vasitə kimi effektivlik həmişə yüksək qarşılır və iqtisadi riskin azaldılması üçün təmiz milli xarakterli üsulları təmin edən faktorlardan daha yaxşı hesab edilir. Öz istehsal ölçüləri ilə korporasiya o vaxt müstəqil manevr edə bilər ki, o istehsalın kiçik ölçüsündə belə gəlir götürmək qabiliyyətinə malik olsun. İstehsal filiallarının müxtəlif ölkələrdəki ümumdünya şəbəkəsi TMK-lara maksimal xeyirlə məhsulu realizə etmək şəraiti verilən yerdə istehsalı gücləndirmək, ziyan olan yerdə isə məhdudlaşdırmaq imkanı verir. Beynəlxalq konsernlərə daxil olan firmalar ağır vəziyyətlərdə ziyan gətirən məhsulu dayandırmaq imkanına sahibdirlər. Milli firmalarla müqayisədə TMK-ların fəaliyyətinin daha qətiyyətli olması onunla izah olunur ki, onlar daimi xərclərini ört-basdır etmək üçün nəinki ziyanlı istehsalın saxlanması yolundan istifadə edir, eləcə də digər ölkələrdən alınan gəlirlərin hesabına bunu realizə edirlər.

Həlli tələb olunan məsələlərdən ən əsası kapitalın hansı ölkələrdən daxil olması deyil, hara onun meyl etməsi, harada əməliyyat şəklində təşkili, gəlirlərin haradan cəlb edilməsidir.

Beynəlxalq korporasiyalar aşağıdakı əsas xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur :

Birincisi, o dünya təsərrüfatının inkişafında, BƏB prosesinin fəal iştirakçısıdır.

İkincisi, ona milli sərhədlərdə baş verən proseslərdən irəli gələn kapital axınının nisbi müstəqilliyi xarakterikdir.

Üçüncüsü, yüksək gəlirin əldə edilməsi məqsədilə daxili əməliyyatlarını realizə edərək, dünya təsərrüfatı münasibətlərini obyektiv tənzimləyir.⁴⁰

TMK-ların ekspansiya xüsusiyyətləri xarici idarə edilən korporasiyalara məhsul istehsalı işinin təşkilindən ibarətdir. Xarici bazarlarda fəaliyyət göstərən milli firma, bir qayda olaraq xarici filiallara və investisiya qoyuluşuna malik deyil

---

⁴⁰ Транснациональные корпорации //Семенов К.А. Международные экономические отношения: Курс лекций. - М.: Гардарика, 1998

və öz gəlirlərini “öz ” ölkəsində istehsal olunmuş əmtəələrin satışından götürür. TMK-lar özü bilavasitə istehsal prosesində bir çox ölkələrin içşi qüvvəsinin əməyindən istifadə edir, daha doğrusu, ona əlavə dəyər istehsalı prosesinin beynəlmilləşməsi xarakterikdir.

Bir çox tədqiqatçı-alimlər TMK-ların dövlət iqtisadiyyatı və siyasətinə olan böyük təsiri nəinki etiraf edir, həm də onu ən çox fayda gətirən hesab edirlər. Buradan irəli gələn fikir, mövqe ondan ibarətdir ki, TMK-ların menecerləri “darmilli düşüncədən” məhrumdurlar, nəticədə də bu korporasiyaların fəaliyyətinin məhsulu “hamı üçün xeyir” sayılmalıdır, sonuncuların fəaliyyəti , bir halda ki nəhəng korporasiyaların yayılmasının özü sülh şəraitinin saxlanmasını tələb etdiyindən, dünyanın xeyri naminə istiqamət alıb. Qismən də olsa bu belədir. Müasir TMK-ların iqtisadi və siyasi gücü , müvqeyi elə bir həddə yetib ki , mübahisəli məsələlərin həlli siyasi vasitələri istisna edən konfliktsiz dünya yalnız onu qane edə bilər.

TMK-ların innovasiya siyasətinin tərkib elementlərinə aşağıdakıları aid etmək olar :⁴¹

- innovasiyalar üçün maliyyə resursları almaq məqsədilə dövlət orqanlarında lobbiçilik fəaliyyəti;
- yeni texnologiyalardan eksklüziv istifadə məqsədilə daha kiçik şirkətlərin alınması;
- yeni müstəqil şirkətlərin yaradılması;
- intellektual kapitalın təmərküzləşməsi üçün ölkənin seçilməsi;
- TMK-nın daxili kanalları ilə yeni texnologiyaların ötürülməsi;
- strateji alyansların meydana gəlməsi və s.

Regional idarəçilik sistemləri 3 əsas növə bölünür:

- Müvafiq regionda konsernin bütün növ fəaliyyətlərinə cavabdeh olan əsas regional idarəçilik. Bunlar həmin regionda yerləşən bütün filialların fəaliyyətlərinin koordinasiya və onlara nəzarət edilməsi üzrə bütün növ

---

⁴¹ Л.Д. Градобитова, Т.М. Исаченко. (2002). Транснациональные корпорации в современных международных экономических отношениях: учеб. пособие”. Москва: АНКИЛ, 123 с

hüquqlarla təmin olunub (məs. Asiya və Okeaniyada yerləşən filiallarının fəaliyyətlərinin koordinasiyası üzrə “**General Motors**” konserninin regional administrasiyası Sinqapurda yerləşir);

- Kompaniyaların fəaliyyətlərini məhsulun hərəkəti vasitəsilə, daha doğrusu, müvafiq istehsalat zənciri yolu ilə koordinasiya edən regional istehsalat idarəçiliyi. Belə administrasiyalar konsernin əsas idarəçilik aparatına bilavasitə tabe olan bütün növ texnoloji zəncirlərin fasiləsiz funksionallaşmasına, müvafiq müəssisənin effektiv fəaliyyətinin təminatına məsuliyyət daşıyır. Onların məqsədi istehsalın effektiv növünün, yeni model və əmtəələrin inkişafıdır. (məs. 90-cı illərin əvvəlində “**Hewlett – Packard**” korporasiyası məhz bu səbəbdən öz istehsalat administrasiyasını ABŞ-dan Avropaya yerləşdirdi);

- Funksional regional administrasiyalar konsernin spesifik fəaliyyət növlərini təmin edir: satış, təminat, əmtəənin satışından sonra müştəri xidmətləri, elmi-tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləri və s. Bu idarəçilik regional və global planda uyğun gələn bütün strukturların fəaliyyətlərindən irəli gələn nəticələrə cavabdehdir.

TMK-ların tarixi inkişafını araşdıran Richard Robinson bu şirkətləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmışdır:⁴²

- ✓ Məhsulun satışının çox hissəsini öz üzərinə götürən müəssisələrlə üfüqi inteqrasiya prosesində olan korporasiyalar (**Fast Food** şəbəkəsi).
- ✓ Bir sahibin əlində və istehsalatın çox vacib sferasına olan vahid nəzarət altında birləşən, şaquli inteqrasiya olunmuş korporasiya. Xüsusən də neft sənayesində xam neftin əldə olunması bir ölkədə, ayrılması başqa, son neft məhsulunun satışı isə 3-cü ölkədə həyata keçirilir.
- ✓ Özündə şaquli və üfüqi inteqrasiyaları ilə birlikdə milli kompaaniyaları birləşdirən hərtərəfli inkişaf etdirilən TMK-lar. Buna tipik misal xaricdə öz

---

⁴² The Developing Countries, Development, and the Multinational Corporation
Richard D. Robinson, Annals of the American Academy of Political and Social Science
Vol. 403, The Multinational Corporation (Sep., 1972), pp. 67-79

istehsalatının 95 %-ini quran və restoran biznesi, qida məhsullarının satışı ilə məşğul olan “Nestle” korporasiyasıdır.

✓ Beynəlxalq bir təşkilat tərəfindən idarə edilən və heç bir ölkəyə aid olmayan, beynəlxalq bir müqavilə ilə qurulan TMK-lar.⁴³

Transmilli Korporasiyanın optimal strukturu “qız şirkətlər”in xarici filialları normal və davamlı idarəetməsini təmin etməli və eyni zamanda xarici filial menecerlərinə yerli bazarın spesifikasiyasını nəzərə almaqla alıcı tələbatına və yerli qanunvericiliyə uyğun sərbəst qərarlar verməyə imkan yaratmalıdır.

Transmilli şirkətlərlə əlaqəli əsas anlayışlar bunlardır:⁴⁴

1.Ana ölkə (Origin Country)

Transmilli şirkətin mənbəyinin aid olduğu ölkədir. Məsələn, “Sony”nin ana ölkəsi Yaponiya, “Microsoft”un ana ölkəsi isə Amerikadır.

2.Ev sahibi ölkə (Host Country)

Buna bəzən “qəbul edən ölkə” də deyirlər. TMK-nın investisiya ayırdığı ölkə hesab olunur.

3.Üçüncü ölkə (Third Country)

Ana ölkə və ev sahibi ölkə xaricində olan və TMK-nın fəaliyyətlərinə “istehsal amillərindən hər hansı birinin tədarükü” və yaxud da “bilik axını” kimi fərqli formalarda qatılan ölkələrdir.

4.Ana Şirkət (Parent Company)

İnvestisiya yatırılan əsas şirkətə deyilir.TMK-nın bütün sisteminin inzibati mərkəzi hesab olunur. Onun funksiyalarına aiddir: başqa firmalarla birləşmələr, yeni firmaların əldə edilməsi və qeyri effektiv bölmələrin ləğvi; filialların və bütövlükdə korporasiyanın uzunmüddətli istehsal, maliyyə və investisiya strategiyasının formalaşdırılması; xarici filialların maliyyəsi və yeni texnologiyaları üzərində nəzarət.

5. “Qız şirkət” (Subsidiary)

---

⁴³ Richard Robinson “The Developing Countries, Development and the Multinational Corporation” 1972, səh. 67-79

⁴⁴ Kutal, Gülten; a.g.e., s. 23; Mutlu, Esin; a.g.e., s. 11; Seyidoğlu, Halil; a.g.e., s. 552.

TMK sisteminin qəbul edən ölkədəki şirkəti. Burada baş şirkət aksiyalarla bağlı həlledici səsə malikdir və həmin şirkəti idarə edənləri təyin edə bilər.

6.Assosiasiyalaşdırılmış şirkət - qəbul edən ölkədə baş şirkətin 10-50% səhmi olan şirkət. Baş şirkət birbaşa ona nəzarətdə iştirak etmir.

7.Şöbələr - Baş şirkətin bütövlüklə qəbul edən ölkədə idarə və nəzarət etdiyi bir bölməsi. Bu şöbələr həm baş şirkətin nümayəndəliyi, həm yerli sahibkarlarla əməkdaşlıq edən bölmələr kimi çıxış edə bilərlər.

TMK-lar idarəçilik nöqtəyi-nəzərindən fəaliyyətlərini ölkələrə görə fərqli istiqamətlərdə yönləndirirlər. Bu baxımdan TMK-ların aşağıdakı növləri var:

1.Tək mərkəzli (Etnosentrik) şirkətlər

2.Çox mərkəzli (Polisentrik) şirkətlər

3.Dünya mərkəzli (Geosentrik) şirkətlər

TMK-ların iqtisadi-təşkilati formaları və modelləri də tarixin gedişatı və ya bu və ya digər ölkənin iqtisadi quruluşu ilə bağlı müxtəlif olur. Bu modellər zaman zaman bir-birini əvəz etmiş və ya eyni zamanda müxtəlif ölkələrin ərazisində mövcud olmuşlar.

TMK-ların iki fəaliyyət modeli var:⁴⁵

- Ənənəvi davranış modeli. Yaranma ölkəsində məhsulların hazırlanması sonradan xaricə eksportunu nəzərdə tutur. Bu model çox baha başa gəlir və qeyri rasionaldır.
- Müasir davranış modeli. İstehsalın daha ucuz başa gələcəyi ölkələrdə qurulması.

Avropa TMK-ları Avropa İttifaqının mövcudluğu ilə yaranan faydalardan yararlanaraq öz tədqiqat laboratoriyalarını Aİ-nin yüksək ixtisaslı kadrların cəmləşdiyi ölkəsində yerləşdirməyə üstünlük verirlər. Məsələn, ASEA (İsveç) ilə Brown-Boverinin (İsveçrə) birləşməsi nəticəsində meydana gəlmiş ABB şirkəti energetika üzrə yeni tədqiqat mərkəzini nə İsveçdə, nə də İsveçrədə deyil, müvafiq yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin çox olduğu Almaniyada yaratmışdır.

---

⁴⁵ Dunning, J. H.; Multinational Enterprises and the Global Economy, Addison-Wesley, Wokingham 1993

Yaponiya TMK-ları adətən daha qapalı və mühafizəkar olur ki, bu da ölkənin xarici iqtisadi strategiyasına uyğundur. Onlar praktiki olaraq, bütün tədqiqat fəaliyyətlərini Yaponiyanın ərazisində yerləşən mərkəzlərdə cəmləşdirməyə üstünlük verir, xarici laboratoriyaları isə yeniliklərin kommersiyalaşdırılmasının son mərhələlərində, hazır məhsulun və ya texnologiyaların yerli standartlara uyğunlaşdırılması, yerli bazarın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla yenidən işlənməsi prosesinə cəlb edirlər. Tədqiqat bölmələrinin yerləşdirilməsində Amerika korporasiyalarının istifadə etdikləri yanaşma daha pragmatikdir. Tədqiqat mərkəzi ana şirkət üçün iqtisadi cəhətdən daha əlverişli olan yerdə yerləşdirilir. ABŞ-da hazırda innovasiya fəaliyyəti üçün daha əlverişli şərait vardır: liberal qanunvericilik, innovasiya tədqiqatlarına güzəştli vergitutma, vençur kapitalının nəhəng həcmələri, yeniliklərin kommersiyalaşdırılmasının formalaşmış mexanizmləri, bütün dünyadan cəlb edilmiş yüksək ixtisaslı kadrlar və s. Lakin bir çox Amerika TMK-ları öz tədqiqat bölmələrini Avropada və Asiyanın ayrı-ayrı ölkələrində yaradarkən kənar müşahidəçiyə heç də aydın olmayan motivlərə əsaslanırlar.⁴⁶

Beynəlxalq sistemdə 200-dən az dövlət olduğu halda, təxminən 60.000 Shell, Barclays Bank, Coca Cola, Ford, Microsoft, ya da Nestle kimi TMK vardır və bunların da dünyanın müxtəlif ölkələrində fəaliyyət göstərən 500.000-dən çox şirkətləri vardır.⁴⁷

Müasir şəraiti nəzərə alsaq, qəbul edən ölkələr, bir qayda olaraq həm inkişaf edən, həm də inkişafda olan ölkələr öz ərazilərində TMK-ların fəaliyyət göstərmələrinə şərat yaradır. Bundan əlavə, dünyada birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması uğrunda rəqabət mövcuddur, bunun gedişində TMK-lar vergi endirimləri və digər bu kimi imtiyazlar əldə edir.

Ölkənin seçilməsi zamanı TMK-lar investisiya yatırmanın şərtlərini aşağıdakı əsas kriteriyalara görə müəyyənləşdirir: həcmi nöqtəyi-nəzərindən yerli

---

⁴⁶ Фокин С. (2002). “Влияние транснациональных компаний на конкурентоспособность стран”. Москва: МГУ им. Ломоносова

⁴⁷ Wittel 2001

bazarın qiymətəndirilməsi, resursların mövcudluğu, ölkənin hansı regionda yerləşməsi ilə bağlı məsələlər, ölkədə siyasi sabillik, xarici investisiyaların hüquqi şərtliliyi, vergi sistemi, ticarət siyasəti xarakteri, infrastrukturun inkişaf səviyyəsi, intellektual mülkiyyətin qoruması, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, işçi qüvvəsinin ucuzluğu və onun ixtisaslaşma səviyyəsi, milli valyutanın sabilliyi, gəlirlərin repatriasiya imkanları.

TMK-ların fəaliyyətinin nəticələri haqqında ən geniş yayılmış səhv fikir bundan ibarətdir ki, beynəlxalq əməliyyatların nəticəsi olaraq mütləq bir tərəf udur, digəri isə əksinə udur, real situasiyalarda bu halları isitəna etmək olmaz. Ancaq ki digər real olan fakt bundan ibarətdir ki, hər iki tərəf qazana bilər (və ya əksinə).

TMK-ların inkişaf qanunauyğunluqları milli firmaların əsas kütləsinin inkişafı şərtlərindən kəskin şəkildə fərqlənir.

Onların inkişafının əsas tendensiyaları arasından aşağıdakıları ayırmaq olar:

- TMK-ların ticarət dövriyyəsinin böhran dövrlərində belə kiçik ölçüdə azalması (və ya bunun heç baş verməməsi), onların sənayenin ayrı-ayrı sahələrində davam edən uzun müddətli depressiv hadisələrdən qeyri-asılılığı;

- TMK-ların milli iqtisadiyyatlardan asılı olmayaraq inkişaf etmək imkanları mövcuddur;

- TMK-lar ölkə daxilində vəziyyətin sabitləşdirilməsi cəhdlərindən qazancı sifirə yaxındır;

- Beləliklə də, beynəlxalq xarakterli kompaniyalar çox hallarda ayrıca götürülmüş ölkələrdə vəziyyətin inkişaf xarakterindən demək olar ki asılı olmurlar, TMK-ların nailiyyətləri görüldüyü kimi milli iqtisadiyyatlara çox cüzi şəkildə təsir edir. Daha doğrusu, hipotetik "TMK iqtisadiyyatı"nın tipik məzmunu nəhəng kompaniyaların uğurları ilə bütövlükdə ölkə təsərrüfatının ciddi çətinlikləri arasındakı ziddiyyətlərdə ifadə olunub. Bu ziddiyyətlərə aiddir-istehsalın qeyri-sabit inkişafı, inflyasiya, investisiyanın qeyri-kafi həcmi, işsizlik;

- Beynəlxalq istehsalatın inkişafı nəinki birbaşa xarici investisiyalar, eləcə də beynəlxalq əməkdaşlığın digər formaları ilə bağlıdır;

- Lisenziya razılıqları TMK-lara xarici kompaniyaların işində iştirak etmək və patentlərdən gəlir götürmək imkanı verir;

- İdarəçilik barədə razılıqlara müvafiq olaraq TMK-lar əmək haqqı və kapital payı müqabilində xarici kompaniyalarda idarəçiliklə və texniki xidmətlə məşğul olurlar.

Transmilli korporasiyaların beynəlxalq fəaliyyətinin məzmununda mühüm dəyişikliklər hər şeydən əvvəl onda özünü biruzə verir ki, ticarətin ənənəvi növlərilə yanaşı istehsal əməkdaşlığı, elmi-texniki biliklərlə və təcrübə ilə, digər xidmətlərlə mübadilə kimi, yeni mübadilə formaları daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. 1990-1998-ci illərdə dünyanın ən böyük 100 transmilli şirkətinin 90-ının mərkəzi Avropa İttifaqı, Yaponiya və ABŞ-da yerləşdiyi halda⁴⁸, 2002-ci ildə bu rəqəm 85-ə enmişdir⁴⁹.

Bu gün TMK-lar çox inkişaf etmişlər və bir çox cəhətdən dünya bazarının strukturunu və məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyini, beynəlxalq kapitalın hərəkətini və texnologiyanın ötürülməsini təmin edə bilirlər. Yüksək idarəetmə və təşkilati struktura malik olan TMK-ın baş qərargahlarının beşdə dördü ABŞ-da, Yaponiyada, Böyük Britaniyada, Almaniyada və Fransada yerləşmişdir. Bütün iri TMK-nın 30%-ə qədəri ABŞ-ın payına düşür.⁵⁰

BMT-nin hesablamalarına görə dünyanın fərqli bölgələrində 79 min transmilli korporasiya⁵¹ fəaliyyət göstərir. Bu 79 min transmilli korporasiyanın ümumilikdə 900 min xarici filialları mövcuddur və bu transmilli korporasiyalar

---

⁴⁸ UNCTAD (2002) World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness, New York: United Nations, səh. 72-74

⁴⁹ UNCTAD (2004) World Investment Report 2004: The Shift Towards Services, New York: United Nations, səh.276-278

⁵⁰ Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri // Aqil Əliyev, Arif Şəkəraliyev, İdris Dadaşov // Bakı 2003,

⁵¹ UNCTAD tərəfindən hər il dərc edilən “Dünya Sərmayə Hesabatı”na görə xarici ölkələrdə sahib olduğu filialları kontrol edən bütün şirkətlər TMK olaraq bu siyahıya daxil edilir.

75 milyona yaxın insanı işlə təmin etmişir.⁵² Transmilli korporasiyaların filiallarının və ana kompaniyalarının ölkələr üzrə yerləşməsinə diqqət yetirsək, görə bilərik ki, ana kompaniyaların əksəriyyəti, yəni 80% sənayecə İEÖ-də yerləşmişdir. Yalnız 19,5% ana kompaniyanın yerləşdiyi ərazi İEOÖ-dir. 0,5% ana kompaniya isə post-sovet məkanında yerləşmişdir. Qız kompaniyaların (yəni xarici filialların) 33%-ü İEÖ-də yerləşmişdir. 50% qız kompaniya iqtisadi cəhətdən az inkişaf etmiş ölkələrin (yəni İEOÖ-in) payına düşmüşdür. Yerdə qalan 17% qız kompaniya isə post-sovet məkanında yerləşmişdir. XIX əsrin sonundan başlayaraq transmilli korporasiyalar üçün uzun sürən iqtisadi təkamül dövrünü yaşamışdılar. XX əsrin ikinci yarısının əsas iqtisadi elementi olan transmilli korporasiyaların xüsusi biznes struktur olduğunu dərk etmiş oluruq.

TMK-ların dünya iqtisadiyyatı inkişafının mühüm istiqaməti kimi bir sıra üstünlükləri var: TMK istehsalın beynəlmillik səviyyəsini artırır, beynəlxalq əmək bölgüsünü sürətləndirir, dünya təsərrüfat sistemini rəngarəngləşdirir və dünya iqtisadiyyatının dünyəvilik səviyyəsini artırır. TMK-ın kapitalları öz ölkələrində baş verən proseslərdən nisbətən uzaqdırlar, yəni daha çox sərbəst hərəkət edə bilərlər. Ümumilikdə götürdükdə TMK dünya miqyaslı münasibətləri daha obyektiv formada tənzimləyirlər, kapitalı daha çox mənfəət gətirən istehsal sahələrinə və regionlara tərəf meylləndirmək bacarığına malikdirlər.⁵³

TMK-ların ev sahibi ölkə üçün ən böyük faydası həmin ölkənin ixracat rəqabət gücünü artırmasıdır.⁵⁴

2.2 Dövlətlərarası münasibətlərə transmilli korporasiyaların təsiri və hökumətlərin nəzarəti itirməsi problemi

Transmilli qarşılıqlı təsir və TMK-lar hansı şəkildə dövlətlərarası siyasətə öz təsirini göstərir? Deyilənləri nəzərə alsaq, transmilli münasibətlər cəmiyyətin

---

⁵² UNCTAD (2008) World Investment Report 2008

⁵³ Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri // Aqil Əliyev, Arif Şəkərəliyev, İdris Dadaşov // Bakı 2003, səh.35

⁵⁴ UNCTAD (2002) World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness, New York: United Nations

qarşılıqlı tez qəbul edilənə, dərk edilənə çevrilməsi prosesini sürətləndirir, bu da hökumətlərarası münasibətləri dəyişməyə sövq edir. Bu yanaşmanı 2 ölçüdə işıqlandırmaq olar - beynəlxalq ticarət və maliyyə, digər tərəfdən kütləvi kommunikasiyanın dünyanı əhatə edən sistemindən çıxış etməklə.

TMK-ların yaranması, mövcudluğu və inkişafı üçün ən vacib amillərdən biri də siyasi amillərdir. Bir çox siyasi amillər şirkətlərin beynəlmilləşməsində və ev sahibi ölkələrdəki fəaliyyətlərinin düzgün inkişaf etdirilməsində özünü göstərməkdədir. Ev sahibi ölkələrdə istər xalq, istərsə də, hökumət TMK-lara qarşı adətən simpatiya ilə yanaşırlar. Buna görə də, hökumətlər TMK-lara qarşı təmkinli yanaşır və lazım olan vaxtda onların fəaliyyətlərini məhdudlaşdıra bilər. Ev sahibi ölkələrin hökumətlərinin narahatlığı artdığı zaman TMK-ların ev sahibi ölkələrdəki sərmayələri milliləşdirilə bilər. Əvəzi ödənsə də, milliləşdirmə TMK-ların ən çox çəkdiyini hallardan biridir.⁵⁵

Bu baxımdan şərtlər nə qədər əlverişli olsa da, TMK-lar investisiya yatırdıqları ölkədə az və ya çox dərəcədə mütləq siyasi çətinliklə üzləşirlər. Bunun səbəbi ana ölkə ilə ev sahibi ölkədəki qərarvermə mexanizmlərinin bir-birindən fərqli olmasıdır. Ev sahibi ölkədə üzləşilən çətinliklər isə ən çox millətçilikdən qaynaqlanır.⁵⁶

1980-ci ildən sonrakı dövrdə dövlətlər TMK-lara daha isti münasibət göstərməyə başlamışdır. Bir çox ölkə ilə ortaq beynəlxalq layihəyə imza atan Yaponiya “düşmən rəqib” anlayışından “qarşılıqlı həmrəylik” anlayışına keçmişdir.

Transmilli təsir və TMK-ların qarşılıqlı təsirə məruzə qalan proseslərə, nəticədə dövlətlərarası siyasətə olan təsirinin 5 növ variantını ayırmaq olar. Onlardan 4-ü TMK-ların qarışmasını qəti surətdə istisna edən transmilli təsirdir, axırıncıların fəaliyyəti baxmayaraq ki, uyğun nəticəyə gətirib çıxara bilər; V təsir

---

⁵⁵ Seyidoğlu, Halil; a.g.e., s. 554.

⁵⁶ Brewer, Thomas L.; “An Issue-Area Approach to The Analysis of MNE-Government Relations”, Journal of International Business Studies, Vol. 23, Issue 2, 1992, s. 301.

variantı isə yalnız TMK-ların aktorlar və kvazi-aktorlar kimi mövcudluğu şəraitində mümkündür. Bu variantları aşağıdakı şəkildə mənalandırıraq:

1. münasibətlərin dəyişməsi;
2. dövlətlərin asılılığı və qarşılıqlı asılılığı yolu ilə qarşısını alma mexanizmlərinin inkişafı;
3. bir dövlətin hökumətlərinin digər dövlətin hökumətlərinə təsir imkanlarının artırılması;
4. beynəlxalq plüralizm;
5. dövlətlərin siyasətlərinə qarşı dura bilən və ona qəsd edə bilmə imkanlarına sahib olan yeritdiyi xarici siyasəti ilə birgə muxtariyyət xarakterli aktorların meydana çıxması.

Bütün növ transmilli əlaqələrdə yaranan təsir istənilən istiqamətə yönələn münasibətlərin dəyişməsinə səbəb ola , nəticədə də dövlət siyasətinə təsir göstərə bilər. Beləliklə də, müxtəlif ölkələrdən olan vətəndaşların təsiri milli düşüncə cəmiyyətlərində istənilən fikrin dəyişməsinə bais ola və elita və qeyri-elitanın reallığı dərk etmə prosesinə təsir edə bilər. Transmilli kommunikasiya münasibətlərinin dəyişməsinə səbəb olan amillər elektron qurğuları və çap sözlərinin köməyi ilə ortaya çıxsada, bizə az aydın görsənsə də, oxşar nəticələri transmilli nəqliyyat, səyahət və maliyyə prosesləri də göstərə bilər. IBM firmasının irəli sürdüyü şüar nə qədər emosional səslənsə də, heç də bütün dünyada sülh dünya ticarətinin köməyi ilə baş vermir, ancaq ki “Toyota” və “Fiatın” əldə etdikləri nailiyyətlər italyan və yaponlara olan fikrin və münasibətlərin formalaşmasında ilkin zəmin rolu oynayır, özü də uğurla.

Transmilli korporasiyaların iqtisadi fəaliyyətlərinin böyük bir hissəsi öz ölkələrinin ərazisində reallaşdırılır. 2001-ci ildə dünyanın ən böyük 500 şirkətinin ümumi satışlarının 72%-i öz ölkələrində aparılmışdır.⁵⁷

Transmilli korporasiyalar öz fəaliyyətinin legitimliyinə təminat əldə etmək üçün əfsanə, simvol və normalar yaradaraq və dünyanın istənilən yerində qərb

---

⁵⁷ Rugman, Alan M. (2003); “Regional Strategy and the Demise of globalization”, Journal of International Management, 9(2003), səh. 409-417

həyat tərzi, arzusu və sosial praktikasına cavab verməklə yeni münasibətlər formalaşdırır. Məs., XIX əsrdəki “protestant moizəsini müşayiət edərək onu tamamlayan mədəni proqramlara”, bir sözlə missionerlərin, eləcə də XX əsr çoxmillətli korporasiyaların fəaliyyətinə yuxarıda sadalanan mövqelərdən çıxış edərək yanaşılır. Piter Evans isə sübut edir ki, çoxmillətli korporasiyaların reklam kompaniyaları daha az inkişaf etmiş ölkələrdə insanların öz aralarındakı sıx münasibətləri elə dəyişir ki, bu gələcəkdə onların müstəqilliyinə, öz iqtisadiyyatlarının inkişafına zərbə vurur.⁵⁸ Robert U.Koks isə onları funksional nəzəriyyənin yeni “qəhrəmanları” kimi qələmə verir: o həm də bir sıra misallar əsasında sübut edir ki, nəinki korporasiyalar, eləcə də bəzi həmkarlar ittifaqları liderləri transmilli iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olurlar. Bir sıra həmkarların fəaliyyətini diqqətlə araşdırdıqdan sonra, həmkar ittifaqları-korporasiya “simbiozunun” olduğunu qeyd edir və bu kombinasiyada hakimiyyət həmkarların liderlərinə və həm də korporasiya rəhbərliyinə aiddir. Daha sonra həmkarların rolunu dünya təsərrüfatında korporativ üstünlüyün kompensasiya edilməsi işində millət-dövlətlərin roluna bənzədir.⁵⁹

Koks və digər müəlliflər hesab edirlər ki, transmilli qarşılıqlı əlaqələrdə millət-dövlətlərin rolunu digəri ilə əvəz etmək çox çətinidir, buna baxmayaraq onlar sonrakı müvafiq baxışları ilə bunun asan iş olduğunu söyləməyə bizə əsas verir.⁶⁰

Bouer Bell qeyd edir ki, baxmayaraq ki, xaricdən TMK-lar dəstək ala bilirlər, transmilli inqilabçılar hər hansı bir dövlətdə hakimiyyətə can atırlar. Kroz və Vernon cütlüyü isə transmilli mübadilənin intensivliyinə qanuni şəkildə söykənən yeni beynəlxalq sazişlərin gərəkliliyindən söhbət açırlar.⁶¹ Robert Qlipin hesab edir ki, hökumətlər regional hökumətlərarası təşkilatlara əvvəl-axır kömək göstərəcək, çünki onlar qlobal transmilliləşmədən qorunmaqda yardımçı

---

⁵⁸ “Counterhegemonic Globalization: Transnational Social Movements in the Contemporary Global Political Economy” Evans, Peter. 2005

⁵⁹ «Производство, власть и мировой порядок» Роберта Кокса 1987 г.

⁶⁰ «Политическая экономия множественного мира» Роберта Кокса 2002 г.

⁶¹ Phatak, Arvind V.; Managing Multinational Corporations, Praeger Publishers, New York 1974, s. 22

ola bilər. Beləliklə, aydın olur ki, transmilli cəmiyyətlərin formalaşdığı və formalaşdırdığı münasibətlər vacib deyil ki hamının qane düşəcəyi ümumi razılığa və transmilli münasibətlərin sonrakı inkişafına gətirib çıxarsın.⁶²

Transmilli münasibətlərin digər təsir variantları beynəlxalq plüralizmin inkişafıdır, daha doğrusu, öz fəaliyyətinin koordinasiya edilməsi məqsədilə transmilli təşkilatların iştirakına şahid olduğumuz transmilli strukturlardakı milli maraqların təsiri ilə yaranan əlaqələrdir.

Ümumi maraqlar ətrafında milli təşkilatları bir yerə cəmləyən beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının sayı artmaqdadır. Transmilli təşkilatların yaradılması yeni milli iştirakçıların ortaya çıxmasına stimül verə bilər ki, bu da dövlətlərin daxili siyasətlərinin beynəlmilləşməsinə şərait yaradacaq. TMK-lar özləri insanların bu təşkilatları öz imkanlarının realizə olunmasının yeganə çıxış yolu kimi görməsi və qəbul etməsinə səbəb olan səyahət və nəqliyyatın da daxil olduğu cəmiyyət və transmilli kommunikasiyanın getdikcə artan ixtisaslaşmasının yekun məhsulu sayılır. Təşkilat miqyasında əlaqələrin yaradılması prosesinin özü hökumətin yeritdiyi siyasətə milli qrupların təsir etmə cəhdlərinin təşəbbüskarı kimi çıxış edə bilər. Transmilli münasibətlərə təsiretmənin 2 variantı Avropaya inteqrasiya proseslərini araşdıran tədqiqatçı-alimlərin irəli sürdükleri ilə oxşardır. Belə ki “kibernetik məktəbin” nəzəriyyəçiləri münasibətlərin kütləvi şəkildə dəyişməsinə səbəb olan imzalanmış sazişlərin təsirinin altından dəfələrlə xətt çəkirlər, qeyri-funksional yanaşmanın tərəfdarları isə maraqlı qrupları və elitənin rollarını ayırırlar. Hər iki qrupun təmsilçiləri hökumətlərin əl-qolunu bağlayan və onların yürütdüyü siyasəti əməkdaşlıq səviyyəsinə qaldıra biləcək transmilli münasibətlərə təsirin bir neçə növlərini müəyyənləşdirməyə çalışıblar.

Beynəlxalq münasibətlərə digər təsir variantı asılılıq və qarşılıqlı asılılığın yaradılmasıdır. İnsan hansısa ölçüdə kommunikasiyanın transmilli şəbəkəsindən, transmilli səyahətlərdən asılı haldadır. Hətta totalitar rejimlərdə belə əgər alimlər elmi planda geriləmək istəmirlərsə, onlara xarici jurnalları oxumaq və beynəlxalq

---

⁶² “Global Political Economy - Understanding the International Economic Order.” Gilpin, Robert (2001). Princeton University Press. pp. 15–23.

konfranslarda iştirak etmək icazəsi verilir. Dövlətlərin özləri də xüsusən onlara gərəkli olanı- əmtəə, xidmətlər, informasiya, idarəçilik metodları, dini legitimliyi tədarük edən transmilli təşkilatlardan asılıdır. Hökumət məsələn, çox bahalı iqtisadi tədbirlər planlaşdırarsa, asılılıq siyasi müstəviyə keçir.

TMK-lar doğulduğu cəmiyyətlərdə söz sahibinə çevrilərək dövlətlərin daxilə yönələn maraqlarını elə formada dəyişə bilər ki, hökumətlərin yeridəcəyi iqtisadi siyasət onun özünə baha başa otursun.

Asılılıq və qarşılıqlı asılılıqların öhdəsindən gəlmə və bu məsələnin həlli böyük dövlətlərin baş ağrısına çevrilib. Kiçik və zəif dövlətlər müxtəlif dövlət siyasətlərinin dəyərini və onun həyata keçirilməsindən gələn faydaları qiymətləndirərək, digər ölkələrin mümkün cavab gedişlərini də hesaba qataraq özləri müstəqil qərar qəbul edə bilər. Güclü dövlətlər həm də onların yürütdüyü siyasətin transmilli münasibətlərə nə kimi təsiri olacağını da mütləq nəzərə almalıdır. Transmilli münasibətlərin bir sahəsində muxtariyyət digər böyük dövlətlərin cavab tədbirlərinə səbəb ola biləcəyi ehtimalı həmişə real olduğundan dövlət xadimləri ehtiyatla siyasət yürütməlidir. Beləliklə, transmilli münasibətlərin hökumət elitaları tərəfindən dərk – bir tərəfdən asılılıq və qarşılıqlı asılılıq arasında, digər tərəfdən də dövlət siyasəti arasında yerləşən ən əhəmiyyətli birləşdirici həlqədən ibarətdir⁶³. Transmilli münasibətlər prosesi gedişində dövlətlər heç birinin nəzarət edə bilməyəcəyi qüvvələrdən asılı vəziyyətə çevrilir. Bu asılılıq, hər hansı bir dövlət digər dövlətə qarşı yeni təsir aləti fikirləşərsə, daha da güclənir. Bu zaman təqribən eyni siyasi çəkiddə olan dövlətlərin biri digərinə qarşı mübarizədə üstünlük əldə edir. Dövlətlərin qeyri-bərabərliyi şəraitində transmilli münasibətlər bir növ transmilli şəbəkənin mərkəzi sayılan daha güclü dövlətlərə üstünlük qazandıra və ya əksinə onsuz da zəif dövləti siyasi arenadan götürə bilər. Hökumətlər hər zaman transmilli təsirlərdən siyasi nəticələr əldə etmək üçün istifadə edib: turistlərə casus funksiyasının tapşırılması, digər dövlətlərdə dini və etnik qrupların

---

⁶³ Moran, T. H.; *Multinational Corporations and the Politics of Dependence*, Princeton University Press, Princeton 1974.

dəstəklənməsi- bütün bunlar “qeyri-rəsmi diplomatiyanın” ünsürləridir. Bunlara belə hökumətlər tez-tez bağladığıları iqtisadi sazişləri öz iqtisadi siyasətlərinə uyğun şəkildə yönləndirirlər. Böyük dövlətlər tarif və kvota siyasətlərindən istifadə etməklə, beynəlxalq ticarətə təsir göstərə bilər.

TMK-lar dövlətlərə xarici siyasətlərinin həyata keçirilməsi işində bundan onlara nəzarət etmə forması kimi istifadə və ya hər hansı arzu olunan ittifaqın yaradılması üçün yardımçı ola bilər. Məhz bu məqsədlər naminə Birləşmiş Ştatlar hökuməti öz ölkələrində əsas qoyulan çox millətli korporasiyaların işindən yararlanmağa çalışır. Belə ki 1960-cı illərdə ABŞ Fransanın nüvə potensialının inkişafını ləngitmək məqsədilə müharibə hədələri və ya ultimatumlarla deyil, Fransadakı İBM şirkətinin fransız hökumətinə kompüterlərin bəzi növlərinin satışına qadağa qoymaq yolu ilə ləngitməyə çalışıb. O, həm də TMK-lardan ÇXR və Kubaya qarşı tətbiq edilən embarqonun beynəlmiləl səviyyəyə qaldırmaq üçün istifadə etmişdir. Tarixdən gördüyümüz bəzi hadisələr vardır ki, məxsus olduqları hökumətlərinin xarici siyasəti ilə səsleşən öz siyasət kursunu ortaya qoyaraq amerikan və ingilis həmkarlar ittifaqları real və ya uydurma kommunist ideologiyası ilə mübarizə aparmaq məqsədilə dövlətlərin daxili işlərinə qarışırdı. Hətta dövlətlə açıq-aşkar münasibətlər qurulmasa belə, həmin dövlətlər üçün TMK-lar yenə də faydalılıq əmsalını itirmir. 1967-ci ildən bu yana Ford Fondu ərəb şeyxləri ilə Birləşmiş Ştatları birləşdirən xüsusi həlqə rolunu oynayır. Vallierin iddiasına görə, böyük resursların sahibi, transmilli resurslar sistemində həlledici mövqə tutan və onu qorumağa çalışan dövlətlər bu sistemdə tam qüvvəsi ilə fəaliyyət göstərən bütün “fondları” daima mobil vəziyyətə gətirə bilər.

Dövlətlərarası siyasətə transmilli münasibətlərin təsir imkanlarının başqa bir variantı dünya siyasətində inqilabi hərəkətlər, həmkarlar ittifaqları, çox millətli korporasiyaları misal göstərsək, muxtar və kvazi-muxtar aktorlar şəklində təmsil olunan TMK-lardan asılıdır. Bu korporasiyaların çoxu böyük resurslara sahibdir: 1967 ci il statistikasına görə 85 nəhəng TMK-lardan hər birinin illik

satışdan götürdüyü gəlir, hər biri BMT-də səs hüququna malik olan 57 üzv dövlətin ÜMM göstəricilərindən çox idi. Təqribən 20 böyük bankda yerləşən valyuta resurslarının tənzimlənməsi sahəsində, ən qısa vaxta belə, aparıcı dövlətlərin milli valyuta orqanlarının gücünü heçə endirə bilər. Beləliklə, bir çox geniş məsələlər vardır ki, bu məsələlərin həlli anında muxtar təyinatlı TMK-lar potensial olaraq və tez-tez hökumət siyasətlərinin həyata keçirilməsi prosesində son maneə rolunu oynayır. Məs., İtaliyada boşanmaların liberallaşdırılması, İsraildə Yaxın Şərq regionunda sülhün qorunması, B.Britaniyada fransız iqtisadiyyatının fəallığı.

Hökumətlərlə TMK-lar arasında konflikt həmin təşkilatların arxasında duran hökumətin yürütdüyü siyasətdən və ya TMK-ların sahibi olan hökumətlərin xarici siyasətindəki anlaşılmazlıqlar və boşluqlar üzündən yarana bilər, çünki digər hallarda təşkilatları öz ərazilərində qəbul edən hökumətlər çox vaxt konfliktə can atmır.⁶⁴

Əgər təşkilatı öz ərazisində qəbul edən ölkə hökumətləri konfliktə girərlərsə, TMK-ların bu konfliktlərdə iştirakı zamanla yumşalmayan dövlətlərarası siyasətə çox ciddi nəticələr törədə bilər. Öz fəaliyyətləri ilə demək olar ki mövcud beynəlxalq konfliktə gücləndirən bir sıra neft kompaniyalarının iştirak rolunu qiymətləndirməsək, 1951-53-cü illər ingilis-fars münasibətlərini, 1959-61-ci illərdəki amerikan-kuba münaşiqələrini dərk etmək çətin olar. Digər hallarda TMK-lar dövlətlər arasında xoş münasibətlərin qurulmasına şərait yaradırlar: belə ki həmin neft kompaniyaları ABŞ-la ərəb dünyası arasında əməkdaşlığın qurulmasına yardım etməyə çalışıblar.

Dövlətlərarası konfliktlərə TMK-lararası, TMK-larla dövlətlər arasındakı mübarizəni, TMK-larla və hərəkətlər arasında təsir dairəsi uğrunda mübarizəni daha da kəskinləşdirən dövlətlərarası konfliktləri aid edirlər.

Dünya siyasətinin qlobal kontekstdə dəyişilməsinə dair söylənən fikirlər heç də hökumətlərin bütün siyasi oyunlarda ən vacib faktor kimi iştirakını şübhə

---

⁶⁴ Фокин С. (2002). "Влияние транснациональных компаний на конкурентоспособность стран". Москва: МГУ им. Ломоносова

altına salmır. Bununla yanaşı TMK-lar 1914 və ya 1945-ci ilədək olan vaxtdan daha çox böyüyüblər və daha böyük söz demək payına sahibdirlər. I dünya müharibəsindən bəri görünən odur ki, hökumətlər əvvəl etinasız qəbul etdikləri bir çox fəaliyyət növlərinin daxil olduğu xarici hadisələr və güclər üzərində öz nəzarətini nəinki qoruyur, hətta gücləndirməyə çalışırlar. Məsələn, 1914-cü ildə hökumətlər üçün pul axını indi olduğundan daha az əhəmiyyət kəsb edirdi. Onda da hökumətlər öz ölkələrində iqtisadi artımı planlaşdırmağa və ya tam məşğulluğun təminatına can atırdılar.⁶⁵

Hökumətlər bu dünyada sosial qüvvələrin geniş miqyaslı fəaliyyəti və texnologiyanın inkişafı nəticəsində tez bir zamanda dəyişikliklər baş verərdisə, heç vaxt uzun müddət ərzində onları əhatə edən ətrafdakıları nəzarətdə saxlaya bilməyib, ya da bunun üçün imkanı və gücü yetərli olmayıb (burada TMK-ların əks-tədbir çərçivəsində və belə desək, ekspansiyasını milli nəzarət bloklarından qorumaq üçün atdığı adekvat addımları unutmaq qeyri-ədalətli olardı). Kiçik və orta dövlətlər, hətta nəhəngləri belə qüvvələr balansı sistemində xarici dünyaya nəzarətin aşağı səviyyəsi ilə barışmalıdır: tarixin gedişatına təsir edən qüvvələri (məs., TMK-ları) dəyişməkdənsə, özləri dəyişiklikləri daha həvəslə və daha tez qəbul etməlidir ki, sonrakı mərhələlərdə uyğun bərabərsizliyi uğurla dəf edə bilsin. Hökumətlər bu dəyişiklikləri şöhrətpərəstliklə nə qədər çox sıx bağlayarlarsa, müvafiq olaraq belə görünməyə çalışarlarsa, TMK-ların təsiri “nəzarət sahəsində boşluq”, daha doğrusu, nəzarət etməyə cəhdlə nəzarəti həyata keçirmə xüsusiyyəti arasında uçurum yarada bilər. Eyni zamanda TMK-lar dövlətlər arası nəzarət imkanlarını yenidən bölüşdürə bilər, burada udan tərəf transmilli şəbəkənin periferiyasında ilişib qalanlara dəyən zərər hesabına bu şəbəkəyə daha çox cəlb olunanlar olacaq. Ona görə də “nəzarətin itirilməsi” termini daxilində cavab axtarmaqdansa, tədqiqat üçün nəzarətə aid mövzular üzrə məsələlərin qaldırılması daha məqsədəuyğundur.

---

⁶⁵ Государство и транснациональные компании // Проблемы теории и практики управления/ Шиман М.: М, 1999.

Tamamilə aydındır ki, hökumətlərin şöhrətpərəst ambisiyalarının digər xüsusiyyətlərini üstələməsi onları transmilli təsirlərə və TMK-lara uyğunlaşmağa məcbur edir. Əgər dövlətlər və onun səlahiyyətli hökuməti öz sərəncam vermə imkanlarını daha da artırmağa çalışırsa, onda dövlətlərarası siyasətlə yaxından maraqlanmalı, bu siyasətə nəzarəti şəxsən həyata keçirməli və transmilli münasibətlərə cəlb olunmalıdır. Ancaq onlar tam nəzarətə “pul ödəmək” istəməirlər və buna görə də TMK-ların nisbi muxtariyyəti ilə barışmalı olurlar. Analitiklər onların davranışlarını müəyyən etmək üçün əvvəlcə TMK-lar haqqında detallı bilgilərə sahib olmalıdır.

Nəzəriyyəçilər mərkəzi-dövlət paradiqmasını irəli sürərkən, transmilli təsir və bu təsiri ardıcıl qurulmuş əlaqələr şəbəkəsi şəklində özündən keçirərək dünyaya “sırıyan”, əks etdirən TMK-lar barədə unutmayıblar, əlbəttə ki, çox gözəl anlayırlar ki, dünya arenasında dövlətlərlə yanaşı digər aktorlar fəaliyyət göstərir. Yenə də transmilli münasibətləri dövlətlər arası siyasi sistemdən çıxarıb atırlar, belə əsaslandırırırlar ki, onların birbaşa siyasi təsir dairəsi böyük deyil, bilvasitə təsiri isə milli xarici siyasət məsələlərinə, daxili faktorlara ayırd edirlər.

Bu son baxış müstəsna olaraq dövlətlərin davranış terminlərindəki siyasətin izahına qismən də olsa əsaslanır. Dövlətlər yalnız dövlətlərin daxil olduğu beynəlxalq təşkilatlar yolu ilə, ya da ki birbaşa fəaliyyət göstərən vacib aktorlar olaraq qalmaqdadır. Dövlətlər monopol və milli eqoistik zəmində təşkil olunmuş gücdür ki, yekun silah və potensial razılaşmaların resurs mənbəyi sayılır. TMK-ların və transmilli təsirin dövlətlərarası siyasətin sırasından istisna etmək düzgün yanaşmadır və mərkəzi-dövlət paradiqması bütün həlli gözlənən tələblərə cavab verirmi? Məsələnin belə qoyuluşunda şübhəli məqam ondan ibarətdir ki, dövlətlər həmin beynəlxalq siyasi arenaya çox vaxt daxili simasını gizlətmək üçün TMK-ların tövsiyyə etdiyi “bürüncəklərdə” çıxır.⁶⁶ Əgər biz bu teoremin institusional izahından çıxış etsək, bu yeni varlığın daha geniş izah olunmasına ehtiyac aydın hiss edilir. Klassik model isə adətən dünya siyasətini fəaliyyət və

---

⁶⁶ Фокин С. (2002). “Влияние транснациональных компаний на конкурентоспособность стран”. Москва: МГУ им. Ломоносова

dövlətlərin təsiri kimi müəyyənləşdiriblər. Dövlətlərin daxili siyasətini araşdıran tədqiqatçı-alimlər dövlətin müstəsna rolundan əl çəkib, cəmiyyət tərəfindən mütləq qərar qəbul etmə prosesinə diqqəti cəmləyiblər. Bu kontekstdə TMK-lara uyğun izah tapmağa çalışsaq, gərək əvvəlcə cəmiyyətin ümumi razılığını ifadə edən qərarların beynəlxalq transmilli müstəvidə yerini müəyyənləşdirməliyik. Bu gün müasir TMK-lar tərəfindən ambivalent-ikili standart tövsiyyə olunur, sonrakı inkişaf mərhələlərində tövsiyyəni tamamlayan fəaliyyət növləri bütün aspektləri ilə yalnız bir fiqur marağından çıxış edir. Bir tərəfdən TMK-lar dünya iqtisadi və siyasi məkanının liberallaşdırma və demokratikləşmə ilə yüklənməsində maraqlıdır, digər tərəfdən isə qlobal miqyasda fəaliyyət göstərən azad bazar qanunları TMK-ların daxilində işləmir. Bu ziddiyyətin hərəkətverici qüvvəsi bir tərəfdən beynəlmilləşmə və liberallaşma, digər tərəfdən isə yeni siyasi və iqtisadi qanun müəyyən etmə niyyəti güdən qloballaşma prosesi üçün də xarakterikdir.

Dünya siyasətini beynəlxalq sistemin vacib aktorları arasında siyasi əlaqələrin bütün növləri kimi izah edirik, burada vacib aktor dövlət sərhədlərindən kənarında digər aktorlarla siyasi münasibətlərə girən, dünyanın əhəmiyyətli resurslarına nəzarəti əlində saxlayan, muxtar individ və təşkilatlar nəzərdə tutulur. Belə aktorlar vacib deyil ki, dövlət və ya TMK-lar olsun. TMK-lar digər vacib aktorların davranış istiqamətlərini dəyişmək məqsədilə iqtisadi boykot, təyyarələrin zəbt olunması və kilsədən qovulmadan istifadə edən zaman, onda onun fəaliyyəti siyasi müstəviyə keçir. Məsələn, transmilli neft kompaniyaları istehsalçı ölkələrdə elə iş aparırlar ki, stabilliyi qoruya bilsinlər, yuxarıdakı prizmalardan çıxış etsək, onlar siyasi aktorlar sayılır.⁶⁷

Əgər TMK-ların yeritdiyi planlı siyasətin təsiri zəif, müxtəlif səpgili olsaydı, onu heç bir xüsusi qənaətə gəlmədən, çətin mənalandırılan və sadələşdirilmiş sxemlər şəklində rədd edilən, heç kimin qəbul etmədiyi dünyaya aid etmək olardı. Lakin transmilli münasibətlər daha vacibdir. Əgər hətta biz bir

---

⁶⁷ Государство и транснациональные компании // Проблемы теории и практики управления/ Шиман М.: М, 1999.

sıra hökumətlərin siyasət və imkanları barədə qabaqcadan xəbər tutsaydıq da belə, bu yenə də bizə TMK-ların cəlb olunduğu sistemin gələcək xarakteri və nəticələrini dəqiq söyləməyə imkan verə bilməzdi. Ayrı-ayrı dövlətlər bəzi mənada transmilli güclərlə toqquşma zamanı “udurlar”, ancaq onların vəziyyəti həmin bu korporasiyaların qərar və hərəkətinə bağlı olduğundan, bu da onların tez bir vaxtda siyasətlərinin dəyişməsinə səbəb olur ki, daha sonra baha başa gələn konfrontasiyadan qaçmaq mümkün olsun. Beləliklə də, belə qənaətə gəlmək olar ki, mərkəzi-dövlət paradiqması nəinki müasirliyin tələblərinə cavab vermir, eləcə də transmilli münasibətlərdə öz əksini tapan tələblərə çox zəif şəkildə cavab verir.

2.3 Qloballaşma dövründə TMK-ların rolu

Sənayenin sürətlə inkişafı yeni nəqliyyat və rabitə vasitələrinin kəşfi, dünya iqtisadi bazarının formalaşması, kütləvi miqrasiyalar, beynəlxalq əlaqələrin və mübadilənin intensivləşməsi ölkələrin və millətlərin bir-birlərindən təcrid olunmuş şəkildə mövcudluğuna son qoydu. Dünya təsərrüfat əlaqələri çox sürətlə artır, beynəlxalq münasibətləri tənzimləyən dünya sistemləri yaradılır, qarşılıqlı mədəni təsirlər artır, böyük məsafələr asanlıqla qət edilir, zamanın gedişi sürətlənir, dünya bütöv, vahid bir tam halını almağa başlayır. Texnoloji inkişaf nəticəsində müasir dövrdə dünya “qlobal kənd”, cəmiyyət “elm cəmiyyəti” və insanın əldə edə bildiyi vaxt isə “tarixin sonu” olaraq adlandırılmışdır və nəticədə qloballaşma insanın idarəsi xaricində inkişaf edən tarixi bir dövrdür.⁶⁸

Qloballaşmaya münasibət heç də birmənalı deyildir. Bəziləri qloballaşmanı mənfi bir proses kimi, Qərbin iqtisadi və mədəni maraqlarının qalan bütün dünya üzərində dominantlığı kimi qiymətləndirirlər. Bu dominantlıq varlı və kasıb ölkələr, regionlar arasında bərabərsizliyin davam etdirilməsi anlamına gəlir. Burada problem yalnız kəskin bərabərsizliyin davam etməsi deyil, həm də dünyanın "Koka-Kolonizasiyası"dır. Belə ki, Üçüncü Dünyanın əhalisi qlobal iqtisadiyyata standartlaşmış məhsulların passiv istehlakçıları kimi qoşulurlar.

---

⁶⁸ Camilleri, Jozeps A. Ed.(2002), Democratizing Global Governance, Gordonsville,USA: Palgrave Macmillian

Başqa sözlə iqtisadi qloballaşma mədəni imperializmin əsaslarına söykənir.

Bəziləri isə qloballaşmanı müsbət bir proses kimi qiymətləndirirlər. Onların bir çoxu qloballaşmanı özü ilə bütün dünya əhalisinə beynəlxalq əmək bölgüsünün və bazar iqtisadiyyatının bəhrələrindən yararlanmaq imkanı gətirən kapitalizmin dünyanın hər bir küncünə və köşəsinə nüfuz etməsi kimi qiymətləndirirlər. Qloballaşma sərhədlər üzərindən iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni əlaqələrin intensivləşməsidir.

İmmanuel Vollerşteynə görə isə qloballaşma qlobal əmək bölgüsü ilə bir-birinə bağlanmış kapitalist dünya iqtisadiyyatının qələbəsidir. Bu kapitalist dünya sistemi kapital toplamaq məntiqindən irəli gəlir.⁶⁹

Qloballaşma kapitalist istehsal üsulunun bütün dünyanı öz sistemi çərçivəsində düzənləmə prosesi kimi də qiymətləndirilir. Kapitalist istehsalının əsas məqsədi kapital toplamaqdır. Lakin müəyyən olunmuş sərhədlər daxilində daimi mənfəəti təmin etmək qeyri-mümkündür. Buna görə də kapitalist münasibətlərinin iştirakçıları fəaliyyətlərinin ərazi sferasını genişləndirərək yeni qazanc mənbələri axtarmaq məcburiyyətindədirlər. Məqsədi bütün dünyanı "kapitalizm bayrağı" altında birləşdirmək olan bu proses qloballaşma adını almışdır.

M.Albrou qloballaşmanı dünya xalqlarının vahid dünya cəmiyyətində birləşdirən bütün proseslər, bəşəriyyətin ilk dəfə kollektiv aktor olacağı bir cəmiyyət kimi xarakterizə edir. Qlobalizm o dəyərlərlə təyin olunur ki, onlar real dünyanı – 5 milyardlıq əhalini əndişə obyektinə kimi, bütün yaşayanları dünya vətəndaşları, istehlakçılar və istehsalçılar kimi nəzərdə tutsun. Bir tək maraqla – qlobal problemlərin kollektiv həll edilməsi marağı ilə.⁷⁰ Robertson isə qloballaşmanı həm dünyanın sıxılması həm də dünyanın vahid tam şəklinə dərkini güclənməsi ilə əlaqələndirir. "Məsafənin tiraniyasına" teleqraf, telefon, radio və televiziya ilə başlayan, kompüter, peyk ötürücüləri, faks və İnternetlə

---

⁶⁹"Dynamics of Global Crisis" Immanuel Wallerstein with Samir Amin, Giovanni Arrighi and Andre Gunder Frank, 1982, London

⁷⁰ Albrow M. Globalization, Knowledge and Society. – London: Sage, 1990

davam edən kommunikasiya inqilabı nəticəsində son qoyulur. Hava nəqliyyatı ilə birlikdə bunlar dünyanın sıxılmasına səbəb olub. Belə ki, informasiya bir anda ötürülə bilər və insanlar dünyanın bir ucundan digər ucuna 24 saatdan çox olmayan bir müddətdə çata bilərlər. Bu effekt coğrafiyaçı Devid Harvey tərəfindən "zaman və məkan sıxlığı" adlandırılmışdır.⁷¹

R.Robertsonun yanaşmasına qarşılıqlı asılı vahid dünyanın yaranmasında çox böyük rolu olan iqtisadi institutlar və kommunikasiya texnologiyaları da aiddir. Bu yanaşma bəşəriyyətin kollektiv aktor olması və ümumi problemlərə kollektiv həll yolları axtarması ilə məhdullaşmır. Robertson da Olbrou kimi diqqəti siyasi və mədəni ideyalar (insan hüquqları, qlobal ətraf mühit üçün məsuliyyət, kosmopolitalizm) yönəltməyə çalışır. Qloballaşma yalnız siyasi iqtisadiyyatın və ya beynəlxalq münasibətlərin subyektini təşkil edən böyük transmilli strukturları deyil, həm də bizim dünyadakı fəaliyyətimizi, qavrayışımızı, təcrübəmizi əhatə edir. Robertson qloballaşmanın millət daxilində baş verən kiçik miqyaslı hadisələrdən fərqli və onlara antoqonist böyük miqyaslı, dünya mərkəzli bir proses olduğunu qəbul etmir. Onun fikrincə "qlobal" və "lokal" bir-biri ilə konfliktdə deyillər. Onlar bir-birilərini itələyəcək nöqtəyə qədər qarşılıqlı təsir göstərirlər.⁷²

Bu arqument "qlokalizasiya" və ya "lokal qloballaşma" anlayışlarını meydana çıxarır. Bunlar ilk olaraq 80-ci illərdə yapon biznes dairələrində qlobal şirkətlərin istehsalçıların fərqli tələblərini qarşılamaq üçün xüsusi yerli şəraitlərə uyğun məhsulların hazırlanması prosesinə deyilirdi. Robertson daha irəliyə gedərək qlokalizasiyanı və ya qloballaşmanın lokalın qarşılıqlı nüfuzunu qlobal cəmiyyətin təyinedici bir cəhəti kimi səciyyələndirmişdir. R.Robertsonun fikrincə, qloballaşma və qlobal "sahə" arasında fərq qoyulmalıdır. Qlobal sahə müxtəlif növ qarşılıqlı təsirlərin və dəyişikliklərin baş verdiyi yeganə sosial dünyadır. Qloballaşma isə vahid qlobal sahənin yaranmasını şərtləndirən amildir, lakin o, qlobal sahənin yeganə komponenti deyildir. Digər komponentlərə isə

---

⁷¹ "Spaces of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development" David Harvey 2006

⁷² Robertson R. Globalization: social theory and global culture. – London: Sage, 1992

millətlər, başqa cəmiyyətlər, həmçinin fərdlər daxildir. R.Robertsona görə, qloballaşma yalnız strukturlar, institutlar və şəbəkələrlə bağlı deyil, həmçinin bizim sosial həyat və oradakı yerimiz haqqında düşüncə tərzlərimizlə bağlıdır. O, qeyd edir ki, dünyanın vahid cəmiyyət olması haqqında ideya ta əvvəllərə gedib çıxır. Bu, məsələn, Allahın Yerdəki Krallığı kimi düşüncələrdə əks olunmuşdur.⁷³

İqtisadi qloballaşmanın əsasını təbii resurslar və bazarlar üzərində nəzarət uğrunda kəskin rəqabət, mübarizə təşkil edir. Onun əsas aktorları transmilli şirkətlərdir. Bu şirkətlər XX əsrin əvvəllərindən, böyük sənaye kampaniyalarının iqtisadi və maliyyə maraqlarının milli sərhədləri aşmağa başladığı dövrdən formalaşmağa başlamışdır. XX əsrin ikinci yarısından regional transmilli şirkətlərin qlobal şirkətlərə çevrilməsi prosesi başlandı. Buna xeyli dərəcədə planetin müxtəlif hissələrini vahid informasiya və iqtisadi məkanda birləşdirən elektron rabitə vasitələri sahəsindəki inqilab təkan verdi.

İqtisadi qloballaşma mərkəzləri çox böyük miqyasda fəaliyyət göstərirlər. Öz iqtisadi gücünə görə bir sıra transmilli şirkətlər ayrı-ayrı dövlətlərlə rəqabət aparmaq imkanına malikdirlər. Kapital investisiyası və yeni texnologiyalar üzərində nəzarət imkanları onlara hətta çox güclü dövlətlər üzərində xüsusi fəaliyyət rıçaqları verir. Orta hesabla transmilli şirkətlərin xaricdən əldə etdikləri gəlirin yarısı onların yerləşdiyi ölkəyə gətirilir. Transmilli şirkətlərin çoxunun məhz ABŞ ərazisində cəmlənməsi müasir dünyada ABŞ-ın mütləq ticarət üstünlüyünün əsas səbəblərindən biridir.

Firmalar xaricə çıxmazdan qabaq beynəlxalq mühiti yaxşı analiz etməli və qloballaşma dövründə “addımlarını sağlam atmalıdır”. Əks vəziyyət şirkətlərə faydadan çox zərər gətirə bilər.⁷⁴ Robert Holtona görə beynəlxalq iqtisadiyyat ilə transmilli iqtisadiyyat anlayışları arasında fərq qoyulmalıdır. Beynəlxalq iqtisadiyyat müəyyən millətlərə aid institutlar və iqtisadi aktorlar tərəfindən həyata keçirilən milli iqtisadiyyatlar arasında baş verən mübadilədir. Sadə dillə

---

⁷³ Robertson R. Globalization: social theory and global culture. – London: Sage, 1992.

⁷⁴ Kotler, Philip - Armstrong, Gary; Principles of Marketing, Prentice Hall Inc. (2nd ed.), New York 1996, s. 263.

desək, bir ölkədə istehsal olunan məhsulların, xidmətlərin və xammalın başqa bir ölkədə satılmasıdır. Milli iqtisadiyyatlar arasında dünya ticarətinin ekspansiyası bu prosesin əsas göstəricisidir. Bu növ iqtisadi qloballaşma heç də yeni deyil.⁷⁵

Bir çox TMK-lar məsələn, Ford, İBM, General Motors öz multimilli fəaliyyətlərinə 1900-1930-cu illərdə başlayıblar. Multimilli müəssisələrin sayı əsasən 1950-ci ildən sonra çox sürətlə artmağa başladı. Multimilli müəssisələrin fəaliyyəti xammal və emalla məhdudlaşmır, sürətlə inkişaf edən xidmət sektorunu da əhatə edir. Bunlara banklar, sığorta kampaniyaları, mühasibat, reklam və məsləhət sahələri, hotel sənayesi daxildir. Biznesin qloballaşması əsərində Danningq multimilli müəssisələrin fəaliyyətinin 4 əsas səbəbini müəyyən edir: bazar axtarışı, resurs axtarışı, səmərəlilik axtarışı və strateji əmlak axtarışı. Multimilli müəssisələrin fəaliyyətinin texnoloji dəyişikliyə nisbəti çox mühüm məsələlərdən biridir. Bir tərəfdən telekommunikasiya və informasiya texnologiyasındakı dəyişikliklər multimilli müəssisələrin fəaliyyət xərclərini azaldır, digər tərəfdən dünya miqyaslı əsas korporasiyaların arasındakı global rəqabət bazarında rəqabətqabiliyyətli iştirakçı qala bilmək uğrunda mübarizəni intensivləşdirir.⁷⁶

Qloballaşma dövründə TMK-lar rəqabət güclərini artırmaq məqsədilə rəsmi və ya qeyri-rəsmi şəkildə birləşməyə məcbur olurlar. Birləşmələr və “şirkət evlilikləri” ilə bağlı aşağıdakı meyllər vardır:⁷⁷

- Şirkət birləşmələri və “evliliklər” adətən böyük firmalar arasında baş verir.
- Dünyada ən böyük 100 iqtisadi sahəsinin yarısından çoxunu birləşmələr və “şirkət evlilikləri” müəyyən edir.
- Birləşmələr və “şirkət evlilikləri”ndən təşkil olunan ən böyük 500 şirkətin gəlirləri ABŞ-ın daxili hasilatının 60%-ni təşkil edir.
- TMK-lar ilə yaranan “şirkət evlilikləri” dünya ticarətinin təxminən

---

⁷⁵ Holton R.C. Globalization and the nation-state. – Hong Kong, 1998.

⁷⁶ Dunning C.H. The Globalization of Business. –London: Routledge, 1993.

⁷⁷ Akman, Vedat; Gelecek Yüzyılın Gündemi: Yeni Oyunun Yeni Kuralları, Globalleşen Sermayenin 21. Yüzyıl Planı, Rota Yayınları İstanbul 1999, s. 119-123.

70%-ni təşkil edir.

- Birləşmələr və “şirkət evliliklər”inin yarısından çoxu ana ölkələri Fransa, Almaniya, İrlandiya, Yaponiya və ABŞ olan şirkətlər arasında baş vermişdir.
- Birləşmələr və “şirkət evliliklər”inin 90%-i sənayeləşmiş şimal ölkələrində olmuşdur.
- Bu şirkətlər dünyanın qaz, kömür, su-elektrik sahələrində vacib paya sahibdirlər.

Holtonun fikrincə, TMK-ların fəaliyyəti nəticəsində inkişaf edən iqtisadi qloballaşma nə məhvedici bir qüvvədir, nə də ki, o, dünyanın McDonaldlaşdırılmasından xəbər verir. Multimilli müəssisələrin gücünü nə şişirtmək, nə də ki, qiymətləndirməmək düzgün olmazdı. Qlobal iqtisadiyyatda onların mərkəzi rolu danılmazdır. Onun fikrincə, onlara yalnız sərvət toplayan bir qüvvə kimi baxmaq düzgün deyil. Çünki bu multimilli müəssisələrin tədqiqat və inkişaf da daxil olmaqla bir sıra fəaliyyətlərdə rolunu danmaq anlamına gəlib çıxardı. Beləliklə, multimilli müəssisələr iqtisadi güc olmaqla bərabər, həm də çox mühüm siyasi və mədəni qüvvədirlər.⁷⁸

Sosial ədalət prizmasından yanaşdıqda əsas problem kimi Şimal və Cənub yarımkürələri arasında artan bərabərsizlik götürülür. Bu, 1980-ci ildə Beynəlxalq İnkişaf Məsələləri üzrə Müstəqil Komissiya tərəfindən hazırlanmış Brandt Hesabatı, Şimal-Cənub: Yaşama Proqramının dərcindən sonra daha da ciddi xarakter aldı. Burada "Şimal" ABŞ, Avropa, Yaponiya və ekvatorun cənubunda yerləşən Avstraliya və Yeni Zelandiya daxil olmaqla inkişaf etmiş dünyanı simvolizə edir. "Cənub" isə Çin də daxil olmaqla yoxsulluq, aclıq və zəif inkişafı simvolizə edir. Şimalın payına dünya əhalisinin dördüdə biri, Cənubun payına isə əhalinin dördüdə üçü düşdüüyü halda gəlirlərin beşdə dördü şimalın, yalnızca beşdə biri isə Cənubun payına düşür.⁷⁹ Samuel Hantinqtonun fikrincə isə dünya, onu iqtisadi planda Şimal və Cənuba, mədəni planda isə Şərq və Qərb ayıra bilmək

⁷⁸ Holton R.C. Globalization and the nation-state. – Hong Kong, 1998

⁷⁹ <http://newint.org/features/1981/10/01/keynote/>

üçün çox mürəkkəbdir.⁸⁰

Burada alim C.Kaporozanın fikrini qeyd etmək yerinə düşərdi:

”Qərbin demokratik dövlətləri bütün dünyada demokratiyanın görünən və gürsəsli tərəfdarlarıdır. Eyni zamanda vaxtaşırı beynəlxalq hüquqa zidd fəaliyyətlər göstərirlər. Bir sıra hallarda onlar üçüncü dünyada qanuni hakimiyyətləri devirib, onları marionet rejimlərlə əvəz ediblər... ABŞ və İsrail kimi daxilən tamamilə demokratik dövlətlər daha az demokratik olan Vyetnam, Qrenada, Panama, Suriya və Livan kimi dövlətlərə hücum etmişlər”⁸¹.

Milli və transmilli maraqlar arasında əlaqələrə danışıqlar və ümumi maraqlar axtarışı daxildir. Lakin maraqlar fərqli olarsa, onlar arasında konflikt də ola bilər. Burada əsas faktor qarşılıqlı asılılıqdır. Beləliklə, bir sıra xarici maraqlar dövlət dəstəyindən asılıdır, həmçinin dövlət institutları da müxtəlif kənar vasitələrdən asılıdırlar.

Qloballaşma və TMK-lar kombinasiyasındakı ölkələrin bu kombinasiyanın vahid ölçüləri kimi, xüsusən də Azərbaycanın qazandığı payı üstün tutub, TMK-ların müasir beynəlxalq münasibətlərin vacib aktoru kimi oynadığı rolunu təhlil etməyə çalışmışam, əlbəttə ki bu təhlil zamanı mütəxəssislərin verdiyi inkişaf proqnozlarını da nəzərə almışam. Qloballaşma və Transmilliləşmə bir növ TMK-lar üçün “springboard” rolunu oynayır, məhz bunun üzərində möhkəm dayanaraq dövlətlərlə fəaliyyət və əməkdaşlıq istiqamətlərini seçir, bu əməkdaşlığın dövlətlərə verdiyi təkə mənfəət tərəfləri ilə deyil, eləcə də müsbət tərəfləri ilə özünün mütləqlik statusunu və daima mövcudluq perspektivlərini əlində saxlayır.

Bizim yaşadığımız dövr çox mürəkkəb bir dövrdür. Bu dövr üçün dəyişikliklərin daimiliyi ən xarakterik hala çevrilmişdir. Əvvəllər ağılımıza belə gətirə bilmədiyimiz hallar indiki dövrümüzün acı reallığına çevrilmişdir. Daxili və xarici siyasət arasındakı sərhəd getdikcə zəifləyir. Son on il ərzində dünyanın yeni istehsal gücləri görünməmiş bir dəyişikliklərə məruz qalması hazırda

---

⁸⁰ “After 20 Years: The future of the Third World” S.Huntington, *Journal of Democracy*, 7,2,1996

⁸¹ “Theories of Political Economy” James A. Caporaso 1992

yaradılmış olan qlobal dünya cəmiyyəti dünyanı əvvəlki əsrlərdə baş vermiş elmi nailiyyətlər, kəşflər, yeniliklər, ixtiralar və ixtiraların dəyişdirildiyindən də, daha radikal və tez olaraq dəyişdirməkdədir. Bu dəyişikliklərin malik olduğu sürət və miqyas bəşəriyyəti ətraf aləmdə düzgün istiqamətlənməyə və yaşanan dəyişikliklərin kordinatlarını müəyyən etməyə sövq edir. Biz bu fikri daha dəqiq ifadə etsək, belə alınacaqdır: dəyişməkdə olan bu dünyanın izaha ehtiyacı vardır. Bu izahlardan birincisini P.Kennedi (tarixçi-alim) vermişdir. “Böyük dövlətlərin qalxımı və tənəzzülü” adlanan əsərində P.Kennedi göstərirdi ki, bütün dövlətlər əvvəlcə qalxım dövrlərini yaşayırlar, sonra isə sabitlik dövrü gəlir. Sonra isə bu dövlətlər qaçılmaz gərginlik yaşayırlar və nəhayət süquta uğrayırlar. Həmçinin P.Kennedi bu əsərdə göstərir ki, “soyuq müharibənin” triumfatorları da bu cür aqibətlə üzləşəcəklər. Bu aqibət qaçılmazdır. Çünki bunu tarixin məntiqi tələb edir.⁸²

Qlobal qarşıdurma qurtardıqdan sonra, dünyada baş verən bu dəyişikliklərin ikinci dəfə izahını Harvard universitetinin professoru S.Hantinqton vermişdir. O, dünyaya bir neçə sivilizasiyanın qarşıdurması prizmasından baxmış və mədəni qüvvələrin öz xüsusi dünyalarını (nəhəng sivil cəmiyyətləri) yaratdığını qeyd etmişdir. Dövlət loyallığının etikası mədəni eyniliyin daha geniş pafosu ilə əvəz olunur, sivilizasiya əsas tarixi amil kimi milləti əvəz edir. Hantinqtona görə, yeni qlobal iqtisadi siyasi sistemin yaradılması qeyri-mümkündür.⁸³

Yeni dünyanın izahını verməyin üçüncü cəhdini amerikan sosioloqu F.Fukuyama məhz bu cür etməyə çalışmışdır: “İqtisadi qüvvələr sinfi milli məhdudiyyətlərlə əvəz etməklə mərkəzləşmiş, hegemon cəmiyyət yaradaraq əvvəlcə millətçiliyi əmələ gətirmişlər”. Həmin bu iqtisadi qüvvələr indi vahid inteqrasiya olunmuş dünya bazarı yaratmaq vasitəsi ilə milli əngəlləri sıradan çıxarırlar. Millətçiliyin süqutu isə yalnız vaxt məsələsidir.⁸⁴

---

⁸² “Böyük dövlətlərin qalxımı və tənəzzülü” P.Kennedi

⁸³ “Sivilizasiyaların toqquşması və dünya nizamının yenidən qurulması” Samuel Hantinqton 1996

⁸⁴ “Tarixin sonu və sonuncu insan” Frensis Fukuyama

Başqa bir izah isə, texnologiya yeniliklərinin tətbiq olunma sürəti ilə bağlı olan izahdır ki, burada da söhbət qloballaşmadan gedir. Müasir dövrümüzdə qloballaşmanın güclü təsirlərinin müşayiət olunduğu bir zamanda ölkələr arasında istehsal amillərinin sərbəst hərəkətinin tədqiqi, burada TMK-ların iştirakı və onların bu prosesə təsiri xüsusi bir əhəmiyyətə malikdir. Bu baxımdan da, TMK-ların tədqiqi çox vacibdir.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun müəyyənləşdirilməsinə əsasən, qloballaşma “həm əmtəə və xidmətlərin, həm də kapitalın artan dərəcədə intensiv inteqrasiyasıdır”.

Qloballaşma dövlətlərin qarşılıqlı iqtisadi asılılığına gətirib çıxarır, nəticədə milli iqtisadi dövlət müstəqilliyinin tədricən dağılması və milli iqtisadi təşkilatların-qlobal korporasiyaların – transmilli idarəetmə strukturlarının meydana çıxması baş verir.

Dünya iqtisadiyyatının inkişafında, istehsalların beynəlmilləşməsində, kapitalın səmərəli dövr etməsində, beynəlxalq miqyasda elmi və texniki nailiyyətlərin istehsala kompleks tətbiq edilməsində, iş yerlərinin yaradılmasında, iqtisadi inteqrasiya proseslərinin güclənməsində və sairə bu cür texniki, texnoloji, təşkilati iqtisadi və sosial məsələlərin həll edilməsində TMK-nın rolu böyükdür. TMK-nın bir mühüm cəhəti də vardır. Onlar nəyin bahasına olursa-olsun mənfəət (təmiz mənfəət) əldə etməyə yox, nəyin bahasına olursa-olsun istehsalın və xidmətlərin həcmnin artırılmasına çalışırlar və bu yolla da, həqiqətən, mütəmadi olaraq çoxlu mənfəət əldə edirlər.⁸⁵

Transmilli korporasiyaların fəaliyyəti onların əmələ gəldiyi dövlətlərin maraqları ilə sıx əlaqədardır. Bir qayda olaraq, transmilli korporasiyaların əmələ gəldiyi ölkələrin məqsədləri parlaq şəkildə ifadə olunmuş milli-əqoistik çalarlara malikdir, məhz: öz vətəndaşlarının yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsi və öz dövlətlərinin gücünün və nüfuzunun artırılması bunlara misal ola bilər. Bu cür vəziyyət bu ölkələr tərəfindən istisna olaraq öz maraqları daxilində

---

⁸⁵ Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri // Aqil Əliyev, Arif Şəkəraliyev, İdris Dadaşov // Bakı 2003

istiqlaləndirilən birtərəfli qloballaşmanın inkişafına kömək edir. Lakin qloballaşmanın öz inkişafının daha da yüksək səviyyəsinə hər yeni keçidi ilə dövlətlərin qarşılıqlı asılılığı son nəticədə bir sıra ölkələrin onların imperiya ambisiyalarına cavab verən yeni iqtisadi qayda yaratmaq ümidləri heçə enməlidir.

TMK-nın dövlət aparatı üçün kadrların seçilməsində də fəal iştirak edirlər və çox zaman da bu yola öz dövlətlərində beynəlxalq fəaliyyətlərinə mane olmayan münasib qanunların qəbul edilməsinə nail olurlar. Bununla da onlar öz dövlətlərinin daxilində korrupsiyanın, rüşvətvermənin, yersiz yoxlamaların, qorxutmaların qabaqcadan qarşısını almış olurlar. Nəticəsi də göz qabağındadır. TMK-lar olan ölkələrin hamısında həm dövlət və həm də sahibkarlar kifayət qədər varlıdırlar, əhali də yaxşı yaşayır.⁸⁶

Beləliklə, qlobal iqtisadiyyat dövlətlərarası iqtisadi konfliktlərin həlli sahəsinə çevrilir, bundan belə nəticəyə gəlmək olar ki, dövlətlərin və onların ərazisində yerləşən transmilli korporasiyaların əsaslı maraqları obyektiv olaraq üst-üstə düşür, belə ki, transmilli korporasiyalar onların yerləşdikləri dövlətlərə başqa ölkələrin resurslarına daxil olmağa imkan verir. Bundan başqa, öz istehsallarını xaricdə yerləşdirən transmilli korporasiyalar öz dövlətlərinin proteksionist sədlərinin yarandığı hallarda onları dəf etməkdən azad edirlər.

Transmilli korporasiyalar öz mülkiyyətlərinin anklavlarını filiallar və qız müəssisələri şəklində başqa ölkələrin ərazilərində yaratmaqla öz dövlətlərinin mövqeyini möhkəmləndirirlər. Xaricdə mülkiyyətin belə sistemi dövlətin beynəlxalq real nüfuzunu təmin edir. Lakin transmilli korporasiyaların iqtisadi qüdrətinin artımı korporasiyaların dünya arenasında qlobal siyasi təsirinin artmadığını və müvafiq olaraq dövlətlərin hökumətlərinin zəifləməsinin səbəb olması labüddür. Transmilli korporasiyaların təsir dairəsinin artması ilə güclənən transmilliləşmə prosesi ilk növbədə kapitalın iki və daha artıq ölkə arasında hərəkəti olduğundan, burada ən əsas məna kəsb edən termin investisiyadır. İnvestisiya-iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin müəssisələrinə və təşkilatlarına

---

⁸⁶ Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri // Aqil Əliyev, Arif Şəkərlıyev, İdris Dadaşov // Bakı 2003

kapital qoyuluşudur. İnvestisiyalar müddətinə görə üç cür olur: uzunmüddətli, qısamüddətli və ortamüddətli. Qoyuluş istiqamətinə görə isə, fiziki, insan kapitalı və texnoloji kapital kimi növlərə ayrılır. İnvestisiyalar həm yerli investorlar, həm də xarici investorlar tərəfindən həyata keçirilir. Bunlar da rezidentlər və qeyri-rezidentlərdir. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti zamanı rəsmi və şəxsi investisiyalar baş verir. Rəsmi dedikdə, dövlət xətti ilə həyata keçirilən investisiyalar başa düşülür. Şəxsi investisiyal isə mikro iqtisadiyyat səviyyəsində həyata keçirilən investisiyadır.

Charles Kegley və Eugene Vittkopf Transmilli korporasiyaların müsbət və mənfi tərəflərini belə qruplaşdırmışlar:⁸⁷

Müsbət tərəfləri	Mənfi tərəfləri
1. Dünya ticarət həcmi artırılır.	1. Rəqabət və sərbəst inkişafı azaldan oliqopolistik
2. İqtisadi yeniliklərə yol açan araşdırmaları vardır.	2. Ev sahibi ölkə üçün daxili sərmayəni artırır (yerli sənayeni investisiya sərmayəsindən məhrum edir).
3. İşçilərin təhsil səviyyəsini inkişaf etdirir.	3. İnfilyasiyaya səbəb olacaq kartellərin yaranmasına səbəb olur.
4. Gəlir və rifah yaradırlar.	4. Az inkişaf etmiş ölkələrə uyğun olmayan texnoloji ixrac edirlər.
5. Az inkişaf etmiş ölkələrə inkişaf etmiş texnologiyayı gətirirlər.	5. Borclu yaradır və zəif olanı borc verəndən asılı hala gətirir.

Xarici kapitalı olan müəssisənin bu formalarda fəaliyyəti mövcuddur:

- filial - bu elə müəssisədir ki, qeyri-rezident olan investora təmamilə məxsus olsun.
- qız kompaniya - burada isə qeyri-rezident 50%-dən çox kapitalı özündə cəmləşdirir.

⁸⁷ Deniz Ülke Arıboğan, Globalleşme Senaryosunun Aktörleri, İstanbul: Der Yayın Evi, 1997, səh.175

- assosasiya edilmiş kompaniya - burada işə investorun sahib olduğu pay 100%-dən 50% arasında tərəddüd edir.

Bildiyimiz kimi, transmilli korporasiyaların fəaliyyətinin əsasında istehsal prosesinin təşkili zamanı ölkələr arasındakı bütün fərqlərin istifadəsi durur. Transmilli korporasiyalar da istehsal prosesinin bir hissəsini o ölkə və regionlara keçirmək istəyirlər ki, həmin ölkələrdə və regionlarda bu proseslərin həyata keçirilməsi üçün lokal üstünlüklər mövcud olsun. Məsələn, vergi güzəştlərinin mövcud olduğu ərazilərdə transmilli korporasiyalar maliyyə və idarəetmə bölmələrini yerləşdirməkdə maraqlı olurlar. Geniş həcmli daxili bazarlara malik ölkələrdə işə ticarət, satış və marketinq fəaliyyəti ilə məşğul olan bölmələr yaradılır. İşçi qüvvəsinin ucuz başa gəldiyi ölkələrdə işə istehsal müəssisələrinin qurulması daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Lakin dünya iqtisadiyyatının qloballaşması dünya ölkələri arasında olan bu fərqliliklərə təsir edir və bu ölkələr arasındakı fərqlər müntəzəm şəkildə aradan qaldırılmaqdadır. Hər bir ölkədə eyni şərait mövcud olduğu halda işə transmilli korporasiyalar demək olar ki, fəaliyyət göstərdikləri ölkələrin fərqinə varmır. Lakin dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasının nəticələrindən asılı olan fərqlərlə yanaşı, ölkələr arasında elə fərqlər mövcuddur ki, bu fərqlərə qloballaşmanın nəticələrinin təsiri qısa bir zaman ərzində baş vermir. Bu fərqlər ölkələr arasındakı iqlim fərqləridir. Məhz təbiətin verdiyi iqlim dəyişikliyə uğramayıb olduğu kimi qalır. Məsələn, faydalı qazıntıların çıxarılması və ilkin emalı elə ərazilərdə yerləşdirilir ki, bu ərazilər həmin təbii resursların yerləşdiyi əraziyə daha yaxın olsun. Yığıma əsaslanan istehsal işə firmalara yaxın və nəqliyyat xərclərinin minimum olduğu yerlərdə yerləşdirilir.

Yeni informasiya texnologiyalarının meydana gəlməsi işə transmilli korporasiyaların strategiyasını və eləcə də təşkil olunması köklü şəkildə dəyişməkdədir. Transmilli korporasiyaların istehsal bölmələri getdikcə genişlənəcək və ucuz həm də ixtisaslaşmış işçi qüvvəsinin olduğu ölkələrə hərəkət edəcəkdir. Həmçinin transmilli korporasiyaların digər hissələrində də

köklü olaraq dəyişikliklər baş verdiyinin şahidi oluruq. Bunlardan biri də elmi tədqiqat, təcrübə konstruktor işləridir. Belə ki, transmilli korporasiyaların elmi tədqiqatlar ilə bağlı olan bölmələri müxtəlif ölkələrdə yerləşəcəklər. Son illərdə TMK-ların yayılması nəticəsində bu şirkətlərin idarəçiliyinə xüsusilə çox yaxşı təhsil almış, təcrübəli ödənişlə çalışan profisionallar gətirilməkdədir.⁸⁸ Bu şəxslər “qlobal idarəçilər” (global manager) adlandırılır. TMK-lar 4 fərqli idarəçi seçimi edə bilirlər:⁸⁹

1. Ana ölkədən;
2. Ev sahibi ölkədən;
3. Üçüncü ölkədən;
4. Yuxarıdakı seçimlərdən ən az ikisinin birlikdə tərcih olunması.

Amerikan TMK-ları üzərində aparılan araşdırmalara görə çox şirkətin işçiləri ev sahibi ölkənin vətəndaşlarından ibarətdir. Bunun səbəbləri aşağıdakılardır:⁹⁰

- Xaricə bir amerikalı və ailəsini göndərmək ailə başına 30 min dollara başa gəlir.
- Amerikalılar üçün yaşayış təminatları xeyli yüksəkdir. (Məsələn, Sinqapurda bir çox Amerikan şirkəti amerikalı işçilərə ayda 500 dollar , bəzən daha çox əlavə maaş verirlər)
- Az inkişaf etmiş ölkədə 20 min dollardan az ödənişlə işə götürmək üçün könüllü və təcrübəli Amerikan idarəçilərin tapılmasında yaranan çətinlik. (Xarici şöələrin bu məbləği ödəmək üçün bəzən heç gücü də çatmır.)

TMK-lar strateji planlaşdırma apararkən aşağıdakıları nəzərə almalıdırlar:⁹¹

1. Fərsətləri və təhdidləri nəzərə alaraq beynəlxalq xarici mühiti analiz etmək;

---

⁸⁸ Deniz, Nevin; Global Eğitim, Türkmen Kitabevi, İstanbul 1999, s. 92

⁸⁹ Phatak, Arvind V.; Managing Multinational Corporations, Praeger Publishers, New York 1974., s. 190.

⁹⁰ Phatak, Arvind V.; a.g.e., s. 192

⁹¹ <http://www.ozyazilim.com/ozgur/marmara/uluslararası/stratejikplan.htm> , (15 Temmuz 2009)

2. İdarəetmənin zəif və güclü olduğu sahələrin analizi üçün daxili mənbələrin analizi;
3. Xarici və daxili mühitin analizlərinin uyğunlaşdırılması vasitəsilə məqsədlərin formalaşdırılması.

Gələcəkdə ortaya çıxacaq şərtlərə uyğun idarəçilik strategiyasının üzərində duran Peter F.Drucker “Gələcək üçün İdarəçilik düşüncəsi və TMK-lar” startegiyasını irəli sürmüşdür. Druckerin TMK-larla bağlı praqnozları bunlardır:⁹²

- Dövlət və hökumətlər uğur mərkəzi olmaqdan çıxacaqlar.
- İqtisadiyyat beynəlxalq mövqe qazanacaq; bazarlar qloballaşdığı bir vaxtda TMK-lar birləşəcək və bütün dünyaya yayılmağa çalışacaq.
- Beynəlxalq ticarət əvəzinə dünya investisiya yatırımları amili önə çıxacaq, ixracata əsaslanan strategiyalar əvəzinə uyğun ölkələrə sərmayə ayırmaq ön plana keçəcək.
- Sənaye sektorundan daha çox xidmət sektorundakı TMK-lar qloballaşacaq.
- Ucuz işçi qüvvəsi istifadə etmək və xammal qaynaqlarına sahib olmaq rəqabətdəki üstünlük səbəbi olmaqdan çıxacaqlar.
- Pulun və elmin vətəni qalmayacaq; elm və maliyyə mərkəzi olan ölkələr və təşkilatlar bu xüsusiyyətləri ilə üstünlük qazanacaq. Üstünlük öyrənən cəmiyyətlərin və öyrənən təşkilatların olacaq.
- İqtisadi tənəzzüldən qurtulmağın yolu elm və xidmət sahələrinin məhsuldarlığının artırılması olacaq.
- Mənfəət məqsədi olmayan TMK-lar yeni cəmiyyətdə daha təsirli rol oynayacaq.

---

⁹² Dinçer, Ömer; a.g.e., s. 117-120.

III FƏSİL Beynəlxalq maliyyə qurumları və transmilli korporasiyaların müasir beynəlxalq əməkdaşlığa töhfəsi

3.1 Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əlaqələri

1991-ci ilin 18 oktyabrında Azərbaycan müstəqilliyini bütün dünyaya bəyan etdi. Gənc respublika beynəlxalq münasibətlər sistemində daxil oldu. Azərbaycan öz mövcudluğunu qorumaq, müstəqilliyini təmin etmək üçün beynəlxalq təşkilatlara sıx əməkdaşlıq fəaliyyətinə başladı. 1992-ci ildən etibarən Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlara üzvlüklə bağlı müraciət etdi. Lakin bu bəzən uzun müddət və prosedurlar tələb edirdi. Xüsusilə, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına üzv olmaq üçün müəyyən şərtlər irəli sürülürdü. 1993-cü ildə prezident Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması ilə Azərbaycanın yeni tarixində dönüş baş verdi. Heydər Əliyev mükəmməl və effektiv xarici iqtisadi siyasət həyata keçirməyə başladı. Ölkəyə kapital qoyuluşu artdı, Azərbaycan xarici investorların etibarını qazandı.

Azərbaycan ilk dəfə BMT-nin çərçivəsində onun ixtisaslaşmış qurumları olan beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əlaqələr qurmağa başladı. 1992-ci ilin sentyabrında DB-na daxil oldu. Eyni ildə Çoxtərəfli Sərmayə Qoyuluşunun Sığortalanması üzrə Agentliyə üzv qəbul olundu. Məhz ümummilliyet liderimiz Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət nəticəsində 1995-ci ildə Azərbaycan BİA və BMK-nin üzvü oldu. Azərbaycan üzv qəbul olunduqdan sonra DB ölkədə azad bazar iqtisadiyyatının qurulmasına çalışırdı. DB Azərbaycanın əkinə yararlı torpaqlarının özəlləşdirilməsi və bölüşdürülməsində başlıca rol oynayır. Azərbaycan DB-nin İcraçı Direktorlar Şurasında 19 qrup üzvü çərçivəsində təmsil olunur. Azərbaycan digər 7 ölkə ilə birlikdə İsveçrənin rəhbərlik etdiyi qrupdadır.

Azərbaycan BVF ilə 1992-ci il sentyabrın 18-dən əməkdaşlıq edir. İndiyədək BVF Azərbaycan Respublikasına altı proqram çərçivəsində kredit ayırır, lakin 2005-ci ildən başlayaraq BVF ilə əməkdaşlıq məsləhətləşmələr səviyyəsində həyata keçirilir, belə ki, Azərbaycan hökuməti fonddan kreditin

alınmasından imtina edib. BVF tərəfindən Azərbaycan hökumətinə təqdim edilən kreditlər müqavilədə nəzərdə tutulan vaxtda hər il gecikdirilmədən ödənilir. Odur ki, bu müddət ərzində Azərbaycan hökuməti ilə BVF arasında səmərəli əməkdaşlıq münasibətləri formalaşmışdır. Bu fakt isə Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişaf mexanizminə malik olmasından xəbər verir. BVF-nin Azərbaycan hökuməti ilə danışıqlarında ölkədə sənayenin inkişaf etdirilməsi, dövlət banklarının özəlləşdirilməsi, su və enerji təchizatı problemlərinin həlli və bu sistemlərdə islahatların aparılması zərurəti, dövlət strukturunda islahatlar, neft gəlirlərinin səmərəli istifadəsini təmin etmək, Neft Fondunun fəaliyyətində şəffaflıq və sair istiqamətlər prioritet təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev bu beynəlxalq maliyyə qurumu ilə əməkdaşlığa böyük önəm vermişdir. Bakıda səfərdə olan Beynəlxalq Valyuta Fondunun direktoru Kamdessu 12 mart 1996-cı ildə Heydər Əliyevlə görüşüb və danışıqlar aparıb. Görüşdən sonra birgə mətbuat konfransında Heydər Əliyev danışıqların Azərbaycan Respublikası ilə Beynəlxalq Valyuta Fondunun gələcək əməkdaşlığına həsr olunduğunu, Beynəlxalq Valyuta Fondunun dünyanın ən böyük maliyyə mərkəzi olduğunu bildirib. O bildirib ki, BVF Azərbaycanda iqtisadi islahatların keçirilməsi, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərin aparılması, özəlləşdirmə və başqa bu cür tədbirlər üçün kreditlərlə maliyyə yardımı edir.

4 dekabr 1998-ci ildə BVF-nin Azərbaycan üzrə missiyasının rəhbəri Devid Quen Heydər Əliyevlə görüşüb. Devid Quen BVF ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin yüksək səviyyədə olduğunu bildirib. O, qeyd edib ki, Azərbaycanda iqtisadi artım müşahidə olunur, infilyasiya məqbul səviyyədədir və ümumiyyətlə, iqtisadi sahədə uğur əldə olunub, manatın məzənnəsi sabit səviyyədə qalmaqdadır.⁹³

Heydər Əliyev Azərbaycana indiyə qədər göstərilən yardımlara və səmərəli əməkdaşlığa görə təşəkkür edərək, bu əməkdaşlığın davam etdiriləcəyini bildirib:

---

⁹³ Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-X kitablar. Bakı, 1996-2001

"...Azərbaycan dövlətində iqtisadi islahatları həyata keçirməyi iqtisadi siyasətimizin strateji istiqaməti kimi qəbul etmişik. Sadəcə, bu sahədə bizim fikirlərimiz üst-üstə düşür, bu barədə məsələlərə münasibətimizdə ziddiyyətlər yoxdur. Əksinə, biz yaxşı əməkdaşlıq edirik və siz də əməkdaşlığımızın uğurlu olduğunu görərək bizə daha da çox yardım etməyə çalışırsınız..."

17 dekabr 2001-ci il tarixdə Heydər Əliyev BVF-nin şöbə müdirinin müavini Con Uykman-Li və onu müşayiət edən nümayəndə heyəti ilə görüşüb. Con Uykman-Linn BVF-nin Azərbaycandakı missiyalarının məqsədlərini açıqlayıb: "...Missiyamızın bir məqsədi illik göstəriciləri nəzərdən keçirməkdir. Bu, Beynəlxalq Valyuta Fondunun digər ölkələrdə də keçirdiyi bir prosesdir. Missiyamızın ikinci məqsədi isə iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi məsələsidir. İqtisadi islahatlar yoxsulluğun aradan qaldırılmasını və ölkənin bundan sonrakı inkişafını təmin etməyi nəzərdə tutur". Con Uykman-Linn iqtisadi islahatların Azərbaycandakı nəticələrinin ruhlandırıcı və müsbət xarakter daşdığını bildirib. Heydər Əliyev və bütün Azərbaycan hökumətinin əldə olunan nəticələrlə fəxr edə biləcəyini nəzərə çatdırıb.⁹⁴

Heydər Əliyevin 2 mart 2001-ci il tarixli sərəncamına əsasən "Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı"nın hazırlanması məqsədilə dövlət komissiyası yaradılıb. Proqramın hazırlanması məqsədilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı ilə sıx əməkdaşlıq edib. 25 oktyabr 2002-ci il tarixdə Bakıda "Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı"nın təqdimatına həsr edilmiş ümummilli konfrans keçirilib. Konfransda BVF-nin Azərbaycan nümayəndəliyinin rəhbəri Maykl Meredin iştirak edib. Konfransın açılış mərasimində çıxış edən Heydər Əliyev cəmiyyətin hərtərəfli inkişaf etdirilməsi məqsədilə bazar iqtisadiyyatına müvafiq iqtisadi sistemin yaradılmasının Azərbaycan dövləti qarşısında duran vacib məsələlərdən biri olduğunu vurğulayıb. O, müzakirə edilən yoxsulluq probleminə toxunaraq deyib: "Respublikamızın həm iqtisadiyyatını, həm də xalqın güzəranını çox yaxşı

---

⁹⁴ Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-X kitablar. Bakı, 1996-2001

gələcək gözləyir. Biz bunu indiyə qədər gördüyümüz işlərin əsasında təmin etmişik və gələcəkdə görəcəyimiz işlər bunların hamısını tamamlayacaqdır. Neft sektorundan böyük gəlirlər gözlənilir. Bu, Azərbaycanın milli sərvətidir."

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də bu təşkilatla əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə önəm verir. 26 may 2004-cü ildə İlham Əliyev Beynəlxalq Valyuta Fondunun Yaxın Şərq və Mərkəzi Asiya ölkələri Departamentinin şöbə müdiri Con Uikman-Linnin başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib. İlham Əliyev Con Uikman-Linnin Bakıda keçirdiyi səmərəli görüşlərdən məmnun olduğunu, xüsusilə neft sektorunda Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın gündən-günə inkişaf etdiyini vurğulayıb. Prezident bildirib ki, fondun köməyi və məsləhətləri Azərbaycan üçün çox faydalıdır, BVF, habelə digər maliyyə qurumları ilə Azərbaycanın əməkdaşlığı bundan sonra da inkişaf edəcək. Con Uikman-Linn Azərbaycan hökumətinin yoxsulluğun azaldılmasına dair proqramını yüksək qiymətləndirib, eyni zamanda, bildirib ki, Beynəlxalq Valyuta Fondu bu işdə Azərbaycan hökumətinə öz köməyini əsirgəməyəcəkdir. Azərbaycanın neft-qaz sektorunda əldə etdiyi uğurları yüksək qiymətləndirən Con Uikman-Linn xüsusilə şəffaflığın təmin olunması sahəsində Neft Fondunun fəaliyyətini zəruri amil kimi dəyərləndirib.

15 dekabr 2005-ci ildə İlham Əliyev Beynəlxalq Valyuta Fondunun Yaxın Şərq və Mərkəzi Asiya üzrə Departamenti direktorunun müavini Julian Berenqautun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edib. Azərbaycanın Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əməkdaşlığından məmnunluğunu ifadə edən, ölkənin iqtisadi sahədə böyük nailiyyətlər qazandığını bildirən İlham Əliyev büdcə artımını, qlobal enerji layihələrinin həyata keçirilməsini və digər uğurların iqtisadi inkişafın əsas göstəriciləri kimi dəyərləndirib.

Hazırda Beynəlxalq Valyuta Fondu Azərbaycanla yeni formatda əməkdaşlıq etməyə başlayıb. Bundan sonra Fond Azərbaycanda ayrıca nümayəndə saxlamayacaq.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafına dəstək olan beynəlxalq maliyyə təşkilatları həm iqtisadi, həm də sosial sahələrdə layihələr həyata keçirməklə bank sektoru, yoxsulluğun aradan qaldırılması, yerli istehsalat, sahibkarlıq, təhsil, neft-qaz istehsalı və daşınması, ətraf mühitin qorunması, infrastrukturun yaxşılaşdırılması, orta və kiçik sahibkarlığın inkişafında böyük rol oynamışlar. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları yalnız yatırım deyil, həm də məsləhət xidməti layihələrində də iştirak edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, son yeddi il ərzində Azərbaycanda investisiyaların səviyyəsi \$9 mlrd. təşkil edir ki, bunun da \$6 milyardını xarici investisiya və \$3 milyardını yerli investisiya təşkil edir. Bu keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr arasında ən yüksək göstəricidir. Xarici investisiyalar əsasən enerji sektorunda cəmləşmişdir.

Daha çox özəl sektorun inkişafı məqsədi daşıyan AYİB Azərbaycanda 9 yerli kommersiya bankı ilə işləyir. Ümumiyyətlə, infrastrukturanın inkişafına, nizamnamə kapitalının təşkili üçün Bank 15 illiyə kredit verir. Bank sektorunun inkişafında rolu olan təşkilatlardan biri də BMK-dır. Azərbaycanda BMK-nın yatırımları əsasən neft və qaz, maliyyə, istehsalat və aqrobiznes sahələrində həyata keçirilir.

1992-ci ildən Dünya Bankının üzvü olan Azərbaycanda 1995-ci ildən başlayaraq ümumi həcmi üç milyard Amerika dollarını keçən qırxdan çox layihə həyata keçirilmişdir. 1 yanvar 2011-ci ilə qədər : Cəmi 50 layihə üçün təxminən 3 milyard 500 milyon Amerika dolları ayrılmışdır.

Azərbaycanda Dünya Bankının məqsədi sosial xidmətləri yaxşılaşdırmaq, ətraf mühiti müdafiə etmək və uzunmüddətli iqtisadi inkişafın əsaslarını yaratmaqda yardım etməkdir.⁹⁵ Bankın dəstəklədiyi bütün inkişaf layihələri ölkənin ümumi inkişaf strategiyasının ayrılmaz hissəsidir. Xüsusilə də neft mənbələrindən yaranan gəlirlərin idarə olunması, iqtisadi inkişaf üçün əsasın genişləndirilməsi və sosial xidmətlərin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş yardımlar Dünya Bankının əsas strategiyasına daxildir. Əsas məqsəd Azərbaycan əhalisinin

---

⁹⁵ Dünya Bankı və Azərbaycan. (hesabatlar) 2000-2009.

rifahının artırılmasıdır. Baxmayaraq ki, Azərbaycanın ÜMM-nun əsas hissəsi neft sektorunun payına düşür, burada yalnız əhalinin 1%-i çalışır.

Hər il Bankın personalı, Azərbaycan iqtisadiyyatının analizini aparır və hesabatlar dərc edir. Dünya Bankının hesabat və digər sənədlərinə çıxış Bakıda yerləşən İctimai İnformasiya Mərkəzi vasitəsilə əldə edilir. Bundan başqa, bu sənədlər həmçinin, Axundov adına Milli Kitabxanaya da yerləşdirilir.

Birinci Struktur İslahatlar Krediti (SAC 1), 1997-ci ildə təsdiq edilmiş və özündə ticarətin liberallaşması, özəlləşdirmə, qanunvericilik və bank işi islahatlarını cəmləşdirir. Həmçinin SAC1-ə Rusiyanın maliyyə böhranında yaranan əlverişsiz effektlərin aradan qaldırılması üçün 7 milyon ABŞ dolları ayrılmışdır. İqtisadi islahat proqramında struktur islahatların tezləşdirilməsinə yardım məqsədilə İkinci Struktur İslahatlar Krediti (SAC2), 12 mart 2002-ci ildə təsdiq edilmiş və bunun üçün 60 milyon ABŞ dolları ayrılmışdır. SAC 2-də dövlətin maliyyə durumunun yaxşılaşdırılması, yoxsulluğun aradan qaldırılması, iqtisadi inkişafın tezləşdirilməsi üçün dövlətin sərf etdiyi xərclərin səmərəli istifadə olunması, müəssisələr və xarici investisiya üçün əlverişli şəraitin yaradılması, əhalinin təmiz su ilə təmin olunması və s. gözlənilirdi. 31 dekabr 2005-ci ilə qədər Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının Azərbaycana ayırdığı maliyyə və texniki yardımların siyahısına aşağıdakılar aiddir:

- Bakının su təchizatı layihəsi;
- Ümumi reabilitasiya layihəsi;
- Mütləq ətraf mühitin qorunması layihəsi;
- Pilot rekonstruksiya layihəsi;
- Mədəniyyət irsinin qorunması layihəsi;
- Kənd təsərrüfatı layihəsi;
- Ümumi nəqliyyat layihəsi;
- Səhiyyə sektorunun inkişafı layihəsi;
- Kənd yerlərində sərmayə mühitinin yaradılması layihəsi

- Məcburi köçkünlərin yaşayış şəraiti və gəlir imkanlarının dəstəklənməsi layihəsi (2011-2015-ci illər)
- Kapital Bazarlarının Müasirləşdirilməsi layihəsi (2011-2015-ci illər)
- Sudan İstifadəedənlər Birliklərinin İnkişafına Dəstək layihəsi (2011-2016-cı illər)
- və s.

Yoxsul ailələrin reabilitasiyası proqramı Azərbaycanda bir neçə pilot rayonda keçirilir. Amma elə mexanizmlər işlənilməlidir ki, həmin yardımların verilməsi əlavə korrupsiya elementlərinə yol açmasın.

Dünya Bankının Azərbaycana ayırdığı ilk kredit neft sektoruna istiqamətlənmişdir. Neftin Azərbaycan iqtisadiyyatındakı çəkisi və yeri diqqətə alındıqda həmin kreditin iqtisadiyyata nə qədər əhəmiyyətli olduğu aydın olur. Dünya Bankı tərəfindən ayrılan kreditlər də xarici investisiya kimi iqtisadiyyat üçün eyni müsbət töhfələr verir. Bank kreditlərinin ayrı bir xüsusiyyəti isə, həmin kreditlərin uzun müddətli və çox az faizli olmasıdır. Dünya Bankı Azərbaycana kreditləri 35 il müddətinə və faizsiz verir, hökumət Banka ildə 0,75% xidmət haqqı ödəyir.⁹⁶

Dünya Bankı Qrupunun Azərbaycan üzrə Ölkə Tərəfdaşlıq Strategiyası (ÖTS) 2011-ci il maliyyə ilindən 2014-cü il maliyyə ilinə qədər 4 illik müddəti əhatə etmişdir. ÖTS Azərbaycanın orta müddətdə üzləşdiyi çağırışlar əsasında qurulur. O, iki istiqamət üzrə nəticələrin əldə edilməsinə yüksək diqqət yetirir: (i) rəqabətli qeyri-neft sektorunun qurulması və (ii) insan və sosial xidmətlərin gücləndirilməsi. Həmin iki istiqamət müstəqil inkişaf məqsədlərini təşkil edir, lakin, eyni zamanda, bir-birini gücləndirir. Bundan əlavə, əvvəlki ÖTS-dən çıxarılmış nəticə göstərir ki, dövlət investisiyalarının artım tempi institusional potensialın mümkün artım tempindən yüksəkdir, və bununla rüşvətخورluq üçün imkanların yaranması və icranın ləngiməsi ilə nəticələnir.

---

⁹⁶ Məmmədov M., İbadov E. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar, Bakı 2008

Azərbaycan üzrə Dünya Bankının yardım proqramı əsas 4 başlıca istiqamətdədir:

- Ölkədə əsaslı, tərəfsiz özəl sektorun istiqrarlı, fasiləsiz inkişafına yönəlik siyasi və struktur mühitin yaradılması.
- Böhranlı iqtisadi sektorlarda, xüsusilə kənd təsərrüfatı sektorunda rəqabətliliyin artırılması.
- Ölkə əhalisinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi. Bu məqsədə çatmaq üçün sosial yardımların məqsədli istiqamətdə aparılması, sosial xidmətlərin səmərəliliyinin artırılması və əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi üzrə dövlət strategiyasının hazırlanıb həyata keçirilməsi mövzuları üzərində dayanılacaqdır.
- Ölkədaxili istehsalın artırılması. Təhsil sektoru ilə bağlı, kənd təsərrüfatının inkişafı və tarixi abidələrin bərpa olunması, təmiri layihələri üzərində son işlər görülmüş və ya nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Hökumətinin bu sahədə əlverişli mövqe göstərməsi Dünya Bankının Azərbaycan üzrə bir çox layihə proqramını həyata keçirmək fürsətini vermişdir.

Dünya Bankı 2008-ci il aprel ayının 30-da Azərbaycanın magistral avtomobil yollarının müasirləşdirilməsi və yenidən qurulması üçün 300 milyon ABŞ dolları həcmində kredit ayırıb. Bu barədə bankın məlumatında bildirilir. Kredit 10 illik güzəşt dövrü ilə 40 il müddətinə ayrılıb.⁹⁷ Kredit Şərq-Qərb və Şimal-Cənub marşrutları üzrə avtomobil yollarının qurulmasında istifadə olunacaq.⁹⁸

2010-cu il 11 avqustda Dünya Bankı və Azərbaycan Respublikasının Hökuməti arasında Üçüncü Magistral Yol Layihəsinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə 70 mln ABŞ dolları ekvivalentində BİA krediti və 171,6 mln ABŞ dolları məbləğində BYİB krediti üzrə sazişləri imzalanıb. Bakı–Şamaxı yolunun genişləndirilməsindən başqa bu layihə magistral yol şəbəkəsinin inkişafı və idarə

---

⁹⁷ Dünya Bankı və Azərbaycan. (hesabatlar) 2000-2009

⁹⁸ Dünya Bankı və Azərbaycan. (hesabatlar) 2000-2009.

edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsində hökumətə kömək etmişdir. Bura magistral yollarda müasir maliyyələşdirmə və istismar praktikasının tətbiqi də daxildir.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının Texniki yardım sahəsində layihələrinə aiddir:

- Azərbaycanda və Mərkəzi Asiyada lizinqin maliyyələşdirilməsi fondu nəzdində texniki yardım proqramı;
- Lizinqin inkişafı üzrə layihə;
- Korporativ idarəetmə üzrə layihə;
- Kiçik və orta biznesin inkişafı proqramı;
- Azəriqazbank və Rabitəbanka texniki yardım layihəsi;
- Bakı fond birjasının və Qiymətli kağızlar üzrə dövlət komitəsinin institusional gücləndirilməsi.

İnvestisiyalar sahəsində Azərbaycan nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla da sıx əməkdaşlıq edir və onlardan kredit, eləcə də digər formalarda vəsaitlər cəlb olunur. Bu sahədə Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq daha çox diqqəti cəlb edir. Dünya Bankının maliyyələşdirdiyi layihələrin miqyası genişdir. Bu sosial müdafiə sisteminin, qaçqın və məcburi köçkünlərin rifahının yaxşılaşması, eləcə də iri infrastruktur layihələridir.

Azərbaycanda əlverişli investisiya mühitinin olması beynəlxalq maliyyə qurumlarının hesabatlarında da öz əksini tapır. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası Azərbaycanı 2009-2010-cu illərdə biznes mühitini yaxşılaşdırılmasına dair islahatların aparılması üzrə ən islahatçı ölkə elan edib. Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən 2010-2011-ci illər üçün hazırlanmış “Global Rəqabətlik Hesabatı”nda Azərbaycan MDB ölkələri arasında yenə də birinci, makroiqtisadi sabitlik altındeksi üzrə isə 14 pillə irəliləyərək 139 ölkə arasında 13-cü yerdə qərarlaşmışdır.⁹⁹ “Standart and Poors” Beynəlxalq Reytinq Agentliyi

---

⁹⁹ <http://azertag.az/xeber>

2009-2010-cu illər üzrə ölkə reytingini “Stabil”dən “Pozitiv”ə yüksəltmiş, “Fitch Ratings” Agentliyi ölkəmizə ilk dəfə olaraq investisiya reytingi vermişdir.

Son dörd-beş il ərzində, Azərbaycan inkişaf sahəsində çox müsbət nəticələri əldə etmişdir, o cümlədən:

- 2005-ci ildə 1.270 ABŞ dolları təşkil edən adambaşı ÜMG (Bankın Atlas metoduna əsasən) dörd dəfə artaraq 2009-cu ildə 4.820 ABŞ dolları təşkil etmişdir .
- 2008-ci ildə səviyyəsi 16%-dən aşağı olmaqla, yoxsulluğun kəskin azaldılması
- Çox yoxsul təbəqələrin 50%-dən artıq hissəsinə ünvanlı sosial yardımın göstərilməsi;
- Benefisiarların 97%-dən artıq hissəsinə pensiya və sosial sığorta müavinətlərinin plastik kartlar vasitəsilə ödənilməsi ;
- Dövlət Neft Fondunda (ARDNF) vəsaitin yığılması vasitəsilə neft gəlirlərinin ehtiyatlı və səmərəli idarə edilməsinin və gələcək nəsillər üçün saxlanmasının təmin edilməsi. Azərbaycan Hasilat Sənayelərinin Şəffaflıq Təşəbbüsü (EITI) çərçivəsində 2009-cu ildə şərtləri yerinə yetirən ölkə kimi dünyada ilk təsdiq olunmuş ölkə olmuşdur.
- Müəssisələrin qeydiyyatı sahəsində ciddi irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Müəssisənin qeydiyyata alınması üçün tələb olunan vaxt 2007-ci ilin Doing Business Hesabatında qeydə alınmış 51 gündən 2010-cu ilin Hesabatında qeyd olunduğu kimi, 8 gün müddətinə qədər azalmışdır.

Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının birgə hazırladığı “Doing Business” hesabatı, bu sahədə ən nüfuzlu sənədlərdən hesab edilir. Əgər 2009-cu ili əhatə edən hesabatda reyting 181 ölkə üzrə hazırlanmışdırsa, 2010 və 2011-ci illəri əhatə edən hesabatlarda bu qiymətləndirmə 183 ölkə üzrə aparılmış və metodologiyada dəyişikliklər edilmişdir.¹⁰⁰ “Doing Business 2011” hesabatı

---

¹⁰⁰ Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business 2011” hesabatı.

dünyanın 183 ölkəsi üzrə reytingə təsir edən 9 göstərici olmaqla aparılmış təhlili əhatə etmişdir.¹⁰¹

183 ölkənin yer aldığı biznes mühitə dair “Doing Business 2011” hesabatında Azərbaycanın yeri son iki ildə olduğu mövqedən 1 pillə irəliləyərək 54-cü yerə yüksəlmişdir. Hesabatda 2006-cı ildən bəri 5 il ərzində Azərbaycanın biznes mühiti üzrə əhəmiyyətli islahatlar apardığı və biznes mühitinin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət ayırdığı qeyd edilir.¹⁰²

2007-ci ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev “Doing Business” hesabatının müəlliflərindən biri cənab Simeon Djankovu qəbul etmiş və bu görüşdən sonra qeyd olunan hesabatda Azərbaycanın reytinginin yaxşılaşdırılması ilə bağlı aidiyyəti dövlət orqanlarına müvafiq göstərişlər vermişdir.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının Azərbaycanla son illərdə əməkdaşlıq istiqamətlərinə diqqət etsək, daha çox vəsait qeyri-neft sektoruna və daha dəqiq desək, sosial və sahibkarlıq sahələrinin inkişafına yönəlmişdir. Çünki, iqtisadiyyatın əsas hissəsinin neft sektorundan asılı olması gələcək inkişafa təhlükə törədə bilər. Beynəlxalq təşkilatların araşdırmalarına görə Azərbaycanda indiyə qədər müxtəlif layihələr üzrə ən çox layihələr həyata keçirən Dünya Bankıdır. Keçirilən araşdırmalar göstərir ki, hökumət daha çox kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlığı davam etdirməlidir. Araşdırma zamanı sorğuda iştirak edən mütəxəssislərin 50%-i sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üçün daha çox sərmayələrin cəlb olunmasını düşünür. Əldə olunan daha bir maraqlı faktı da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf etməsinə baxmayaraq gələcəkdə də davamlı əməkdaşlığı vacibdir.

Son illər Azərbaycan iqtisadiyyatının hərtərəfli və sürətli inkişafı ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə müəyyən etdiyi sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasına əsaslanır, ölkəmiz bütün sahələrdə böyük nailiyyətlərə imza atır,

---

¹⁰¹ Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business 2011” hesabatı.

¹⁰² Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business 2011” hesabatı.

iqtisadi inkişaf tempinə görə dünyada lider dövlətlər sırasında durur. Bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən nəqliyyat sisteminin inkişaf konsepsiyası Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında daha da təkmilləşərək uğurla davam etdirilir və bu sahədə aparılan ardıcıl islahatlar ölkənin nəqliyyat sektorunu da ən perspektivli sahələrdən birinə çevirmişdir. Ötən il bütün növ nəqliyyat infrastrukturalarının etibarlılığının təmin olunması, nəqliyyatın işinin səmərəli təşkili üçün zəruri tədbirlər görülmüş, nəzərdə tutulan infrastruktur layihələrinin vaxtında və keyfiyyətlə icra edilməsinə dövlət başçısı İlham Əliyevin şəxsi dəstəyi sayəsində nail olunmuşdur.

3.2 TMK-ların iqtisadi qloballaşmaya təsiri və bundan Azərbaycana düşən pay

Son dövrlərdə ölkəmizdə həyata keçirilən islahatlar bütün sahələrdə müsbət nəticələrin əldə olunmasına şərait yaratmışdır. Azərbaycanda makroiqtisadi sabitliyə, dayanıqlı iqtisadi artıma nail olunmuş, yoxsulluğun azaldılmasında və əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsində ciddi uğurlar əldə olunmuşdur. Eyni zamanda, sərbəst bazar iqtisadiyyatı institutlarının yaradılması və sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, innovasiyalara əsaslanan iqtisadiyyat modelinin bərqərar olması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Hazırda əsas hədəfi çoxşaxəli, səmərəli və innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın formalaşdırılması, əhalinin rifahının layiqli səviyyəyə çatdırılması, habelə elmin və mədəniyyətin inkişafında yeni nailiyyətlərin əldə olunması olan iqtisadi siyasət ölkəmizdə uğurla davam etdirilməkdədir. Dünya İqtisadi Forumunun 2013-cü ildə üzrə “Qlobal rəqabətədavamlılıq hesabatında” Azərbaycanın dünyanın 144 ölkəsi arasında 39-cu yeri tutması və MDB-də ən rəqabətədavamlı iqtisadiyyata malik olması milli iqtisadiyyatımızın xarici investisiyalar üçün cəlbediciliyinin artdığını göstərir. İnnovasiyalar əsasında inkişaf mərhələsində olan bir sıra ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, innovativ iqtisadiyyatın qurulmasında dövlətlə yanaşı, böyük istehsal potensialına, müasir menecment sistemə və əhatəli satış şəbəkələrinə malik olan

Trans Milli Korporasiyalar (TMK) da yeniliklərin yaranmasında və kommersiyalaşmasında müstəsna rol oynayırlar. İnnovasiya sistemlərinin əsas subyektləri universitetlər (bilik yaradırlar), dövlətlər (bilikləri maliyyələşdirir və yaradır), TMK-lar və onların müxtəlif ölkələrdəki filiallarıdır. Müasir TMK-lar yeni biliklərin maliyyələşdirilməsi, yaradılması və kommersiyalaşdırılması sisteminin mühüm elementi hesab olunur.

Xarici bazarlara giriş istiqamətləri və bu bazarlarda fəaliyyət üçün firmaların qarşısına müxtəlif alternativlər çıxır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövlət daxilində və ixrac ediləcək ölkələrdəki rəqabət mühiti firmaları xarici bazara girmək üçün bir neçə vasitədən istifadə etməyə məcbur edə bilər.¹⁰³

Transmilli şirkətlər bir ölkədə fəaliyyətə başladıda yerli rəqiblərini aradan qaldırır, yerli sənayeni inkişaf etdirmək istəyində olan kiçik iş adamlarının həvəslərini əzib keçirlər. Məsələn, dünyanın dörd bir tərəfindəki içki istehsalçıları “Coca-Cola” və “Pepsi” ölkələrinin bazarlarına daxil olanda “əzildilər”.¹⁰⁴

Transmilli korporasiya olan Mc Donalds ucuz işçi qüvvəsi ilə xüsusilə Uzaq Şərqi özünə məskən etmişdir. Bu barədə J.G.Allard belə demişdir: “Mc Donalds-ın payladığı oyuncaqlar gündə 16 saat ərzində yalnız qarınlarını doyurmaq üçün işlədilər çinli uşaqlar tərəfindən istehsal edilir.”¹⁰⁵

Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarla əlaqələrin optimal səviyyəsinə nail olunması, respublikanın xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasının mühüm tərkib elementlərindən biri kimi səciyyələnməlidir. Göstərilən istiqamətin zəruriliyi hər şeydən əvvəl həmin qurumların dünya iqtisadiyyatının inkişafında əvəzedilməz rolu, eləcə də Azərbaycanın xarici investisiyalara olan böyük ehtiyacı, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sferasında etibarlı tərəfdaş imici qazanması problemi və sairə amillərlə şərtlənir.

---

¹⁰³ Akat, Ömer; Uluslararası Pazarlama Karması ve Yönetim, Ekin Yayınları (2. Baskı), Bursa 1998.

¹⁰⁴ Stiglitz, Joseph.E; Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, Plan B Yayıncılık, Çev: Arzu Taşçıoğlu & Deniz Vural, 3. Baskı, İstanbul, Kasım 2004.s.89

¹⁰⁵ Allard, Jean-Guy; “Mc Donald’s Kaderiyle Yüz Yüze”

Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin təhlili göstərir ki, 90-cı illərin ortalarına kimi ölkənin xarici iqtisadi həyatında müsbətə doğru heç bir dəyişiklik baş verməmişdir.

Apardığımız tədqiqatlar göstərir ki, əgər 1985-ci ildə bütün maliyyə mənbələri hesabına investisiya qoyuluşlarının ümummilli məhsulda çəkisi 40% təşkil edirdisə, 1992-ci ildə bu rəqəm 17%, 1994-cü ildə isə cəmi 4% təşkil etmişdi. Müqayisə üçün qeyd edək ki, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə göstərilən nisbətə səviyyəsi 20-40% arasındadır. Əgər respublikada istehlak və investisiya tələbatının dinamik olaraq artdığını, eləcə də struktur modernləşmənin qaçılmaz olduğunu nəzərə alsaq, onda Azərbaycan üçün real göstərici 40-50% hesab oluna bilər.¹⁰⁶

90-cı illərin ortalarında 4%-lik göstəricinin ölkə iqtisadiyyatı üçün nə demək olduğunu, zənnimcə, sübut etməyə heç bir zərurət yoxdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi fəaliyyət subyektləri tərəfindən 1994-cü ildə ölkəyə cəmi 158 milyon dollar həcmində investisiya və kreditlər cəlb olunmuşdu.

Lakin 1994-1995-ci illərdən başlayaraq iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarında köklü müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Bu müsbət meylin yaranması isə şübhəsiz ki, sabiq prezident Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sistemli xarici iqtisadi siyasətin məntiqi nəticəsi kimi qəbul edilməlidir. 1995-ci ildən başlayaraq bu günə kimi xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına axını dinamik şəkildə artmağında davam etməkdədir. Qəbul edilən xarici birbaşa investisiyaların böyük əksəriyyəti neft sektoruna yönəldilir. Bununla bərabər bu gün ölkəmizdə qeyri-neft sektorlarına da xarici kapital qoyuluşları xeyli artmaqdadır. Qeyri-neft sektoruna kapital qoyuluşuna artan meyl özünü daha qabarıq şəkildə ərzaq, tütün məmulatları və tikinti məhsulları istehsalı sahəsində göstərir. Bundan başqa neft sektoruna və istehsalın digər sahələrinin tələbatını ödəmə istiqamətli xidmət sahələrinə xarici kapital axınının güclənməsi müşahidə olunmaqdadır. “Artur Anderson”, “Prays Vaterhaus”, “KPMC” və digər bu kimi

---

¹⁰⁶ Osman Nuri Araz, Elçin Süleymanov “Azərbaycan iqtisadiyyatı”. Bakı 2010

iri transmilli korporasiyaların nümayəndəlik və yaxud filiallarının Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsi göstərilən istiqamətlərdə investisiyaların cəlb edilməsinin yüksələn xəttlə inkişaf etdiyini göstərir.

Ölkəmizin birbaşa xarici investisiya axını prosesində ixracatçı kimi çıxış etməsinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın bu prosesdə iştirakı hələlik epizodik xarakter daşıyır. Belə ki, bu günə kimi fəaliyyəti respublikanın tədiyyə balansında öz əksini tapan yeganə istehsal müəssisəsi ölkəmizin Rusiya paytaxtında yerləşən şərəbçilik zavodudur. Bu müəssisə keçmiş SSRİ dövründən Moskva şəhərində fəaliyyət göstərirdi, lakin SSRİ parçalanandan bir neçə il sonra müəssisə fəaliyyətini dayandırmışdı. Cəmi bir neçə il bundan öncə öz fəaliyyətini yenidən bərpa etmiş bu müəssisədə bu gün yüzlərlə adam çalışır. 50-60 adda spirtli içki Azərbaycanın ticarət markaları ilə istehsal edilir. Təsərrüfat subyektinin satış həcmi günü-gündən artır, çünki istehsal edilən məhsullar yüksək keyfiyyətlidir, yüksək səviyyədə də reklam olunur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın kapital ixracatçısına çevrilməsi milli-iqtisadi mənafeələr baxımından çox sərfəli olsa da, yaxın gələcəkdə belə bir prosesin başlanılması hələ ki gözlənilmir. Azərbaycanın milli dövlətçiliyinin güclənməsi və milli iqtisadiyyatının inkişafı ilə paralel olaraq həmin biznes subyektlərinin fəaliyyəti genişlənir, inkişaf edir. Ona görə də, bu istər Azərbaycana investisiya cəlb olunması, istərsə də ölkəmizin kapital ixracatçısına çevrilməsi prosesində onun potensial inkişaf imkanları kimi qiymətləndirilməlidir.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb olunması bir sıra mühüm üstünlüklərə malikdir:

-Əvvəla, birbaşa xarici investisiya qoyuluşu ölkədə xalq istehlakı malları istehsalına və xidmətlərin genişlənməsinə, yeni texnologiyalara, idarəetmənin qabaqcıl üsullarına yiyələnməyə, real bazar münasibətlərinə uyğun infrastruktur yaradılmasına şərait yaradır;

-İkincisi, xarici ölkələrdən alınan borc və kreditlərdən fərqli olaraq xarici investisiya xarici borca əlavə ağırlıq gətirmir, əksinə, onun ödənilməsi üçün vəsait əldə etməyə imkan yaradır;

-Üçüncüsü, birbaşa xarici investisiya qoyuluşu istehsal və elmi-texniki kooperasiya hesabına milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatı ilə daha səmərəli inteqrasiyasını təmin edir.¹⁰⁷

Aydındır ki, Azərbaycan Respublikası xarici investisiyaların cəlb olunmasında əsas məqsəd iqtisadiyyatın, həmçinin sahibkarların potensial imkanlarını reallaşdırmaq, işgüzarlıq fəaliyyətini artırmaq, ölkənin milli sərvətlərindən və ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməkdən ibarət olmalıdır.

Beynəlxalq təşkilatların və dövlətlərin birbaşa köməkliklərdən istifadə edərək milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafını və əhalinin yüksək həyat səviyyəsini təmin etmək, bazar münasibətlərinə əsaslanan səmərəli təsərrüfat sistemi yaratmaq və bir sıra digər problemlərin həlli üçün də bu yol ən münasib variant kimi hesab edilməlidir.

Aydındır ki, iri investorlar kapital ixracını həyata keçirməklə ilk növbədə öz iqtisadiyyatlarının və yaxud firmalarının iqtisadi inkişafını nəzərdə tuturlar.

Beləliklə, iqtisadi cəhətdən zəif ölkələr, o cümlədən Azərbaycan Respublikası iqtisadi inkişaf üçün son dərəcədə zəruri olan birbaşa investisiyaların cəlb eilməsi üçün əlverişli şərait yaratmalı, başqa sözlə “investisiya iqlimi”ni investorlar üçün əlverişli etməlidirlər. Ancaq elə məhz buradaca bir-birinə zidd iki problem ortaya çıxır: bir yandan kapital ixracının subyektı olan ölkələrin milli və ya dövlət mənafeələrinin təhlükə altına düşmək problemi, o biri yandan isə kapital qoyuluşunun obyektı olan ölkələrdə milliləşdirmə, rekvizisiya və sairə bu tipli tədbirlərini həyata keçirdikdə xarici investisiyaların qorunması problemi.

Dünya İqtisadi Forumun (DİF) indeks göstəricilərinin müasir dinamikası Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün nəinki mövcud rəqabət üstünlüklərinin

---

¹⁰⁷ Транснациональные корпорации и прямые иностранные инвестиции как основа глобализации // Долгов С.И. Глобализация экономики: новое слово или новое явление? - М., 1998.

saxlanmasının önəmli olduğunu, həm də yeni, yüksək texnologiyalara və «biliklərin iqtisadiyyatı»na əsaslanan innovasiyalı iqtisadiyyatın tətbiqi yolu ilə daha yüksək üstünlüklərə keçmək və bununla milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin təmini üçün mümkün olan hər şeyi etmək haqqında danışmağa imkan verir.¹⁰⁸ Bununla yanaşı, DİF-in reytinglərinin təhlili göstərir ki, bunu yalnız uğurlu makroiqtisadi göstəricilər hesabına etmək mümkün olmayacaq. Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatının keyfiyyətli artımı ilə hər yeni addım daha çox qüvvə tələb edir və burada ümumi rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edən bütün amillərin yalnız tarazlı və kompleks yaxşılaşdırılması bu uğurun zəmini ola bilər. Milli iqtisadiyyatda mövcud innovasiya meyillərini qiymətləndirmək üçün son illərin statistikasına müraciət edək. İnnovasiya məhsulunun TMK-ların miqyası ilə müqayisədə çox kiçik olmasına rəğmən qeyri-neft sektorunda (emal sənayesində) innovasiya məhsulunun dəyərinin artmasını bu istiqamətdə aparılmaqda olan tədbirlərin kiçikmiqyaslı ilkin nəticəsi kimi qəbul etmək olar. Aparılan təhlil ölkəmizdə innovativ inkişafa diqqətin daha da artırılmasını və müvafiq tədbirlər proqramının həyata keçirilməsinin zəruri olduğunu göstərir. Azərbaycanda aparılmaqda olan iqtisadi siyasət ölkəmizin investisiyalar üçün cəlbediciliyini xeyli artırır. İnnovasiyalar ölkənin insan kapitalının inkişaf etməsinə şərait yaratmaqla, hər hansı sahədə məhsuldarlığı artırmaqla köməkçi və qohum sahələrin də inkişafına impuls verərək daha yüksək və dayanıqlı iqtisadi artımı təmin etməklə ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə innovasiyalı inkişaf qloballaşma prosesləri ilə bilavasitə bağlıdır. Qloballaşma elmi biliklərin və texnologiyaların ötürülməsi və kommersionlaşması üçün əlverişli zəmin yaradır. İnnovasiyaların yayılmasına iki səviyyədə baxmaq olar : 1. istənilən elmi-texniki biliklərin və istehsal təcrübəsinin makrosəviyyədə ötürülməsi; 2. konkret texnoloji proseslərin təkrar istehsalına aid olan elmi-texniki biliklərin və təcrübənin ötürülməsi.¹⁰⁹

¹⁰⁸ <http://vergiler.az/> 17 aprel 2015

¹⁰⁹ Cantwell J. (1997). "The globalization of technology: what remains of the product cycle model?" "Technology, globalization and economic performance", Cambridge University Press.

İnvestisiyalar ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi üçün baza amili deyil, rəqabət üstünlüklərinin yaradılması mexanizmlərindən biri kimi qəbul oluna bilər. Fikrimizcə, belə mexanizmlər rəqabətqabiliyyətlilik amilləri qədər əhəmiyyətlidir. İnvestisiyaların rəqabət üstünlüyündə rolu ölkənin inkişaf mərhələsindən asılı olaraq dəyişir. Amerikan iqtisadçısı Maykl Porter (1946) göstərirdi ki, hər bir ölkənin rəqabət strategiyası digərlərindən fərqlənir və belə fərqlənməni inkişaf mərhələlərinin və iqtisadi artımın mənbələrinin müxtəlifliyi ilə izah edirdi. İnvestisiyalar təbii ehtiyatların və insan kapitalının (işçi qüvvəsinin defisiti, bahalıqı və ya keyfiyyətinin aşağı olması) çatışmazlığından doğan çətinliklərin aradan qaldırılmasına kömək edir. Beynəlxalq rəqabətin kəskinləşməsi ölkənin infrastrukturuna və daha yüksək rəqabət üstünlüyünü təmin edən yüksək texnologiyalara investisiyaların əhəmiyyətini artırır.¹¹⁰ Ölkəmizin investisiyalar üçün, xüsusilə yüksək texnologiyalara aid olan qoyuluşlar üçün cəlbediciliyinin artırılması mühüm vəzifələrdən biri kimi qəbul oluna bilər. Azərbaycanın yüksək texnologiyalı investisiya bazarında rəqabət strategiyası dünyada baş verən innovasiya-texnologiya və struktur dəyişikliklərinə vaxtında reaksiya verməlidir. Məlumdur ki, ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyi dünya iqtisadiyyatında baş verən struktur dəyişikliklərinə çevik və adekvat reaksiya və uyğunlaşma qabiliyyəti ilə müəyyən olunur.¹¹¹ Yüksək texnologiyalı investisiyaların cəlb edilməsi prosesində böyük ölkələr bazarın tutumu və artım tempi kimi göstəricilərlə daha böyük üstünlüklərə malik olurlar. Lakin daxili bazarın nisbi tutumu kiçik olan ölkələr, o cümlədən Azərbaycan əlverişli investisiya və institusional mühit, keyfiyyətli infrastruktur və işçi qüvvəsi, siyasi sabitlik və iqtisadi artımı dəstəkləyən davamlı siyasətlə belə rəqabətdə uğur qazana bilərlər. Qeyd olunan nəticələr və davam etməkdə olan iqtisadi siyasət innovativ inkişaf sahəsində nəhəng imkanlara və təcrübəyə malik olan TMK-ların milli iqtisadiyyata cəlb edilməsi üçün müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Onların

---

¹¹⁰ Портер М. (2000) “Конкуренция”, Москва: “Вильямс”, 495 с.

¹¹¹ Райнерт Э.С. (2011). “Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными”, Москва: Изд.дом ВШЭ, 384 стр

elmi-tədqiqat mərkəzlərinin ölkəmizdə yerləşdirilməsi bir neçə səbəbdən əlverişli ola bilər:

- innovasiyalar üzrə yeni laboratoriyaların meydana gəlməsi ilə belə fəaliyyətin intensivləşdirilməsi labüd olaraq yerli şirkətləri innovasiya prosesinə cəlb edir;
- yüksək ixtisaslı mütəxəssislər üçün yeni iş yerlərinin yaradılması ölkədən “beyin axını”ın azalmasına kömək etməklə cəmiyyətin intellektual potensialının yüksəlməsinə və təhsil sisteminin inkişafına şərait yaranır;
- yeniliklərin kommersiyalaşdırılmasında ixtisaslaşan yeni menecerlər təbəqəsi formalaşır;
- ölkəyə vençur kapitalı axınının artması zamanı yeni tədqiqatlar laboratoriyalarının hüdudlarından çıxaraq müstəqil kommersiya layihələrinə çevrilməklə ölkəyə əlavə dividendlər gətirir.

Vergilərin iqtisadi sistemdə gedən proseslərin monitorinqi üçün ən əlverişli mexanizm olması isə (nəzarət funksiyası) dövlətə iqtisadi təhlükəsizlik parametrlərinin və meyarlarının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması imkanını yaradır.¹¹² Vergi sistemi öz-özlüyündə rəqabət üstünlüyünün resursu hesab olunur və başqa rəqabət üstünlüyü növlərinə öz təsirini göstərir. Hər bir sistemin tərkib hissələri qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı təsirdədirlər. Vergi siyasəti rəqabətqabiliyyətlilik sisteminin tərkib hissəsi kimi, makro səviyyəyə aid olaraq müxtəlif səviyyələrdə sistemin tərkib hissələri ilə qarşılıqlı təsirdə fəaliyyət göstərir.¹¹³ Vergi siyasətinin təsir edə biləcəyi rəqabətqabiliyyətlilik sisteminin mühüm determinantları sosial inteqrasiya və həmrəylikdir, cəmiyyətin islahatlara münasibətidir, sahibkarların statusuna ictimai rəyin yaradılması şəraiti və onların dövlətin inkişafında roludur. TMK-ların innovasiya fəaliyyətinin ölkəmizə cəlb

---

¹¹² “Налоговая политика в социально-экономическом развитии стран с переходной экономикой”. (2011). Под ред. Р.С.Гринберга, З.Н.Кузнецовой, Санкт-Петербург: Алетея, 2011.-392 с

¹¹³ Yusifov C.R. (2011). “İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi Azərbaycan Respublikası iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi amili kimi”, “Azərbaycanın vergi xəbərləri”, №12, s. 121-130.

edilməsi iqtisadi sistemin makrosəviyyəsinə aid olaraq müvafiq tənzimləmə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə zərurət yaradır. Qeyd olunanlara əsaslanaraq ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün istifadə oluna biləcək vergi sistemi amillərinə aşağıdakıları aid edə bilərik ¹¹⁴:

- ölkənin vergi sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyi;
- vergi qanunvericiliyinə riayət olunma səviyyəsi;
- vergi ödəyicilərinin maarifləndirilməsi və hüquqlarının qorunması səviyyəsi;
- vergi inzibatçılığında şəffaf və müasir standartlara cavab verən informasiya texnologiyalarından istifadə ilə həyata keçirilən metodların tətbiqi;
- iqtisadi sistemin tənzimlənməsinə güclü təsir göstərə bilən vergi siyasətinin həyata keçirilməsi və s.

TMK-ların innovasiya fəaliyyətinin milli iqtisadiyyata cəlb edilməsi ölkənin elmi-texniki potensialının genişlənməsinə və Azərbaycanın beynəlxalq arenada rəqabətqabiliyyətliliyinin artmasına səbəb ola bilər.

---

¹¹⁴ Yusifov C.R. (2013). “Azərbaycanın vergi təhlükəsizliyinin milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyində rolu”, “Azərbaycanın vergi jurnalı”, №1, s. 97-108.

Nəticə

Beləliklə, beynəlxalq maliyyə qurumları yarandığı anda əsas məqsədləri dünya ölkələrini 2-ci dünya müharibəsindən sonra dirçəltmək idisə, hal-hazırda ən başlıca məqsədləri yoxsulluğun global səviyyədə ləğv edilməsidir. Qurumların fəaliyyəti də məhz bu məqsədə çatmaq üzərində cəmlənib. DB ölkələrə kreditlər, qrandlar, yardımlar vermək yolu ilə onların inkişafına dəstək olur. Bank öz xərclərini heç bir kənar maliyyələşdirmə mənbəyi olmadan ödəyir. Onun 5 qurumu inkişafın ayrı-ayrı aspektləri üzrə ixtisaslaşsa da, hamısının ümumi məqsədi kimi yoxsulluğun ləğv edilməsi çıxış edir. DB öz kapitalını beynəlxalq maliyyə bazarlarında “AAA” reytingli istiqrazlarını reallaşdırmaqla artırır. DB üzv ölkələrin hökumətləri ilə birlikdə layihələr, proqramlar hazırlayır, eyni zamanda ölkələrin həyata keçirdikləri proqram-layihələri maliyyələşdirir. DB eyni zamanda onun tərəfindən maliyyələşdirilən layihələrin həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Beləliklə, DB müasir BİM sistemində mühüm iqtisadi təşkilat olmaqla dünya iqtisadiyyatının tam, stabil inkişaf etməsinə səbəb olur. Ancaq Bretton-Vuds maliyyə sistemləri hal-hazırda effektiv fəaliyyət göstərə bilmir. Artıq 70 ildən çoxdur ki, BVF və DB dünyanın başlıca maliyyə institutları olaraq qalırlar. Bu müddət ərzində onlar kasıb ölkələrdə neoliberallaşma, heteredoks ticarət və özəlləşdirmə siyasəti həyata keçirirlər. Bunun səbəblərindən biri kimi bank əməliyyatlarında ənənəvi olaraq valyuta kimi dollardan istifadə olunmasıdır. Marşall planı nəticəsində dollar həm də Avropa dövlətlərinə də daxil olmuşdur. Bu onun mövqeyini möhkəmləndirdi. Bildiyimiz kimi, dolların arxasında çox az əmtəə və qızıl ehtiyatı durur. Asiyanın və Latin Amerikasının inkişaf edən bazarlarının daim valyutaya ehtiyacı var. Bütün bunlar ABŞ-ın hədsiz gəlir qazanmasına səbəb olur. Buna görə də ABŞ hələ də dünya maliyyə sistemində lider rolunu saxlayır. Beynəlxalq valyuta sistemi stabilliyini qorumaq üçün beynəlxalq maliyyə qurumları reformasiya olunmalı və dəyişmiş tələbatlara uyğunlaşdırılmalıdır.

Liberallaşdırma və özəlləşdirmə siyasəti dövlətlərin öz öhdələrinə buraxılmalıdır, heç bir dövlət buna məcbur edilməməlidir. Çünki “kənardan inkişafı idxal etmək alınmır”. BVF və DB-nin ölkələrə nə etmək lazım olduğunu əmr etməli olduğu günlər arxada qalıb. BVF və DB borc vermə şərtlərini və maliyyə öhdəliklərini azaltmağa söz versələr də, onlar sadəcə yenidən quruplaşdırılır və ya digər adlarla adlandırılırlar. BVF etiraf edir ki, kapital bazarının liberallaşdırılması bəzən daha çox qeyri-sabitliyə gətirib çıxarır. BVF-nin Afrika ilə bağlı proqramlarının uğursuzluğa düşər olmasının səbəbi onların dövlətlərə demək olar ki məcburi surətdə yeridilməsi, yəni bərabərhüquqlu tərəfdaşlar kimi danışıqlar aparılmamasıdır. Bu layihələr kasıbları daha da kasıb edir. BVF və DB-nin fəaliyyətində aclıq problemini həll edilməməsidir. Dövlətlər borclarının çoxluğundan və strukturi uyğunlaşmadan əziyyət çəkirlər.

BVF-nin tədqiqçiləri qeyd edirlər ki, Bretton-Vuds sistemi yarandığı dövrdə olan kapital qıtlığı şəraiti ilə hazırki şərait üst-üstə düşmür. BVF beynəlxalq maliyyə sisteminin stabilliyini təmin etmək üçün kifayət qədər resursa malik deyil. Aydındır ki, artıq onu “axırncı müdafiə verə biləcək kreditor” adlandırmaq olmaz. BVF bəzən elə şərtlərlə kredit verir ki, bu ölkədəki vəziyyəti daha da ağırlaşdırır.

Son illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələr öz vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün əməkdaşlıq etməyə çalışırlar. Məsələn, Braziliya və Argentina “BVF ilə danışıqlar aparılmasının adi prinsipləri” barədə razılıq imzalayıblar. Başqa nümunə kimi 120 BVF üzvünün imzaladığı kommunikenə göstərmək olar. Bu ölkələr BVF-nin baş direktorunun seçilmə prosesinin daha açıq və şəffaf keçirilməsini tələb edirlər. Adətən baş direktoru ABŞ və Avropa nümayəndələri bağlı qapılar arxasında seçirlər. Hal-hazırda Bretton-Vuds institutlarının idarə edilməsi debatlarında ən çox müzakirə edilən mövzulardır. Ənənəvi şüar olan bir ölkə - bir dollar sistemi qəbul edilmir.

Dünya Bankının kreditlərinin uzun müddətli və simvolik faizlə verilməsi müharibə şəraitindən və keçid dövrü problemlərindən dolayı maliyyə

mənbələrinin tapılması imkanlarının az olması səbəbi ilə Azərbaycan üçün çıxış yollarından biri olmuşdur. Uzun illər baxımsızlıqdan yararsız hala düşmüş və ya dünya standartlarına cavab verə bilməyən infrastruktur, neft ölkəsi olaraq dünya arenasına çıxmağa hazırlaşan, eyni zamanda bir çox infrastruktur layihələrinin mərkəzindəki geostrategiyalı mövqedə yer alan Azərbaycan üçün yolverilməzdir. Ona görə də dövlətimizin beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığı respublikanın sosio-iqtisadi inkişafına müsbət təkan verəcəkdir.

Beləliklə, beynəlxalq maliyyə qurumlarının müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində rolunun effektivliyini artırmaq üçün düşünürəm ki, aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət artırılmalıdır:

- *Beynəlxalq maliyyə qurumlarının müasir tələbatlara cavab verməsi üçün onlarda **struktur islahatları** aparılmalıdır. Həmçinin bəzi dövlətlər əməkdaşlığa daha ciddi əmək sərf etməlidirlər.*
- ***İcra ilə bağlı məsələlərə daha çox diqqət ayırmaq.***

Bank mövcud layihələrin icrasına diqqəti artırmalı və yalnız o halda yeni kreditləri nəzərdən keçirməlidir ki, mövcud icra vəziyyəti buna zəmanət versin. İcra vəziyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə ləngidiyi layihələri Bank və Hökumət ləğv etməyi nəzərdən keçirməlidir ki, daha tez uğurun əldə oluna biləcəyi layihələrə daha yaxşı diqqət yetirsin.

- ***Yeni layihələri seçərkən daha diqqətli olmaq.***

Eyni zamanda, Bank inkişafa yüksək ehtiyacı və Bankın müqayisəli üstünlüyə malik olduğu, ancaq hökumətin məhdud səviyyədə sahib çıxdığı digər sahələrdə daha məhdud dəstəkləyici rol oynamaqdan yayınmamalıdır.

- ***Yeni layihələr üçün daha güclü hazırlıq süzgəcini tətbiq etmək.***
- ***Biliklərin bölüşdürülməsi və siyasi kursla bağlı dialoq üçün daha konkret mexanizmlərə doğru Bankın tədbirlərini yenidən tarazlaşdırmaq.***

Transmilli korporasiyalar anlayışının özü nisbətən cavan olsa da, onun dünyaya və beynəlxalq münasibətlər sisteminə verdiyi töhfələr daha təkmil və kifayət qədər həcmli görünür, bunu rəqəmlər də sübut edir: bütün dünya sənaye

istehsalının 80%-i, ümumdünya ticarətinin 70%-i onların payına düşür. Bu faktların statistik reallığı ona yalnız iştirakçı aktor kimi baxmağa imkan vermir, o, özü dəyişmə, hərəkət və daşınma hərəkətlərinin başında gedən siyasi cərəyanın nəhənglərindəndir. O, demək olar ki, beynəlxalq münasibətlər sisteminin hər yerindədir və son artım göstəriciləri onu deməyə əsas verir ki, bu ardıcılıq, konsitensiya yaxın gələcəkdə pozulmayacaq, çünki nə qədər mübahisəyə səbəb olsa da, özü bu ardıcılığın baş və axır həlqələrini təşkil edir.

Subyekt-obyekt planından yanaşsaq, müasir dövrün qarşısında duran əsas məsələlər

- geriliyin ləğvi, azad vətəndaş cəmiyyət qanunları, müstəqilliyin təminatı və TMK-ların bu yöndə göstərdiyi cəhdlərdir. Son proseslər göstərir ki, TMK-lar beynəlxalq münasibətlərin vacib instrumenti kimi, onun digər aktorları arasında konfliktin, asılılığın dərinləşməsində maraqlıdır, eləcə də dünyanın siyasət prosesləri bəşəriyyətin təsiri altında transformasiyalaşır, məhz TMK-lar texnoloji inkişafın ciddi faktoru kimi dünya təsərrüfat münasibətlərində mərkəzlə periferiya, zəif inkişafı gerilik arasında uçurum yaradır.

TMK-ların müasir beynəlxalq münasibətlər sistemindəki möhkəm yerindən xəbər verir, aşağıda beynəlxalq sistemin bəzi xarakterik xüsusiyyətlərini qeyd etmişəm:

- Dünya dövlətləri nə qədər əvvəlki tək vacib aktor sayılsa da, son proseslərin gedişatı göstərir ki, onlar öz yerini TMK-lara "satmaqdadır".
- TMK-lar həm hökumətlərarası, həm də qeyri-hökumət təşkilatları kimi kəmiyyətcə artmaqdadır.
- Son 3 min illik tarixi dövrə aid gözləntilər qloballaşma və transmilliləşmə şəraitində beynəlxalq siyasi münasibətlərin TMK-lar tərəfindən transsərhəd hörgüylə əhatələnməsi ilə bağlıdır.

- Beynəlxalq münasibətlər sistemi qloballaşma ilə paralel olaraq desentralizasiya, regionalizm, regional tənzimləyici blokların yaranması və çox polyarlılığın mövcudluğu vəziyyətində daha ziddiyyətli görünür.

- Beynəlxalq sistemdə münaqişə mərkəzlərinin TMK-ların köməyi ilə tez-tez dəyişilməsidir, bu işdə TMK-ların bütün fondları ilə mobil olması vacib rol oynayır.

- Və nəhayət müxtəlifliyin eyni zamanlılığı və məkanlılığıdır, bir tərəfdən mərkəzlə periferik nöqtələr arasında ziddiyyət dərinləşir, digər tərəfdən TMK-lar və onu dəstəkləyən xüsusi maraq qrupları, hökumətlər daha da stabil vəziyyətə gətirilir.

Mənim qənaətim bundan ibarətdir ki, onların yaranması və artımı inteqrasiya, qarşılıqlı asılılıq proseslərinin qanuni inikasıdır, nə qədər ki qloballaşma onların kəmiyyət ölçülərinin artımında maraqlı olacaq, bu vəziyyət uzun müddət dəyişməyəcək, ehtimal ki, çoxtərəfli diplomatiyanın institutlaşmasının sonrakı prosesi güclənəcəkdir. TMK-ların artımı dövlətlərdən vacib aktor kimi öz statuslarının qaytarılması məqsədilə beynəlxalq münasibətlər sisteminin idarə olunması və tənzimlənməsinin adekvat cavab mexanizmlərinin işlənməsini tələb edir. Çünki xüsusilə İnkişaf etməkdə olan ölkələr iqtisadi inkişaf naminə daha çox sərmayə əldə etmək üçün transmilli korporasiyalara baş əymək məcburiyyətində qalırlar. Bu da onların daxili və xarici siyasətlərini yaxın edəcək ki, bu da ziddiyyətləri daha da artıracaq: bir tərəfdən öz süverenliyini onlarla bölüşməyə daha hazır olacaq, digər tərəfdən isə milli maraqlarının yuyulmasının qarşısını almaq üçün bunun əksinə hərəkət edəcək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

- 1.Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-X kitablar. Bakı, 1996-2001.
- 2.Heydər Əliyev Azərbaycanı dünyaya tanıdır. Bakı, 1994.
- 3.Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı, 2001.
4. Азярбайжан бейнялхалг алямдя. ЫІ-В жилдляр. Бакы, 1996-1999
5. Азярбайжан бейнялхалг чохтяряфли гаршылыгылы ялагялярдя. Б., 1997.
6. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı 2005
7. Rəcəbli H.M. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları
8. Məmmədov M., İbadov E. Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar, Bakı 2008
9. Osman Nuri Araz , Elçin Süleymanov “ Azərbaycan iqtisadiyyatı”. Bakı 2010
10. Vəliyev D., Rəhimov M. Vəliyev T., Kərimov A “Beynəlxalq Maliyyə. International Finance” Bakı (2000).
11. “Yeni dünyada Yeniləşən Azərbaycan İqtisadiyyatı” Dr. Şahin Əhmədov
2006.
12. Dünya Bankı və Azərbaycan. (hesabatlar) 2000-2009.
13. Elçin Süleymanov, ”Müstəqillik Sonrası Azərbaycan və Dünya Bankı Münasibətləri”, Azərbaycan Müstəqillikdən Sonra Beynəlxalq Konfransın Materialları, Bakı 3-4 Mart 2003, ss .102-103
14. “Transmilli korporasiyalar”// “beynəlxalq iqtisadi münasibətlər”
Məqalələr/ Prof.İslam Şamil oğlu Qarayevin redaksiyası altında
- 15.Qloballaşma/ Taleh Şahsuvarlı
- 16.Qloballaşma nədir/ Allahyar Eyuboğlu
- 17.Yeni dünya sistemində Azərbaycan iqtisadiyyatı/ Rəşadət Axundov
- 18.Postmodern çağa doğru/ Samir Rəcəbli
- 19.A.Ş.Şəkərəliyev Dünya iqtisadiyyatı və BİM. Bakı-1999
- 20.Beynəlxalq ticarətin mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri// Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər// Elşən Bağırzadə//Bakı 2011

21. Dünya iqtisadiyyatı//ТМК-лар istehsal sahəsində əməkdaşlığın əsas forması kimi//Bədəlov. Ağayev. Tağızadə
22. Beynəlxalq Münasibətlər Nəzəriyyəsi // Abbasbəyli, Ağalar və Etibar Nəcəfov. Beynəlxalq Münasibətlər Nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim, 2007
23. Dünya iqtisadiyyatı: müasir dövrün problemləri // Aqil Əliyev, Arif Şəkərəliyev, İdris Dadaşov //BAKI 2003

Rus dilində

1. Л.П. Бородулина, И.А.Кудряшева, В.А.Йурга “Международные экономические организации”
2. Герчикова И. Н. « Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности». Изд-во «Консалтбакир». Москва, 2002
3. «Основы международных валютно-финансовых и кредитных отношений» Учебник под редакцией В. В. Кругулова. Изд-во ИНФРА-М. Москва, 2000.
4. Х. А. Шреплер « Международные экономические организации» Изд-во «Международные отношения». Москва, 1999.
5. Шегорчов Т. Мировая финансовая система, Москва, 2005
6. Моисеев С. «Международные валютно-кредитные отношения». Москва, 2003
7. «Международные валютно-кредитные и финансовые отношения» Под-ред. Красиной, Москва, 1994
8. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Красиной Л.Н. - М.: Финансы и статистика, 2001
9. Роберт В. Колб, Рикардо Дж. Родригес “Financial Institutions and Markets“
10. Транснациональные корпорации в мировом хозяйстве// Мировая экономика: Учебник / Под ред. проф. А.С.Булатова. - М.: Юристъ, 1999.

11. Транснациональные корпорации и прямые иностранные инвестиции как основа глобализации // Долгов С.И. Глобализация экономики: новое слово или новое явление? - М., 1998.
12. Государство и транснациональные компании // Проблемы теории и практики управления/ Шиман М.: М, 1999.
13. Роль Транснациональных корпораций в мировом хозяйстве и их воздействие на международную конкуренцию // Щетинин В.: М, 1997
14. Транснациональные корпорации // Семенов К.А. Международные экономические отношения: Курс лекций. - М.: Гардарики, 1998.
15. Современные международные отношения. Учебник / Под. ред. А.В. Торкунова. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999.
16. Казаков И.А. Транснациональные корпорации и элементы регулирования в мировом экономическом пространстве // Вестник Московского университета.
17. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. – Москва: Спарк, 2000
18. Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Т. II.
19. П.А Цыганков, «Мировая политика и ее содержание», журнал «Международные процессы», 2004,
20. М.А. Мунтян, Основы теории международных отношений, Москва 2007
21. Цыганков П.А., Актеры и факторы в международных отношениях и мировой политике. 1. Проблемы теории и генеалогии знания, глава I
22. “Налоговая политика в социально-экономическом развитии стран с переходной экономикой”. (2011). Под ред. Р.С.Гринберга, З.Н.Кузнецовой, Санкт-Петербург: Алетейя, 2
23. Райнерт Э.С. (2011). “Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными”, Москва: Изд.дом ВШЭ

24. Фокин С. (2002). “Влияние транснациональных компаний на конкурентоспособность стран”. Москва: МГУ им. Ломоносова
25. Трапезников В.А. Валютные регулирования в международном инвестиционном праве. М. Наука. 2004
26. Шумилов И.М. Международное финансовое право. Москва 2003
27. Эбке В.Ф. Международное валютное право. Пер. с нем. М. Международные отношения, 1997

İngilis dilində

1. “International Financial Institutions” Age F. Bakker
2. Anthony Saunders, Marcid Millon Cornett “Financial Markets and Institutions”
3. Pedro Belli, Jack R. Anderson, Howard N. Barnum “Economic Analysis of Investment Operations”.
4. “Financial Globalization and Exchange Rates” Philip R. Lane Gian Maria, Milesi-Ferretti
5. “The atlas of global development” World Bank for 2011
6. “International finance and Caribbean development” P. Desmond Brunton, S. Valerie Kelsick.
7. “World Economy Today” (2011).
8. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan “Doing Business 2011” hesabatı.
9. News Release, World Bank approves first loan to Azerbaijan , Washington, 2009.
10. Nonstate Actors: Impact on International Relations and Implications for the United States, Conference Report, August 2007
11. Albrow M. Globalization, Knowledge and Society. – London: Sage, 1990.

12. Robertson R. Globalization: social theory and global culture. – London: Sage, 1992.
13. Giddens A. The consequences of modernity. – Cambridge: Polity Press, 1990.
14. Holton R.C. Globalization and the nation-state. – Hong Kong, 1998.
15. Dunning C.H. The Globalization of Business. – London: Routledge, 1993.
16. Hurrell A. International political theory and the global environment. International Relations Theory Today edited by Ken Booth and Steve Smith. – Cambridge: Polity Press, 1995.
17. The World Bank Global Economic Prospects and the Developing Countries. 2002
18. Bradley, F.; International Marketing Strategy, Prentice Hall, New York 1990
19. Dunning, J. H.; Multinational Enterprises and the Global Economy, Addison-Wesley, Wokingham 1993.
20. Moran, T. H.; Multinational Corporations and the Politics of Dependence, Princeton University Press, Princeton 1974.
21. Phatak, Arvind V.; Managing Multinational Corporations, Praeger Publishers, New York 1974.
22. Cantwell J. (1997). “The globalization of technology: what remains of the product cycle model?” “Technology, globalization and economic performance”, Cambridge University Press
23. “Innovation & technology transfer”. Special edition. (2000). Published by the EC
24. IMF. World Economic Outlook. May 2008. Wash., 2008. P. 219; Ibid.
25. United Nations Development Programme – Annual Report 2007
26. Rugman, Alan M. (2003); “Regional Strategy and the Demise of globalization”, Journal of International Management, 9(2003)
27. “After 20 Years: The future of the Third World” S. Huntington, Journal of Democracy, 7, 2, 1996

28. “Global Political Economy - Understanding the International Economic Order. “ Gilpin, Robert (2001). Princeton University Press. pp. 15–23.

Türk dilinde

1. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), “Çokuluslu Şirketler ve Sosyal Politika İle İlgili İlkeler Üçlü Bildirgesi”, 1993.
2. Akat, Ömer; Uluslararası Pazarlama Karması ve Yönetim, Ekin Yayınları (2. Baskı), Bursa 1998.
3. Alpar, Cem; Çok Uluslu şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Ankara İTİA Yayını, No. 106, Ankara 1977.
4. Deniz, Nevin; Global Eğitim, Türkmen Kitabevi, İstanbul 1999.
5. Drucker, Peter F.; Gelecek için Yönetim, (Çev. Fikret Üçcan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
6. Özalp, İnan, Çok Uluslu İşletmeler: Uluslararası Yaklaşım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1998
7. Stiglitz, Joseph.E; Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, Plan B Yayıncılık, Çev: Arzu Taşçıoğlu & Deniz Vural, 3. Baskı, İstanbul, Kasım 2004
8. Allard, Jean-Guy; “Mc Donald’s Kaderiyle Yüz Yüze”

Dövri mətbuat

1. “Azərbaycan” qəz., Bakı 1992-1999
2. “Globalization and Inflation in OECD Countries ”. Pehnel, Gernot; ECIPE Working Paper No 04/2007.
3. Guimaraes, Roberto. Osorio Buitron. Carolina; Porter, Nathan; Filiz, Unsal and Walsh “Consolidating the Recovery and Building Sustainable Growth”. Chapter 2, Washington DC: International Monetary Fund, October 2010, pp. 41-55.
4. Hennart, Jean Francois – Larimo, Jorma; “The Impact of Culture on the Strategy of Multinational Enterprises: Does National Origin Affect Ownership

Decisions?”, Journal of International Business Studies, Vol. 29, Issue 3, 3rd Quarter 1998.

5. Jacoby, Neil H.; “The Multinational Corporation”, The Center Magazine, Vol. 3 No. 3, May 1970.

6. Ернылева И.Ю. Международное банковское право: механизм правового регулирования банковской деятельностью / Гос. и право, 1996, №12

7. Mann F.A. The legal Aspect of Money. 5ed.. Clarendon Press. Oxford 1992

8. Yusifov C.R. (2013). “Azərbaycanın vergi təhlükəsizliyinin milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyində rolu”, “Azərbaycanın vergi jurnalı”, №1

9. Yusifov C.R. (2011). “İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi Azərbaycan Respublikası iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi amili kimi”, “Azərbaycanın vergi xəbərləri”, №12

İnternet resursları

1. www.worldbank.org 20 dekabr 2014
2. www.un.org 15 yanvar 2015
3. www.imf.org 15 yanvar 2015
4. <http://vergiler.az/> 17 aprel 2015